

8097

УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

№

18

Г. УЕЛС

ВІЙНА СВІТІВ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО.

КИЇВ

1921

№ 18 УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА № 18

Г. У Е Л С
(H. WELLS).

ВІЙНА СВІТІВ

(THE WAR OF THE WORLDS)

Переклад ПИЩУБНОГО
Передмова С. ЗЕЛЕНЕЦЬКОГО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
К И Ї В.

Друга Радянська Друкарня. Пушкінська 4.
764. Друковано 10.000.

Г. Уелс.

(H. Wells)

Герберт-Джордж Уелс народився р. 1866 в бідній англійській родині. Батько його мав маленьку крамничку, а мати служила економкою в багатих панів. Тяжке матеріальне становище батьків примусило молодого Герберта стати за приказчика до одного магазину. Але палкого, з мідною волею, юнака не зломив тягар життя й повсякчасні злидні; він всі сили свої напружував, щоб вийти на шлях світлого й широкого життя. Змагання його не пішли марно: з природи енергійний і в світлим розумом—юнак хутко втримав іспит і вступив до університету, де скінчив курс природничих наук.

Після закінчення університету Уелс став за вчителя в школі, одночасно працюючи й по різних часописах.

Знання Уелса широкі й різнобічні. Нема, здається, ні жадного явища в суспільному житті й науці, на що б він не звернув своєї уваги. Він і біолог, і теоретик соціолог, і педагог. Його цікавлять і питання техніки, і питання релігії. Пильно стежить він за розвитком науки, за останніми її висновками. Уелс переконливо вірить у поступ, у владу науки і всепереможну техніку. За допомогою її, на його думку, можна перед-

бачили майбутнє, як медик становить діагноз хвороби і метеоролог передбачає погоду.

Гуманна людина, з широким життєвими досвідом, людина, що сама зазнала на собі чимало тяжких ударів долі, — Уелс не задоволений сучасним буржуазним ладом з його мораллю та законами, забрудненими й позліченими вихованням та несправедливими класовими відносинами. Його симпатії цілком на боці пригноблених трудящих мас. Уелс — незалежний соціаліст. „Для мене, — говорить він в своїй автобіографії, — соціалізм величя справа. В ньому тісно вєдуються й моє релігія, форми й зміст мого ідейного буття. Я завжди був соціалістом, але соціалістом не по Марксу. Я з природи соціаліст. Я почуваю, що мушу говорити й писати про соціалізм, мушу надати йому остаточної форми, мушу прискорити його наближення“.

Прихильник єдиної „світової держави“, повний бажання щастя для всього людства, — Уелс вбачає шлях до цього щастя в поставленному як-слід вихованню молодого покоління. На його думку, ні в одній державі по школах не слід викладати історію націй. Вузький націоналізм та патріотизм — суть причини світових війн, цих кровавих страдіттів людства. Історією всіх націй, на його думку, муєть бути історія життя всього світу, історія нашої планети, історія всього людства. Отже, на імє цієї величньої космополітичної ідеї на деякий час Уелс кидає перо романіста й вкуті з кишми англійськими істориками та природниками пише велику працю „Нарис історії“ — нашої планети й людства.

Під час останньої великої імперіалістичної війни Уелс щільно працює над розв'язанням проблеми миру. Р. 1917 виходить його брошура „Розумний мир“, якої розходитьсь більше мільона примірників. Якийсь час Уелс працює в льондонській спілці націй та по явших

організаціях, завданням яких була пропаганда миру. Але хутко впадає цю працю, бо йому, соціалісту, дуже, не по душі була буржуазна дипломатія по тих спілках.

Художня творчість Уелса різнобічна. Пише він і фантастичні романи й фантастичні оповідання, соціальні утопії й побутові романи. Письменницьку славу у себе на батьківщині й по-за її межами він придбав своїми фантастичними романами. Кращі з його романів—це „В часи комети“, „Нова утопія“, „Визволений світ“, „Колі сплячий прокинується“, „Машини Часу“, „Війна світів“, „Острів доктора Моро“.

Писати про те, що станеться в далекому майбутньому та яких форм набере тоді життя людства, пробувало чимало письменників; напр.: Томас Мор — „Острів Утопія“, Беламі—„Через сто років“, Моріс—„Вісті зі звідвіля“, Бекон—„Нова Атлантида“, Кабе—„Мандрівка до Ікарії“ й Жюль-Верн. Проте, ніхто з них так цікаво й своєрідно не підходив до розв'язання проблеми майбутнього, як Уелс. У нього майбутнє — це перетворення й яскраво освітлене сучасне. Багато з його передбачень так на правду схожі, так науково-можливі! Ще п'ятнадцять років тому всі оті аеропляни, цепаєди, війна в повітрі, що так майстерно змалювано в романі „Війна в повітрі“, велетенські машини-автомати, про які згадується в романі „Війна світів“—були дивовижними вигадками, мріями; але пині хто з нас того не бачив?

Цікаві романи Уелса не одним лише передбаченням і фантастичною фабулою, але й своїм, так би мовити, суспільно-соціальним змістом. Багато місця письменник присвячує аналізу суспільних відносин, нещадно й надзвичайно влучно критикує хибні соціальні устрої суспільного життя.

Творчість Уелса пройнято любов'ю до людини, вірою в майбутнє краще життя людства. Таке життя настане тоді, коли зникне поділ людей на ворожі класи й коли весь світ своїм устрійом і своїми ідеалами стане єдиним гармонічним цілим. Така нівеляція всього людства не лякає Уелса. „Одноцільність не визначає одновимірності. Що більший соціальний організм, то складніші й різноманітніші його частини“. Досягнути такої гармонічної одноцільності можна лише шляхом перебудови самої структури суспільства, його психіки. Інакше всі здобутки культури, науки, техніки ніколи не врятують людства від невпинної ворожнечі й повсякчасного гніту. „Війна світів“ належить до серії фантастичних романів. Автор розповідає, як марсіяне розпочали боротьбу за опанування Землею. Пλανета Марс що далі, то все дужче охолоджується. Марсіянам загрожує смерть від холоду. Отже це й примушує їх шукати для життя іншої якоїсь планети, щоб була ближче до сонця. Вони спиняються на нашій планеті й прилітають на землю в циліндрах. Події одбуваються в Англії. Марсіяне відрізняються будовою свого тіла від людей, так само інші у них почуття й психіка. Тіло марсіянина складається з непомірно-розвиненого мозку й багатьох шупалець; кишок, шлунку й інших органів вони не мають; замість твердої їжі, вони п'являють кров живих тварин, яку вливають безпосереднє в жилл. Ходять надзвичайно хутко за допомогою особливих автоматичних машин.

Люде пробують оборонятися своїми гарматами, кулеметами, але нічого не можуть вдіяти проти далеко могутнішої техніки марсіян. Теплові проміння спалюють все, що зустрічають на своєму шляху: людей, міси, великі міста й села. Захоплюють марсіяне й Лондон. І після того, як уже, вдалося, марсіяне всім опанува-

ли, — вони гинуть від мікробів. Організм марсіян, що не звик боротися на Марсі з мікробами, гине. Раптова смерть й безмежна радість людей, що врятувалися від марсіян, закінчують роман.

Роман „Війна світів“ належить до групи утопій. Отже, не слід забувати, що поява утопії завжди вказує на симптоми соціальної кризи, що наростає в глибокій суспільного організму. Письменник, як би він не залігав далеко за хмари, все ж нігками стоїть на землі; він завжди при творенню утопії виходить з даних життя, з суспільних відносин.

Отже і в даному разі, описуючи руїниціську роботу марсіян, Уелс мав на увазі світових імперіалістів з їх нещадною, грабіжницькою політикою відносно безборонних, некультурних народів жовтої, червоної й чорної раси. „Війна світів“ — це нещадна сатира на колоніальну політику капіталістичних держав. Нищення марсіянами людей — це ж недавнє чини захоплення американцями колоній. Коли ця найкультурніша нація, з її найудосконалішою технікою, споввала дику населення колоній ромом, давала їм рушниці для озброєння, коли людність Австралії знищено, мов пацюків, отруєним борошном та м'ясом з стрихніном. Марсіяне — це сатира на прогрес, карикатура на милітаризм.

Надзвичайно цікаво змальовує автор роману настрій й відношення суспільства до катастрофи, що так несподівано впала на його голову. Спочатку всі ставляться байдуже до того, що десь там упав циліндр марсіянами, що якусь там місцевість знищено марсіянами. Всім адалося, що все то те скороминуче, що з марсіянами легко можна повінчати, що ніякої небезпеки суспільному устрою не загрожує. Але коли події почали набирати більш широкх розмірів, коли державний

пад, збивалося до того таврій мідний та нещасливий, почав налитися, коли соціальний устрій суспільства, збудований протягом багатьох літ і освячений традиціями, почав розпінатися, мов трухляве дерево, — всіх охопила божевільна паніка та безпорадність.

Учений, від імені якого описуються події, дбає лише про те, щоб врятувати своє життя, і ані на крихту не замислюється, як би пристосуватися до нових обставин, як би організувати життя суспільства в нових умовах. Ще більшу безпорадність ми бачимо у представника буржуазної еліти, або правильніше — у помішника буржуазії, єпископа. Він в усьому вбачав кару божу за ті кривди й знущання над бідним трудящим людом, які чинилися капіталістам, і в божевільному розпачу, перед лицем смерті, кається:

— „Справедлива кара твоя Боже! Справедлива. Нехай впаде воця на мене й на близьких моїх! Ми тяжко провинилися, ми зламали закони твої! Навкруги були злодії, горе; бідняків в болото втопували, і я спокійно дивився на це. Своїми проповідями я ще дуже роздухував подумя людського божевілля, — прости мені, Боже, цю мою провину, — в той час, коли я мусив би був підняти проти цього свій голос, хоча б доведлося мені і вмерти за це. Я повинен був кликати: „Покайтеся, покайтеся, ви, гнобителі бідних, нещасних! Ви відповісте за це перед Богом!“

Зовсім інше відношення до катастрофи ми бачимо у представника трудящого люду, у простого солдата-артилеряста. В ньому катастрофа не заглушила інстинкту життя, інстинкту боротьби за краще майбутнє людства. Він накреслює цілий план боротьби за відродження панування душого, бадьорого, вільного духом людства.

— „Я твердо постановив жити, — говорив він. — Нас не

визнати, о, ні! Мало того, я не дамси, щоб мене пимали
и потім приручали або годували на убій.. Я хоту жи-
ти під їх владою, та я вже все це обміркував, октаю
план. Нас перемогли, бо знаннів у нас мало. Нам треба
учитись і тоді будемо мати надію їх перемогти. А поки
ми вчимося, треба жити, але живучи на волі. Ось що
нам треба робити. Зрозуміли?.. Хто не хоче бути впли-
манній, мусить всяк час бути на-поготові до боротьби.“

Артилерист вірить у перемогу людей, але людей
дужих тілом і духом, які на-деякий час мусять осели-
тись у підземному Лондоні. Кволих людей для цієї бо-
ротьби не потрібно. „Такі люди, на його думку, мусять
померти. Вони самі мусять бажати вмерти. Нечесно, на-
решті, жити їй псувати породу“. У підземному Лондоні
не повинно бути місця й для дрібних урядовців, вся-
ких конторщиків, писарів і т. д., бо вони не мають
сміливости й гордых мрій та бажань, а хто цього не
має—той завше всеого лякається. В підземному Лондо-
ні повинні знайти собі місце дужи тілом і духом
люде науки. Там мусять бути зібрані всі надбаня куль-
тури, науки й техніки, щоб можна було учитись і учи-
тись далі, бо лише в цьому полягає остаточна перемо-
га людей над марсіянцями.

— „Ви тільки уявіть,—з захопленням говорить ар-
тилерист— раптом виходить чотирі або п'ять таких
бойових машин. Теплові проміння гуляють право-
руч, ліворуч... І в них, в цих машинах, ні жодного
марсіяннина, а люде, люде, що навчилися ними керува-
ти...Тепловий промінь скеровано на них—і готово! Лю-
дина одвоювала своє попереднє становище на Землі!“

С. Зеленецький.

ВІЙНА СВІТІВ.

„Але хто ж живе на тих світах, як що там справді хто живе?

...І хто пани Світу, вони чи ми?.. І невже ж усі речі створено тільки для людини?“

К Е П Л Е Р.

(The Anatomy of Meianholu).

Присвячується мійому братові
Франкові Целсу,
що подав думку цього твору.

КНИГА ПЕРША.
ПРИХІД МАРСІЯН.

Війна світів 2.

І.

НА ПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ.

В останні роки девятнадцятого століття ніхто не хотів би повірити, що за людськими справами пильно й гостро стежили розумні, хоч і смертні, істоти, але вищі за людей. Отже, в той час, коли людство було заклопотано своїми інтересами, його досліджували й студіювали майже так само, як людина могла б з мікроскопом в руках досліджувати коротковічні істоти, що кипять і розплodжуються в краплині води. З безмежною самопевністю люде вешталися туди й сюди на цій кулі, заклопотані своїми дрібними справами, спокійно-непохитні в своїй вірі що до людської влади над Землею. Можливо, що інфузорія робить те саме під мікроскопом. Нікому не спливала в голові думка про старинні світи, як джерела небезпек для людства, або, коли хто й думав, то хіба для того, щоб відкинути саму думку про життя на них, як неможливу, чи мало ймовірну. Цікаво тепор пригадати де-які розумові звич-

ки тих днів. Більшість наших людей все ж таки уявляла, що на Марсі могли б також бути люди,—хоч можливо й нижчі за наших земних людей, і були навіть такі, що готові були вітати їх місіонерську подорож до нас. Проте, ніхто не гадав, що по той бік океану простору були розуми,—які в порівнанні з нашими є тим, чим наші в порівнанні з розумами давно вимерлих звірят,—інтелекти великі, холодно-кровні й несимпатичні, які дивились на цю землю заздрими очима й повільно, але певно й точно накреслювали свої плани проти нас. І ось хутко, в двадцятому столітті, настало велике втверезіння.

Ледве чи мені треба нагадувати читачам, що планета Марс обертається коло сонця на віддаленні 140.000.000 миль, а кількість світла й тепла, що вона одержує від сонця, не досягає навіть її положини того, що одержує наша земля. Коли ріжні туманні гіпотези мають в собі якусь частку правди, то Марс мусить бути далеко старший за нашу землю; і задовго до того, коли цей світ застиг, життя на його поверхні мало лише розпочинатися. Те, що Марс складає лишень одну сьому частину всього обсягу землі, повинно було прискорити перехід до температури, при якій могло б розпочатися життя. Він має повітря, воду і все, що потрібно для життя тварин.

Проте, таку вже вдачу людина має, бундучна й так засліплена своєю чванливістю, що ні один письменник, аж до самого кінця дев'ятого століття не висловив ніякої думки про те, що розумове життя, можливо, вже роз-

виваюлося—не тільки там, а й взагалі в безмежних просторах і то далеко вище в порівнянні з нашим земним світом. Так само не розуміли й того, що через те, що Марс є старший за нашу землю і ледве має четверту частину нашої поверхні й далі від сонця,—то з цього конче мусило виходити й те, що він є не тільки даліше віддалений від початку життя, але й ближче мусить бути до його кінця.

Світове оходження, яке колись має охопити й нашу планету, вже дуже далось внаки нашому сусідкові. Фізичні умови його буття й досі для нас таємниця. Але ми знаємо, що навіть в його рівноденній частині температура опівдні ледве чи наближується до пащої найхолодніщої зими. Його повітря більш розріджене, ніж наше, його океани покривають хіба третину його поверхні і з повільним чергуванням його рокових сезонів велетенські снігові шапки нагромаджуються й тануть на обох полюсах, а повіні періодично затоплюють його умірковані смуги. Та остання точка виснаження, яка для нас є неймовірно далекою, зробилася злободенною проблемою для мешканців Марса.

Безпосередній натиск залізної необхідности просвітив їх розум, окрилив їх міць, ожорсточив серця.

Вдивляючися крізь порожню просторінь за допомогою своїх досконалих приладдів і свого високого знання, про яке ми, може, ще й не марили ніколи, вони бачать на віддалені всього лише 35.000.000 миль, просто між ними й сонцем, найближчу до них ранкову зорю—зорю їх

надій,—нашу теплішу паянету, —зелену від рослин, сіру від води, з хмарами в атмосфері, що свідчить про плодючість, з усіма її імлістими, біло-вовняними туманами, крізь які мріють широкі простори заселених країв і сиви моря, по яких густо снують кораблі.

Що до нас, людей, які заселяють цю Землю, то ми мусямо бути в їх очах такі вікчемні розумом і такі чужі для них, як мавпи й лемури для нас. Людський розум уже часом пропускас, що життя—то є невпинна боротьба за існування, і нам здається, що таке переконання мають розуми на Марсі. Тим часом, як охолодження на Марсі досягло вже загрозливих розмірів, на цьому світі буяє життя, але він залюднений тям, кого вони вважають за нижчих тварин. Провадити війну в напрямі до сонця,—от що справді стало їх єдиним порятунком від тої загибелі, що з покоління в покоління підкрадається до них.

Раніш, як судити їх занадто гостро, пригадаємо собі, як немилосердно їй до пня винищували ми самі не тільки звірин, як от вимерлих бізонів чи додо, але й своїх родичів, людей найчорішої породи. Тасманців, не дивлячись на їх велику подобу до людей, змели геть зі світу на протязі п'ятидесяти років згубної війни, яку провадили європейські емігранти. Чи ми самі є такими апостолами милосердя, щоб мати право скажитись на марсіян, коли б вони пішли на нас війною з тою ж самою жорстокістю, з якою ми ходили на дикунів.

Марсіяне, очевидячки, обчислили свій переліт з дивовижною досконалістю—їхня мате-

матична наука, певно, далеко перевищує нашу.—і перевели свої підготування майже з надзвичайною точністю. Коли б наші наукові приладдя були дали нам спроможність робити точніші досліди, ми могли б передбачити насування лиха далеко раніше, ще в девятнадцятому столітті.

Такі люде, як Скіапарелі, вже давно стежили за червоною пляметою. Марс був на протязі цілих століть зорею війни,—але ті ворохобницькі з'явища, які вчені так добре накреслили на астрономичних мапах, вони зовсім не потрапили науково з'ясувати. Весь той час марсіяне мушили бути підготовлюватися.

Під час „опозиції“ *) 1894 року на світлій частині Марсового диску вже було помічено якесь велике погняне подумя,—спершу це зауважили в Лидській обсерваторії, а потім Петротів з Ніци та інші дослідники. Англійські читачі спершу почули про це з серпневого числа „N a t u r e“. Я особисто схилиюсь до тої думки, що ці ворохобницькі з'явища на Марсі могли повстати під час виливання велетенської гармати; вони, певно, вирли в своїй планеті величезне провалля, з якого й пустили потім в нас свої набої. Особливі, ще й досі не з'ясовані, знаки помічалися також десь близько того місця вибуху і під час двох інших опозицій.

Шість років назад велика гроза грякнула над нами. Коли Марс наблизився до „опо-

*) Опозиція—це таке положення небесних тіл, коли вони відстоять на 180° одне від одного,—найближча віддаленість.

зиці“, телеграфні апарати жваво зацокотіли, передаючи повідомлення Лявеля з Яви обсерваторіям у свого світу про велетенський вибух вельми розпаленого газу на цій планеті. Це було перед 12-ю годиною ночі, коли спектроскоп, яким Лявель користувався, вказував велику кількість розпаленого газу, переважно гідрогену, що суїнувся з надприродною хуткістю в напрямі до нашої планети. Цей огневий стовп вже чверть після дванадцятої зовсім зник. Астроном порівняв це з велетенським видихом полум'я, яке раптом вибухнуло з планети, „подібно тому, як горючий газ вилітає з тарматі“.

Дивовижний натяк містився в цій фразі. Проте, за винятком маленької замітки в „Daily Telegraph“ на другий день про це нічого не було згадано в газетах, і світ продовжував собі жити, нічого не знаючи про одну з самих найсерйозніших небезпек, яка коли-небудь загрожувала людському роду. Я був би й зовсім не почув про цей знаменний вибух на Марсі, коли б не зустрів Огільві, відомого астронома з Отершоу. Він був без крак схвилюваний цією новиною й запросив мене прогулятись з ним і постудіювати червону планету.

Не дивлячись на все, що потім сталося, я ще й досі надзвичайно яскраво пам'ятаю ту ніч на варті: чорна й мовчазна обсерваторія, затінений ліхтарь, що кидав слабеньке світло в куток на підлогу, розмірене стукання механізму телескопу, маленька щілина в стелі і довга глибочинь з зоряним порохом поперек її.

Я не бачив, а чув, як Огільві метушився

навколо. Дивлячись в телескоп, можна помітити синій круг, на якому блискотіла маленька кругла пляма. Вона здавалася такою крхитною річчю, такою світлою, маленькою й спокійною з ледве помітними поперечними смужками; а легенька здавленність відрижняла її від перфектної круглості. Але вона була такою малесенькою, мов срібляна точка світла, завбільшки в голівку шпильки. Вона ніби трохи тремтіла, але в дійсності то вібрував телескоп від руху годинникового механізму, що весь час тримав в полі зору планету. Коли я стежив, маленька зірка то більшала, то меншала, то вступала вперед, то відступала назад, але це пояснювалося стомленістю моїх очей. Вона була від нас більш як на 40.000.000 миль.—сорок мільонів миль порожнечі! Дуже не багато людей справді уявляють собі ту велич порожнього простору, в якому вічно плине порох матеріального всесвіту.

Близько від Марсу, памятаю, були три маленькі точки світла, три телескопічні, безмежно віддалені, зірки, а навкруги була безмежна чорна пільма порожнього простору. Ви знаєте ту пільму в морозну зоряну ніч. В телескопі вона здається далеко глибшою.

І невидимо для мене—невидимо, бо вона с далеко й мала—швидко й певно, через неймовірну далечинь, летючи прямо на нас, посуваючись все ближче й ближче, що хвилини на цілі тисячі миль, надходила річ, яку марсіяне послали до нас, річ, що мала принести стільки боротьби, лиха й смерті усій землі. Мені це й на думку не спадало тоді, коли я роз-

дивлявся; ні одна душа на всьому світі не ма-
рила про страшну небезпеку.

Тої ж ночі було видно новий вибух газу
на далекій планеті. Я бачив це: червонувата
іскра на краю, легкий обрис виступу; як раз в
ту хвилину хронометр пробив дванадцять; я ска-
зав про це Огільві, і він заступив моє місце.
Ніч була тепла і мене доікала жага. Я пі-
шов, широко й незграбно розставляючи ноги,
намацуючи дорогу в темряві, до маленького
столика, на якому стояв сифон з водою; як раз
тоді Огільві скрикнув, побачивши струмінь га-
зу, що вилетів в нашому напрямі.

Тої ночі другий незримий набій зірвався
з Марса й пішов до Землі. Я пригадую тепер,
як я сидів біля столу в п'єтмі, з білими й ро-
жевими плямами перед очима. Мало розу-
мів я значіння тієї маленької іскорки, що
бачив, і все те, що вона мала принести мені;—
я ж жалкував, що не мав вогню запалити ци-
гарку.

Огільві стежив до першої години, потім
кинувся; ми, засвітивши ліхтарь, пішли до його
хати. Далеко вниз розметнувся в темряві
Отерпоу й Чертсі з сотнями людей, що спо-
кійно спочивали. Огільві був переповнений тої
ночі всяких міркувань про умови життя на Мар-
сі, й глузував з вульгарної думки, що там ні-
би можуть бути мешканці, які сигналюють нам.
На його думку то мало визначати: або сила ме-
теоритів дощем падала на Марс, або якісь вел-
тенські вулканічні вибухи вилітали там що раз
більшої сили. Він з'ясував мені, як це неправдо-
подібно, щоб на двох найближчих між собою

планетах органічна еволюція могла прийняти той самий напрямок.

— Шансів проти чогось чоловіко-подібного на Марсі маємо тисячу з одним за,— зауважив він.

Сотні спостерігачів бачили подумя в ту ніч і в другу, приблизно коло півночі, потім знову в наступну ніч; так цілих десять ночей, і кожний раз вибухало подумя. Чому припинилися постріли після десятого разу, ніхто на світі не намагався пояснити. Могло бути, що гази від стрілянини нарobili марсіянам прикростей. Густі хмари диму, чи пороху, які можна було зазримітати через гарний телескоп, мов маленькі, сіруваті, плаваючі плямки, поширилися через прозору атмосферу планети й затьмарили її більш-менш знайсмi респ.

Навіть щоденні газети, нарешті, почали писати з приводу цих заколотів; з'явилися популярні замітки то тут, то там про вулкани на Марсі. Сатиро-комичний часопис Punch, як пригадую, зробив навіть щасливий ужиток з цього для своїх політичних плякатів. А тим часом, для всіх несподівано ті набої, що марсіяне випустили на нас, наближалися до землі з хуткістю кількох миль в хвилину, несучись в порожніх океанах простору, і що-години й що-дня підходячи до землі все ближче й ближче. Тепер мені здається просто неймовірно-дивним, щоб люде, під погрозою невмолимої долі, яка повисла над ними, могли б так собі спокійно ходити й заклопотано возитись з своїми нікчемними справами; як це вони робили. Памятаю, як радісний Маркгам турбу-

нався, щоб роздобути новий фотографічний знімок планети для своєї ілюстрованої газети, яку він тоді саме видавав. Що до мене, то я не мало присвячував часу на вивчення ізди на самокаті, а також працював над цілою дюжиною газет, які дискутували про можливість розвою моральних ідей разом з поступом цивілізації.

Одної ночі, коли перший набій ледве чп міг бути далі як 10.000.000 миль від нас, я пішов зі своєю жінкою прогулятися. Ніч була зоряна; я пояснив їй знаки Зодіяка й показав Марса, ту маленьку, яскраву крапку світла,— що миготіла й пробиралася до зеніту,—вуди наведено було в цей час стільки телескопів. Була тепла ніч. По дорозі до дому партія екскурсантів із Чертси або Айлворта пройшла біля нас з музикою й співами.

Люде лагодилися спати і з вікон горішніх поверхів світилося світло. Далеко з залізничної станції долітали агуки потягів, що пихали, грюкали, давеніли і змякшувалися в прегарну мельодію завдяки далечині.

Жінка показала мені на блискучі червоні, жовті й зелені сигнальні огні, що немов в казковому палацу миготіли проти темного неба. Все здавалося таким безпечним і лагідним.

II.

ЛЕТЮЧА ЗОРЯ.

Потім настала ніч, коли перша зоря впала. Її бачили вранці, як вона, мов огнена

смуга, високо летіла в атмосфері, по-над Вінчестером і полетіла далі на схід.

Сотні людей бачили, але вбачали в ній звичайну летючу зірку. Альбін писав про неї, що вона залишила за собою зеленувату смугу, що кілька хвилин палала потім. Наш найбільший авторитет що до метеоритів Денінг констатував, що в момент своєї першої появи вона була на висоті десь коло дев'яноста або ста миль. Йому здавалося, що вона впаде на землю коло ста миль на схід від нього.

Тоді саме я був дома й писав у своєму робочому кабінеті; і, хоча мої французькі вікна виходили на Отершоу й були незавішені,—бо я любив в ті дні дивитись на нічний небозвід,—я нічого не бачив. Проте, ця найдивніша з зевнішнього простору, мусила була впасти тоді, коли я сидів там; і, коли б тільки я був глянув у вікно, я б її помітив. Де-хто з тих, що бачили її льот, кажуть, що вона летіла з свистом. Сам я нічого цього не чув. Багато людей в Беркшайру, Сорі й Мідлсексу мусили були бачити її падіння й здебільшого гадали, що це впав новий метеорит. Певно, ніхто не потурбувався тої ночі подивитися на той метеорит, що впав на землю.

Та сердешний Огільві, який бачив летючу зорю й був переконаний, що вона впаде десь на громадському полі між Горселем, Отершоу та Векінгом, встав рано з думкою її знайти. Він, справді, хутко на світанку знайшов її, і то недалеко від піскових ям. Тверда маса

набою вибуртувала величезних розмірів яму, спалено порозкидала по полю пісок і каміння, позасипала навколо в усіх напрямках яловець і понавалювала величезні купи землі, що видко було на півтори милі навкруги. На сході горіла трава, тонкий дим піднімався на ясно-рожевому небосхилі.

А сама Річ лежала, майже цілком зарившись в землю, серед розкиданого каміння, яке вона потрощила на шматки, впавши на нього. Відкрита частина мала форму велетенського циліндра з твердою поверхнею, вкритою товстими накипідлими шлаками рудаво-темного кольору. Вона мала коло тридцяти ярдів в поперечнику. Огільві наблизився до цієї маси й був несподівано вражений розміром і формою, бо метеорити здебільшого бувають круглі. Невпинний шум, мов від руху, в середині циліндра він з'ясував нерівномірним охолодженням поверхні; бо в той мент йому ніколи і в голову не спадало, що він міг бути порожній.

Довго Огільві стояв на краю тої ями, яку та річ вибуртувала собі в землі, дивуючись тій чудернацькій формі, вражений переважно її виглядом і кольором.

Ще навіть тоді він помітив в її падінні де-які ознаки доцільности, чи навмисности. Ранок був на-прочудь лагідний, а сонце, освітлюючи сосни в напрямі Вейбріджу, що хвили ставало теплішим.

Він не пам'ятав, щоб чув якесь співання пташок того ранку; напевно, не було ніякого вітру. І єдині звуки були ті, що виходили з обпаленого циліндру. Він був один на всьому полі.

Потім раптом, аж здригнувши від несподіванки, він зауважив, що сірий плак, що покривав метеорит, почав одвалюватися на самому кінці, коло круглого краю. Великий шматок зненацька одлетів і впав з гострим шумом, від якого серце у нього завмерло.

За цілу хвилину він ледве міг втямкувати значіння того всього; потім, не вважаючи на велику вже спеку, він зліз униз в саму яму ближче до тої маси, щоб пильніше роздивитися ту річ. Навіть тоді він гадав, що причиною цього було охолодження тіла. Але що заперечувало цю думку, так це те, що попіл падав як раз з кінця циліндра.

Тільки тоді він помітив, що верхня частина циліндра дуже поволі крутилася. Це був такий повільний рух, що він помітив тільки тоді, коли чорна плямочка, яка була якихсь п'ять хвилин назад коло нього, тепер опинилася на другому боці кола. Навіть тоді він ледве чи хоч на крихту розумів, що то мало означати, поки аж не почув здушені звуки й якесь дряпання та не побачив, що чорна плямочка посунулася вже на цілий вершок вперед. Тоді мов блискавка, його мозок осяяла думка. Циліндр був штучний, порожній, з покрешкою, яка сама відкрчувалася! В середині циліндру щось є, що відкрчує покрешку!

— Боже мій! — скрикнув Огільві. — Там є людина, там — люде в середині! Вони вже мало не попеклися! Пробують врятуватися!

Відразу метким розумом він зв'язав це з вибухами на Марсі.

Думка про замкнених істот була така жах-

лива, що він, зауважи про спеку, приступив до циліндра, щоб допомогти відкручуванню. Але, на щастя, неясне проміння від циліндру зупинило його на місті раніше, ніж він встиг доторкнутися руками до розпаленого металу. Тут він постояв в нерішучості кілька хвилин, потім повернувся, видряпався з ями й з усіх ніг метнувся бігти до Бокінгу. Тоді, мабуть, було вже десь коло шостої години. Він зустрів фурмана й силкувався втокмачити цю подію йому в голову, але його оповідання й зовнішній вигляд були так дикі—його капелюх звалився в ямі—, що той мовчки озирнувся й погнав коней вперед.

Так саме не мав він успіху й у служки, який як раз в цей мент відчиняв двері в шинку біля Горсельського мосту. Слуга прийняв його за ще небувалого сновиду й зробив невдалу спробу замкнуть його в розливну комору. Це трохи витверезило Огільві, і коли він побачив Гендерсона, Льондонського журналіста, який саме тоді працював в своєму садку, покликав його через паркан і почав оповідати.

— Гендерсон!—говорив він,—ви бачили цей ночі оте падіння зорі?

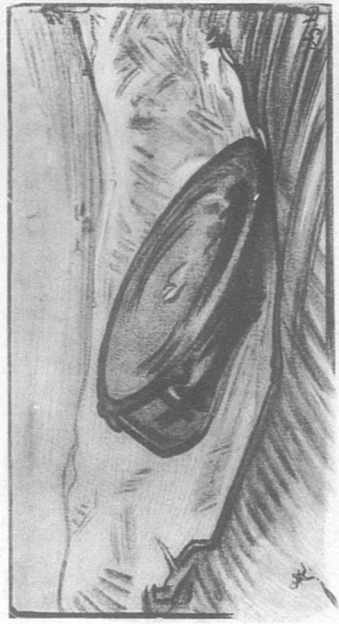
— Ну, а що?—сказав Гендерсон.

— Вона тепер тут на Горсельському вигоні

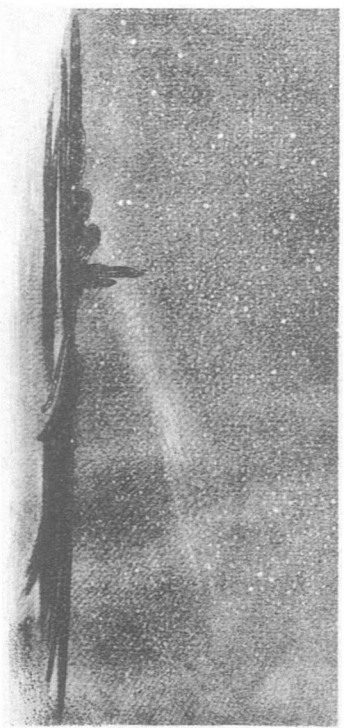
— Милый Боже!—скрикнув той.—Небесний метеорит! Це добре.

— Але це є щось більше за метеорит. Це є циліндр—штучний циліндр, мій друже! І в середині щось є.

Гендерсон випростався й остовпів зі своєю лопатою в руці.

.. А сама Річ лежала, зарившись в зсмлю (ст. 18)

**Ніч була зоряна... Все здавалося таким безпечним
і лагідним (ст. 16).**

...вони поспішили в поле (ст. 21).

..від огненних стріл люде хіталися й падали (ст. 34).

— Що, що таке?—спитав знову, бо був трохи глухий на одно вухо.

Огільві розповів усе, що бачив. Гендерсону треба було з хвилину подумати, щоб збагнути. Потім лопата випала йому з рук; схопивши свою камізельку, він прожогом вискочив на дорогу. Обидва вони ту ж хвилю поспішили в поле й знайшли, що циліндр все лежав в тому ж становищі. Але тепер звуки в середні припинилися, а між верхком і тулубом циліндра з'явилася тонка смуга блискучого металу. Крізь щілину входило або виходило повітря тонким шипінням.

Вони прислухалися, постукали ціпком по лусці і, не почувши жодної відповіді, вирішили, що люде чи людина були непритомні або мертві. Звичайно, вони обидва не могли нічого зробити. Вони прокричали заспокоєння й обіцяння й пішли назад до міста за допомогою. Ви можете уявити їх, як вони, засипані, піском, схвилювані бігли вздовж маленької вулиці, залитої світлим промінням сонця, як раз саме тоді, коли крамарі відчиняли віконниці, а мешканці відчиняли вікна в спальних кімнатах. Гендерсон відразу пішов на залізничну станцію, щоб протелеграфувати новину в Лондон. Попередні статті в газетах вже підготували людські розуми для прийняття цієї звістки.

Коло восьмої години кільканадцять хлопців і безробітних уже попростували в поле поглянути на „мертвих людей з Марса“. Ось яких форм набирала та подія. Сам я почув про

це спершу від хлопчика, продавця газет, коло дев'ятої години, коли я вийшов, щоб дістати мій Daily Chronicle. Природно, що це мене страшно вразило, і я, негаючи ні хвилинки, хутенько пішов до піскових ям просто через Отершовський міст.

III.

НА ГОРСЕЛЬСЬКОМУ ВИГОНІ.

Я знайшов невеличкий катовц, душ двадцять, що оточував яму, в якій лежав циліндр. Я вже описував вище вигляд тої велетенської маси, що лежала тепер в землі. Торф та пісок з камінцями були обпалені, мов від вибуху. Безперечно, що тертя від падіння було причиною пожежі. Гендерсона й Огільві тут не було. Мабуть вони помітили, що зараз нічого не можна було зробити й пішли собі до Гендерсона в хату на сніданок.

З самого краю ями сиділо душ п'ять хлопців, гойдаючи своїми ногами й шпурляючи каміння в велетенську масу, поки я не заборонив. Після того, як я поговорив з ними, вони почали бавитися в „квача“, бігаючи взад і вперед між купками глядачів.

Серед глядачів було два самокатчика, один робітник-садовник, якого я часом наймав, дівчина з дитинкою на руках, м'яоник Грег з малим хлопцем на руках і два чи три лайдаки та прислужники при грі в опуху, що звичайно тинялися біля залізничного двірця. Майже ніхто

не розмовляв. Мало хто з простого народу в Англії чув щось про астрономію. Більшість з них спокійнісінько собі розглядали столо-подібний кінець циліндру, який все ще був в тому самому становищі, як Гендерсон і Огілві його там залишили. Я уявляю, яке було розчарування всіх, що сподівалися побачити купи обгорілих трупів, при виді цього неживого тіла. Поки я був там, де-хто пішов геть, а де-хто прийшов. Я сповз в саму яму, й мені здалося, що я почув легкий рух під ногами. Але верх вже, певно, перестав крутитися.

Дивовижність цієї речі стала лише тоді цілком мені очевидна, коли я близько підійшов до неї. З першого погляду вона справді не більше вражала, як перевернена хура або дерево, що впало поперек дороги. Навіть менше, коли приглянутись. На вигляд вона була, мов якась заржавіла напів закопана газова труба. Потрібно було, певне, наукове виховання, щоб зауважити, що сіра луска цього набою не мала в собі ознак звичайного кисеню, і біло-жовтий метал, що блищав зі щілини між покринкою й циліндром, мав якийсь незнайомий відтінок. „Надземне“ не мало нічого цікавого для більшості глядачів.

В той час для мене було вже зовсім ясно, що ця Річ прибула до нас з планети Марс; лише я вважав це неймовірним, щоб вона містила в собі якісь живі створіння. Я гадав, що відкриття могло бути автоматичним. В супереч Огілві, я все ще вірив, що на Марсі живуть люди. Мій розум залповнявся фантастич-

ними думками про можливі рукописи в циліндрі про труднощі, що можуть повстати при перекладі їх, про знайдення там монет, ваірців і т. ін. Все ж таки для цього всього циліндр був занадто великий. Мені кортіло як найхутчій побачити циліндр відчинений. Коло одинадцятої години, сповнений таким думкам, я пішов назад до дому в Майбері, бо нічого особливого поки що не передбачалося. Але дома мені було важко засісти спокійно за працю над моїми абстрактними досліддам.

Після обіду загальна картина дуже помітно змінилася. Ранішні газети раптом зворушили Л'юндон непомірно-великими рядками:

„*Вістка, одержана з Марса*“. Дивовижні звістки з Вокінгу і т. далі. В додаток телеграма Огільві до Astronomical Exchange схвилювала всі обсерваторії в трьох королівствах.

На дорозі біля пісчаної ями скупчилося з п'юдесятка легких бриччок з Вокінзької станції і навіть одна великопанська карета. Крім того, тут було чимало самокатів. В додаток, великі гурти людей, не дивлячись на південну спеку, прийшли пішки з Вокінга й Чертеї; отже зібрався великий натовп людей, серед якого кидалися у вічі дві гярно одягнені чечурні пані.

Була страшенна спека, на небі ані хмаринки, жодного подуву вітра; єдина тінь була від кількох сосец.

Пожежу навколо потушили, траву приптатп, але земля геть аж до Отершоу була чорна, а далі все ще можна було бачити, як стовпи

диму здіймалися вгору. Моторний крамарь з Кобгеу вислав свого сина з тачкою, навантаженою зеленими яблуками й імбирним цукром.

Наблизившись до краю ями, я знайшов тут з півдюжину людей: Гендерсон, Огільві і висока білява людина по імені, як я довідався згодом, Стент, — королівський астроном, — з кількома робітниками, озброєними лопатами й вайлами. Стент давав вказівки своїм чистим, дзвінким голосом. Він стояв на циліндрі, що тепер вже значно прохолов; по його червоному, вкритому потом обличчю видно було, що його щось дратувало.

Велика частина циліндра була вже відкопана, хоча його нижчий кінець все ще був під землею. Огільві, побачивши мене серед натовпу цікавих над ямою, покликав вниз і попросив піти до лорда Гільтона, хазіяна поля.

Натовп зростав і ставав серйозною перешкодою при відкопуванні, особливо дівора. Треба було поставити легкий паркан чи загороду, щоб зтримувати людей. Огільві сказав мені, що час від часу все ще можна було почути дуже слабенький шум в середині циліндра, але робітникам ніяк не щастило відкрити верх, бо не було за що ухопитися.

Ця циліндрова скриня, в міру відкопування, впростала до неймовірної товщі і, можливо, що ті ледве чутні згуки викликалися біготнею в середині циліндра.

Я був дуже радий зробити те, що він хотів, і стати таким чином привелейованим глядачем в середині натовпу цікавих. Лорда Гіль-

тона я не застав дома, але мені сказали, що його сподівалися в Льюдону з шостигоднім помягом, що йде з Ватерлоу; через те, що було тільки чверть після пятої, я пішов до дому, напився чаю й вийшов зустрічати його на станцію.

IV.

ЦИЛІНДР ВІДКРУЧУЄТЬСЯ.

Сонце вже заходило, коли я вернувся на поле. Багато людей поспішало з Вокінга, один чи два чоловіки йшли назад. Юрба біля ями збільшилася й стояла густою масою в двіста-триста душ, виділяючись на лимонно-жовтому небосхилі. Було чути кілька голосів і здавалося, що біля ями счинилася якась метушня. Дивні картини промайнули в моїй голові. Наблизившись, я почув Стентів голос:

— Назад, назад!

Хлопчик пробіг повз мене.

— Воно рухається, — встиг він кинути, — відкручується, все відкручується, я боюся. Я йду до дому, я...

Я пішов до натовпу. Там було справді не менше двохсот душ, які штовхалися й спиралися один на одного, а між ними дві чепурно-одягнених пані борсалися, не вступаючи нічим.

— Він падає в яму! — скрикнув хтось.

— Назад! — кричить знов кілька голосів.

Натовп похитнувся, і я почав за допомогою літків пробивати собі дорогу. Кожний, здавалося, був страшенно схвильований. Я чув особливо бликий придушений звук з ями.

— Слушайте!—крикнув Огільві,—поможіть мені стримати цих йолопів. Ми таки й досі не знаємо, що там в цій чортівій бочці.

Я побачив молодого парубка, крамарчука з Вокінга, який, скільки пам'ятаю, стояв на циліндрі й силкувався видряпатися з ями, куди вштовхнула його юрба!

Покришка циліндру відкручувалася з середини. Вже виступило коло двох футів блискової винтової нарізки. Хтось навалився на мене і я ледве не був притиснений до верху шруба. Я обернувся і мабуть в той мент шруб одвалився й покришка циліндру впала з брязькотом на камінь. Я млімо волі штовхнув ліктем свого сусіда позад мене і знову повернув голову до ями. На хвилину кругляста печера здавалася зовсім чорною. Сонце, ховаючись за обрій, кидало свої проміння прямо мені в очі.

Гадаю, що кожний сподівався, побачити, як з циліндру вприне людина,—може де-чим і не схожа на земних людей, але все ж в найважливіших рисах людина. Принаймні, я сам так думав. Але, зазирнувши, я відразу побачив, як в середині в півтмі щось ворухилося сіро-хвилястими рухами, одно над другим, і потім я побачив два синіх диска, подібних до очей. Потім щось схоже на маленьку гадюку завтовшки в ціпок стрибнуло з середини й, звиваючись в повітрі, закрутилося, посуваючись просто на мене,—після того ще одно...

Раптовий холод охопив мене всього. В повітрі позад мене почувся голосний крик жінок. На-пів обернувшись і не зводячи своїх очей з середини циліндру, з якого один по одному видиралися помацки чудернацькі істоти, я став пхатися назад від краю ями. Я бачив, як здивування на обличчях людей навколо мене почало змінятися у вираз невимовного жаху. Чутно було невиразні вигукки з усіх боків. Почався загальний рух назад. На самому краю ями все ще змагався крамарчук. Я лишився сам, і бачив, як на другому боці ями народ тікав геть, і Стент між ними. Я глянув на циліндр знову і мене пронизав непереможний жах. Я стояв скамянілий, витріщивши очі.

Великий сіро-круглястий тулуб, розміром може з ведмедя, повільно й важко підводився з циліндра. Коли він випростався й світло упало на нього, він заблищав немов вохка шкіра. Двоє великих чорно-кольорових очей пильно дивилися на мене. Він мав щось схоже на обличчя. Під очима був рот, безгубі краї якого ворушилися, дріжали й випускали слину. Тіло збігалось й конвульсивно знову випростувалося й пульсувало. Кволий додаток-помацок ухопився за край циліндру, а другий загойдався в повітрі.

Той, хто не бачив живого марсіянина, ледве може уявити їх дивовижно жахливий вигляд. Чудернацький, з загостреною верхньою губою рот, що скидався на V, відсутність бровяних горбків і підборіддя під загостреною нижньою губою, безперестанне тремтіння цього рота, купа помацків, мов у Горгони, голосне дихан-

ня легенів в чужій атмосфері, очевидна важкість і болячість в руках, завдяки більшій притягивній силі землі,—і поперх всього, надзвичайна гострота величезних очей—це все разом творило вражіння близьке до нудоти. Олійно-рудава шкіра сквдалася на опеньок, а в неграбній розрахованості повільних рухів було щось невимовно страшне. Навіть з першої аустричі, з першого погляду, мене охопила огида й страх.

Раптом страхіття щезло. Воно вивалилося через край циліндра й гепнулося в яму з чвоканням, схожим на падіння великого пакунка зі шкірою. Я чув, як пролунав характерний басовий крик і в ту ж хвилю друге створіння, схоже на перше, похмуро з'явилося в глибокому отворі відтулини.

Тут скам'янілість мого жаху пройшла. Я обернувся й як найхутчій кинувся до першої кущки дерев, що стояли від ями може на сто ярдів, що кроку спотикаючись і падаючи, бо я не міг одвернути своє лице від того, що бачив.

Там, між кількома молодими соснами й вічно-зеленими кущами, я зупинився, важко дихаючи й став чекати дальших подій. Вигон навколо піскових ям був усіяний народом, який, так само як і я, стояв у напів зачарованім жахові; люде очей не зводили з цих створінь, чи краще мовити, з купки піску й дрібного каміння, що стирчало на краю ями, де води залягали. Потім з поновленням жахом я побачив, як якесь чорне кругле тіло смивалося над самим краєм ями. Це була голова

того прикавчика, що туди впав; вона на за-
хідньому горячому небосхилі маячила, мов
чорна куля. Ось він підніс своє плече й ко-
ліно вгору, але здається посковзнувся назад,
бо знову видко було з ями лише саму голову.
Зненацька він вник й мені здалося, мов би
ледве чутний стогін досяг мого вуха. Я від-
чув хвиливе бажання піти й допомогти, але
жах переміг.

Все потім зробилося незримо, заховане в
глибокій ямі між пісковими купами, які навер-
нуло при падінні циліндра. Дивне видовище
стало би перед очима того, хто прибув би
сюди з Вокінга, або Кобгема: розпорошена
сила людей—в сотню душ або й більше,—сто-
яла великим неправильним колом, в рівча-
ках, за кущами, біля воріт і загороди, май-
же нічого не кажучи один одному, але вигу-
кували нервовими схвильованими голосами й
важко витріщали очі на купи піску. Тачка з
холодними брунками, якимсь чудернацьки-са-
мітно покинена в полі, відбивалася на черво-
ному небосхилі, а між пісковими ямами тяг-
нувся ряд залишених возів і карет, біля яких
коні з торбамп на мордах блип копитами
землю,

V.

ПРОМІННЯ.

Якесь зачарування паралізувало всі мої чле-
ни після того, коли я побачив, як марсіяне
вилізали в циліндру, в якому вони перебралися

ві своїй планеті на нашу Землю. Я все стояв на колінах в траві, втопивши свій погляд в окоп, за яким вони приховалися. В мені одбувалася боротьба між жахом і цікавістю.

Я не наслідювався піти назад до ями, хоча відчував непереможне бажання заглянути в неї. Я почав переходити з місця на місце, шукаючи вигідного місця для схованки і весь час поглядаючи на піскові купи, що ховали цих нових гостей. Одну мить на фоні заходу сонця в повітрі ясно щось майнуло, і в ту ж мить зникла назад якась лінія, мов би від чорного пужална, потім частка за часткою висунувся тонкий складний кій, на верхку якого непомітно крутився круглий диск. Що могло б там діятись?

Більшість глядачів збилась у купи,—одні на дорозі до Вокінгу, а другі в напрямі до Кобгему. Напевно й вони переживали те саме, що й я. Кілька душ було не далеко від мене. Я підійшов до одного з них,—який, як я зауважив, мешкав в сусідстві зі мною, хоч його імя мені невідоме,—і обізався до нього. Але тут уже не було часу для виразної бесіди.

— Що за бридкі тварини!—говорив він.— О, Боже, що за бридкі звірюки!—повторював він без перестанку кілька разів.

— Ви бачили чоловіка в ямі?—запитав я, але не дістав ніякої відповіді. Ми замовкли знову і так, стежучи кілька хвилин, стояли поруч і, як мені здавалося, знаходили в товаристві один одного якусь утіху. Потім я змінив своє місце й став на маленькому горбику, що давав мені змогу бути вище на якийсь ярд

над рівнем вигону, і коли після того обернувся, то мій сусід уже віддалявся геть до Вокінгу.

Захід сонця похмарнів і перейшов у присмерк, але все ще нічого нового не трапилося. Далеко від мене, ліворуч, на дорозі до Вокінгу юрба, здається, зростає, і я вже чув її невизначний гомін. Маленький гурток людей в напрямку до Кобгему вже розійшовся. З ями не було чути нічого, що б скидалося на якийсь рух.

Мабуть, це як раз і надало натовпу відваги; а крім того, гадаю, нові прибувші з Вокінгу також допомогли повернути спокій. В усякому разі з наступом півдня в піщових ямах почався повільний, безперервний рух, що набрав ще більшої сили від того, що навколо циліндра панувала непорушна вечірня тиша. Вертикальні чорні постаті по двоє й по троє то потрохи насувалися до ями, то знову зупинялися, оточуючи її таким чином неправильним півколом, що от-от мало замкнутися своїми гострими кінцями. Ї теж почав наближатися до ями.

Потім я бачив, як візник разом з іншими сміливо пішов просто до ями; почувся тупіт кіньських копит і скрипіння коліс. Я бачив, як хлопець покотив тачку з яблуками. Потім, на віддаленні тридцяти ярдів від ями, з'явився на дорозі з Горселю маленький чорний паточок людей; той, що йшов спереду, махав білим прапорцем.

Це була депутація. Відбулася спішна нарада, і зважаючи на те, що марсіяне, не див-

лячись на їх огидну зовнішність, очевидно, були інтелігентні створіння, було постановлено вислати до них депутацію з сигналами й тим показати, що ми теж інтелігентні.

Прапорець потроху наближався, гоїдався вправо та вліво й тріпотів. Було дуже далеко. Щоб розпізнати кого-небудь, але після я довідався, що Огільві, Стент і Гендерсон приймаля теж участь в цій спробі завязати зносини. Ця маленька купка, поступаючи на-перед, втягнула в середину лінію майже замкненого тепер кола людей, і кільканадцять невразних чорних постатей йшло за натовпом на деякій віддаленні.

Раптом, смуга світла спалахнула, світло-зелений дим пішов з ями трьома окремими клубами і один за одним полинули просто в-гору в спокійному повітрі.

Цей дим, або, краще сказати, полумя був надзвичайної яскравости; глибоке блакитне небо над нами й імліста просторинь засаженого чорними соснами рудоватого поля, в напрямі Чертсі, здавалося, темнішало що разу, як клуби вилітали з ями; ставало ще темніше, коли вони щезали. В той самий час почулося слабе шипіння.

На тим боці ями товпився маленький гурток з білим прапорцем на чолі,—група чорних вертикальних постатей на чорній землі, які, несподівано побачивши ці дива, прикипили на місці. В міру того, як зелений дим знімався, їх обличчя освітлювалися блідно-зеленим світлом і знову меркнули, коли дим розвіювався.

Потім поволі шипіння перейшло в гудіння,—в довге, голосне диве завивання. Тихо підвелася з ями горбата постать, від якої виходило хвилястими снопами світло.

Відразу пасма справжнього полум'я, перекидаючись одно від другого, скакала по розпошеному гурткові людей. Здавалося, мов незрима стріла вдарялася об них і вибухала білим полум'ям; кожна людина раптом оберталася в огонь.

Потім я бачив, що від тих же самих вогняних стріл люде хиталися й падали, а інші страшенно перелякані кинулися тікати.

Я стояв і, мов божевільний, дивився на все це, ніяк не можучи збагнути того, що це була смерть, яка перескакувала в тому недалекому гурткові від одної людини до другої. Все це здавалося мені дивним і незрозумілим. Досить одної лише безшумної, сліпучої смуги світла,—і людина падала мертвою. Від огнених стріл сосни запалили полум'ям. Полум'я, мов в шаленому танкові, гасало навкруги,—це була палаюча смерть, незримий і невблаганий пекельний меч. Я помітив, як огненні пасма, торкаючись кущів, запалювали їх і насувалися просто на мене. Безмежно переляканий, закам'янілий, я не міг ворухнутися. Я чув тріск огню в піскових ямах і раптове коняче иржання, яке в ту ж мить і обірвалося. Далі, мов незримий, але до краю розпалений огнений палець простягся по траві між мною й марсіянами, і чорна земля по той бік піскових ям, вдовж всієї кривої лінії, лускотіла й курилася димом. Геть ліворуч від мене, десь на дорозі від стан-

ції Вокінг до громадського вигону щось упало з страшним тріскотом. З цього часу шипіння й гудіння припинилося, а чорний, схожий на церковну баню, стовп повільно зсунувся в яму й не стало його видно.

Все сталося так неймовірно кутко, що я стояв нерухомий, приголомшений й засліплений блисками огню. Коли б смерть була косила скрізь, повним кругом, вона була б неминухо забила мене в моїй непритомності. Але вона минула й лишила мене живим.

Ніч раптом огорнула все навкруги, жахлива, ще досі незнана. Хвилясте поле здавалося тепер темним до чорноти; крім шляхів, що блідо сіріли під глибоко-блакитним небом равньої ночі, навкруги було темно і якимсь несподівано порожньо. Зорі в горі гуртувалися в купки, а на заході небо ще було ясне, бліде і аж зелено-блакитне. Маківки сосен і дахи Горсея гостро зачорніли в світлі, що ще мерехтіло на заході. Марсіян з їх приладдями зовсім не було видно, за винятком тої тонкої щогли, на якій танцювало їх дзеркало. Окремі дерева й кляпки кущів де-не-де курилися й ледве блимали; лише дома біля станції Вокінг видали в гору в верухому тишу вечірнього повітря гострі списи полум'я. Крім цього та страшного здивування нічого більше не сталося. Маленьку купку чорних постатей з білим прапором зметено з лица землі, і вечірню тишу, як мені здавалося, майже не було порушено.

Я раптом відчув свою самотність серед цього темного вигону, безпомічний, безза-

хистий, мов цегла з даху, мене вдарив раптом безмежний жах. На превелику силу я відвернувся од ями її, плутаючися в траві, побіг, що було сили. Це був панічний жах не тільки перед марсіянами, але й перед темрявою її мертвою тишою навколо. Я так згубив владу над собою, що біжучи я нишком плакав, мов мала дитина. Я тікав, не оглядаючись назад.

Памятаю, що в мені зародилося якесь надзвичайне переконання, що я був іграшкою і що навіть тепер, коли я вже був далеко від небезпеки, ця тьмяна смерть хутко, мов промінь світла, стрибне за мною з тої ями і заб'є на місці.

VI.

ТЕПЛОВІ ПРОМІННЯ НА КОБГЕМСЬКІЙ ДОРОЗІ.

Ще й досі загадкою є, як марсіяне змогли вбивати людей так хутко й так мовчазно. Багацько людей гадає, що якось вони зуміли добувати велетенської сили огонь в особливій камері абсолютної непроникливості для тепла. Цей велетенської сили огонь вони випускають рівнобіжними смужками проти якої-небудь вибраної речі за допомогою подіреного парабольового дзеркала незваної конструкції—подібно тому, як випускає смуги світла парабольове дзеркало на маякові, але ніхто не міг довести правдивості цих подробиць. Та як би то вони не робили, нема сумніву, що смуги

світла складали суть всі справи. Замість видного проміню—огонь, та й до того ще й неаримій. Все, що може горіти, охоплює полумя від першого дотику; олово тече, мов вода, залізо мнякне, скло лускає й плавиться; коли теплове проміння падає на воду, в ту ж мить вода вибухає стовпом пари.

Коло сорока душ полягло в ту ніч під сьйвом зірок біля ямп,—обпалені, поскручані, що й непізнати було потім, і всю довгу ніч поле між Горселем і Мейбері було охоплене огнем.

Новина про загибель, мабуть, одночасно досягла Кобгема, Вокінга і Отершоу. Як тільки розійшлася чутка про це, всі крамниці в Вокінзі зачинилися, й численна юрба людей, здебільшого крамарі і т. ин., приваблені оповіданнями, подалися пішки через Горсельський міст шляхом, що виходив на поле. Ви можете уявити, як після денної праці молодь причепурилася й вирядилася, знайшовши для себе і в цьому привід,—як вона знаходить його в чому хочете,—щоб погуляти й пороскошувати з залицянъ. Ви можете уявити, який гомін знявся вздовж дороги, що вела до місця дива й огню.

Покри що, певно, мало хто в Вокінзі навіть знав про те; що циліндр відчинився, хоч неборака Гендерсон вже був післав на пошту вістника на самокаті з особливою телеграмою до вечірньої газети.

Коли,—по двоє й по трое,—народ вийшов в чисте поле, то всі побачили купки людей, що схвильовано розмовляли й пильно дивилися

на одну точку—дзеркало, яке крутилося по-над пісковими ямами. Тих, що лише прийшли, безперечно, хутко охопило загальне схвильвання.

Біля пів дев'ятої,—коли депутація загинула,—тут вже назбиралося до триста душ, не рахуючи тих, що звернули з дороги, щоб ближче пристунитися до марсіян. Три подісмени, один з яких був верхи на коні, робили все, що могли, на основі інструкції, даніх Стентом,—щоб втримати народ оддалік від циліндра. Де-хто з тих, що в натовпі завше користується випадком для конячих жартів і бешкету, вже почали виробляти всякі витівки.

Стент і Огільві, передбачаючи можливість деяких сутічок, телеграфували з Горселю в казарми зараз же після виходу марсіян з циліндра, щоб вислано було на допомогу сотню солдатів для охорони марсіян від можливого насильства.

Далі вони вернулися назад, щоб стати на чолі тої нещасної депутації. Опис їхньої смерті, зі слів натовпу, дуже близько сходився з моїми власними вражіннями: спершу клуби зеленого диму, глибоке завивання машини, потім огненні іскри.

Але ця юрба була далеко ближче до загинелі, ніж я. Вона врятувалася лише завдяки тому, що між нею й огненними проміннями трапився невеличкий пісковий горбок. Коли б парабольове дзеркало було стояло вище на кілька ярдів, ніхто був би не лишився в живих, щоб иншим розповісти про подію. Вони бачили іскри, падання людей, і те, як незрима

рука палила кущі й наближалася до них в сугінках вечора. Потім, одночасно з якимсь свистінням, що різко вискочило з загального гудіння в ямі, проміньовий меч махнув просто по-над їх головам і в ту ж мить загорілись верхки осик, якими обсаджено дорогу, посипалася з будинків цегла, повипітали вікна, зайнялися віконниці й рями, а частина стіни під дахом завалилася з тріском і грюкотом.

Серед того пекла, що знялося так несподівано, в шипінні й полум'ї дерев, що горіли, охоплена панікою юрба не знала, що робити й верішуче захиталася.

Іскри й гілля в огні почало сипатись на дорогу разом з клубками полум'я від охопленого огнем листя. Капельюхи й одіж почала займатись. Серед юрби почувся стогін, плач і крик. Раптом крізь метушню, ухопившись руками за голову, з пронизуватим криком проскакав вінний полісмен.

— Вони йдуть,—скрикнула якась жінка, і кожний почав з-заду навалюватись на свого сусіда, штовхатись і продиратись назад, знову до Вокінга. Вся юрба метнулася, тікаючи, мов отара овець.

Там, де дорога ставала вузькою й темною, між високими боковими стінами, натовп здавлювався й починалася люта боротьба. З усього натовпу загинуло три душі: дві жінки й дитина, яких було роздавлено й розтоптані і залишено там умирати серед жаху й пітьми.

ЯК Я ДІСТАВСЯ ДО ДОМУ.

Що до мене, то я нічого не пам'ятаю, як я втікав. Пам'ятаю лише, що наткнувся на дерева та заплутувався ногами в траві. Все навколо мене було переповнено незримим жахом перед марсіянами; той немилосердний огненний меч все ще, здавалося, снував в повітрі над мою головою і от-от мав упасти на мене й забити на смерть. Я вибіг на Гарсельський шлях і побіг по ньому, щоб потім збачити на хуторі.

Нарешті, я вже не міг іти далі. Я був зовсім виснажений гостротою почувань і шаленим бігом; я захитався і впав на краю дороги. Це було біля мосту, що перетинав канал коло газового заводу. Я впав і лежав нерухомо.

А, мабуть, так і лежав де-який час. Далі схопився, не розуміючи, де я.

Кілька хвилин я не міг ясно зрозуміти, як я там опинився. Мій жах минув. Мій капелюх зник, комірчик мій, певно, одірвався від гудзика. Кілька хвилин тому передо мною було лише три реальних речі: безмежна ніч, велич простору та природи, моя власна кваліть та смертельний сум і близький прихід смерті. Було так, мов все перевернулося до гори ногами, й погляд на все раптом змінився. Не було якогось помітного переходу від одного стану думки до другого. Хутко я відчув себе таким, як завжди був,—звичайним пристойним громадянином. Мовчазне поле, почуття жаху, що

в-щерть наповнював мене, моя втеча, несподівана пожежа—це все мов снилося мені. Я заштунав себе, чи справді все це було, і не міг повірити.

Я встав на ноги й хитаючись став видиратися на гору стрімкого насипу біля мосту. Мій мозок опанувала порожнеча й непевність. Мої м'язи й нерви, здавалося, були позбавлені всякої сили. Я йшов хитаючись, мов п'яний.

Над аркою мосту з'явилася голова, а за нею постать робітника, з кошиком. Маленький хлопчик біг біля нього. Проходячи повз мене, робітник промовив: „Добрий вечір“. Я хотів було заговорити з ним і не заговорив. Я відповів на його привіт якимсь беззмістовним бормотанням і пішов далі через міст.

Над Майборською аркою прошумів на південь потяг, мигнувши хвилястими клубами огненно-блискучого диму, та довгими рядами освітлених вікон: тук-туки-дринь, тук-туки-дринь, і все зникло. Невеличка купка людей гомоніла біля одного з тих домків з гарними фронтонами на улиці, яку прозвано Орієнтальною Терасою. Це було все таке реальне й знайоме. А там, позад мене, щось божевільне, химерне. Того всього, говорив я сам до себе, не могло бути.

Мабуть, я людина з особливими настроями. Не знаю, чи всі відчують те, що й я. Часами я страждаю від дивного почуття відокремленості самого себе від усього світу; мені здається, що я дивлюся на все звідкись зо-вні, з якої неймовірної химерної далечини по-ва межами часу, з далечини, куди не дося-

гають біди й трагедії життя. Я з особливою силою це почував в ту ніч. В цьому був другий бік мого сну.

Але весь клопіт був в цій суперечності між ясним спокоєм тут і смертю, що літала блискавкою там, всього дві милі звідси. На газовому заводі чувся гамір від праці, світилися всі електричні лампи. Я зупинився біля купки людей.

— Що нового з піскових ям?—запитав я.

— Що кажете?—перепитав один з них, обернувшись до мене.

— Що чути з піскових ям?—запитав я знову.

— Хіба ви оце не звідти йдете? спитали вони в свою чергу.

— Народ, здається, зовсім подурів через ті ями,—промовила одна жінка з-за воріт.

— Що це там таке?

— А ви нічого не чули про людей з Марса?—сказав я.—Про створіння з Марса?

— Вже досить,—сказала жінка за ворітьми,—дякуємо вам!—І всі трое розсміялися.

Я був роздратований і почував себе дурнем. Я хотів сказати їм про те, що бачив, а виявилось, що не можу. Вони сміялися з моєї плутаної мови.

— Ви хутко почувсте більше,—сказав я їй пішов до дому.

Моя жінка, побачивши мене, перелякалася,—такий у мене був страшний вигляд. Я пішов до ідальні, сів і випив трохи вина. І коли трохи зібрався з думками, я розповів їй усе, що бачив. Поки я оповідав свою пригоду, ніхто не

доторкнувся до холодного обіду, що вже був поданий на стіл.

— В цьому одно добре—сказав я, щоб грох заспокоїти переляк, який я викликав—це те, що вони мусять бути дуже неповоротні тварини, яких я коли-небудь бачив. Вони, можливо триматимуться своєї ями, вбиватимуть тих, хто наблизиться до них, а вилізти з неї вони не зможуть... Але який жах бачити їх!

— Перестань, любий,—сказала жінка, нахмуривши брови й поклавши свою руку на мою.

— Сердешний Огільві!—сказав я.—Подумати тільки, що він тепер лежить там мертвий!

Добре, що хоч жінка вірить мені; вона ні на одну крихітку не знайшла в моєму оповіданні нічого неймовірного. Коли я побачив її мертвенно-біле лице, я раптом зупинився.

— Вони можуть прийти й сюди,—говорила вона.

Я примусив її випити вина і всіма засобами намагався заспокоїти.

— Вони майже не можуть рухатися,—говорив я.

Я почав заспокоювати її й самого себе, переказуючи все, що колись Огільві розповідав мені про неможливість для марсіян оселитися на Землі. Особливо я підкреслював питання про силу тяжіння. На поверхні Землі сили тяжіння в тричі більші, ніж на Марсі. Отже, марсіянни мусять важити на землі в три рази більше, ніж на Марсі, а сила м'язів його буде однакова. Власне тіло його буде для нього самого вже справжнім олов'яним тягарем. Це був, справді, загальний погляд.

Обидві газети "Times" і "Daily Telegraph", наприклад, ранком другого дня говорили те саме, що й я; вони так саме, як і я, не добачали двох чинників, що вкрай міняли всю справу. Як нам відомо земна атмосфера має в собі далеко більше кисню й далеко менше азоту, ніж Марс. Могутній вплив цього лишку кисню (оксигену) на марсіян безперечно в певній мірі мусив зменшити негативний бік збільшення ваги їх тіл. Ставши важчими, вони завдяки лишку кисню на землі стали дужчі. А до того ще, ми всі забуваємо той факт, що такі знання механіки, які посідають марсіяне, можуть дуже легко впоратися з такими дрібницями, як м'язові напруження, коли б того треба було.

Але в той час я не обмірковував з усіх боків ці питання, а тому всі мої міркування були мертвою балаканиною проти завойовників. Зміцнивши свої сили їжою й вином, оточений звичною хатньою обстановкою й примушений заспокоювати свою жінку, я сам поволі, непомітно для себе, підбадьорився й заспокоївся.

— Вони зробили дурницю—додав я, покручуючи між пальцями чарку з-під вина.— Вони небезпечні лише тому, що самі перелякані на смерть. Можливо, що вони гадали знайти Землю без живих істот,—у всякому разі не сподівалися зустрінути розумних тварин. Але коли вже на те пішло, то один набій в яму і їх він повбиває усіх.

Надзвичайне хвилювання від усього пережитого мною, безперечно кепсько вплинуло на мою свідомість.

Я ще й зараз пригадую з надзвичайною яскравістю той наш обід. Любе, зтурбоване лице моєї жінки дивиться на мене з-під рожевої тіни лямпи, білий настільник з срібною сервіровкою й шклянками,—бо в ті часи навіть філософи-письменники] мали багато роскішних дурничок,—червоно-пурпурове вино в моїй чарці,—все виразно, як на фотографії, одбилось в моїї пам'яті. В кінці столу сидів я сам, гризучи горіхи та попихкуючи папіро-сою, жалючі необережного Огільві та осуджуючи коротковору боязкість марсіян.

Який-небудь „додо“ на о. св. Маврикія мабуть, точвісінько так, сидючи в своєму кублі, обмірковував прибуття туди корабля, повного безжалісних моряків, що шукали м'яса. „Завтра ми задзьобаємо їх на смерть, моя голубко.“

Я не знав тоді, що це був мій останній культурний обід, який я їв перед початком багатьох, надзвичайних, страшних днів.

VIII.

НІЧ НА СУБОТУ.

З усіх найдивовижніших річей, що мали місце в ту ніч на суботу, найбільш вражала мене непримпримість їх зі звичайним укладом нашого соціального ладу. Якось ї на розум не спадало, що це лише є початок цілої низки подій, що мали перевернути догори ногами

весь цей лад. Коли б ви взяли в ніч на суботу циркуль і провели навколо піскових ям під Вокінгом круг радіусом в п'ять миль, то я не знаю, чи знайшли б ви хоч одну людську істоту по-за цим кругом,—за винятком може родичів Стента, двох-трьох самогачиків та кількох льондонців, що лежали мертві на полі,—яка була б хоч трохи схвильована або чні звички були б порушені гістьми з Марса та трагичними подіями. Багацько людей, звичайно, чуло про циліндр, говорили про нього в час спочинку, але це не зробило навіть такого вражіння, яке зробив би, наприклад, наш ультиматум Німеччині.

Телеграму небораки Гендерсона, в якій він описував повільне відкручування марсіянського набою, в Лондоні прийняли за „жука“ і після того, як редакція не дістала підтвердження на свою телеграму—по тій причині, що Гендерсона вже в ту хвилину не було в живих,—постановила в той вечір не видавати ніякого повідомлення про це.

Навіть в межах того круга в п'ять миль більшість людей ставилася до цих подій байдуже. Я вже описав, як жінки й чоловіки ставилися до нього, коли я розмовляв з ними. Скрізь по всій окрузі люде спокійненько собі обідали й вечеряли; робітники після денної праці поралися у своїх садках, дітвору укладали спати, молодь тпнялася по гулянках, залицялася й кохалася, а студенти сиділи над своїми книжками.

Може в де-яких селянських закутках про це тихенько гомоніли, в шинках з цього ро-

били нову й цікаву тему, тут і там з'являвся оповідач і навіть самовидець останніх подій, який викликав сполох, хвилювання й вигуки; але здебільшого щоденна буденщина—їжа, спання, праця, пиття,—все йшло як і завжди на протязі безлічі днів, так ніби планета Марс зовсім не існувала на небі. Таке саме відношення до подій було навіть на Вокінзькій станції, в Горселі й Кобгемі.

На Вокінзькому залізничному вузлі, аж до пізньої години, приходили й відходили потяги, інші збочували на запасні рейки, пасажирів висажувалися, чекали; одно слово, все йшло звичайнісеньким шляхом. Хлопець з містечка, не рахуючись з монополією Сміта, продавав газети з вечірніми новинами. Дзвін і грюкотіння вагонів, пронизливі свистки паротягів зі станції спліталися з його вигуками:— „Люде з Марса“! Схвилювані люде поприходили на станцію з неймовірною вісткою вже коло дев'ятої години й викликали не більший заколот, ніж якийсь п'яниця. Народ, що прямував до Лондону й виїзрав з вікон вагонів в темряву, навколо бачив хіба—там і сям іскорки, що блимали, зникали й танцювали десь коло Горселю, і думав собі, що нічого особливого-серйозного, крім степової пожежі, не трапилося. Тільки навколо вигону можна було помітити якусь метушню. На самій межі Вокінгу палало кілька дач. В усіх трьох селах в тих катах, що виходили на вигон, світилося всю ніч і мешканці не лягали спати до самого світанку.

Юрба цікавих неспокійно товклася на Коб-

гемському і Горселському мості; люде йшли взид і вперед, але юрба не зменшувалася. Одна або дві сміливі людини (це вийшлося згодом) зникли в щільній й повоєній близьчє до марсіян; але вони ніколи вже не вернулися назад, бо час від часу проміння, мов прожектори військових кораблів, перебігали по полю, готові кожну хвилю кинутися на свої жертви! Крім цього, вся велика площа вигону дихала мовчанням і порожнечєю; а обгорілі тіла валялися там під тихими зорями всю ніч і весь другий день. Багато людей чуло гуркіт від стукання молотків в ямі.

Так було в ніч на суботу. В самому осередку дії в шкірі нашої старенької планети Землі стирчав, мов отруена стріла, цей циліндер. Але отрута ще ледве давалася в-знаки.

Навколо простягався клаптик мовчазного Горсельського вигону чи поля, що димілося ще в де-яких місцях, і на якому де-не-де валялися скрючені, темні, що ледві відрізнялися від чорного ґрунту, людські тіла. Тут і там горів кущик, або дерево. Далі простягалася смуга, де ще були живі люде і де панував неспокій і хвилювання, а ще далі була та смуга, кудн пожежа поки що не досягала. Що до решти світу, то там потіє життя плинув так саме, яке він плинув спокон-віку. Лихоманка війни, що от-от припинить біг крові в жилах, обмртвить нерви, попус мізки, все ще мала тільки прийти.

На протязі всієї ночі марсіяне стукотіли молотками,—безсонні, невтомні, вони, певно, пильно працювали над виготовленням машин,

бо безперервно клуби зелено-білого диму вихром здіймалися в-гору, до засіяного зорями неба.

Коло одинадцятої години через Горсель пройшла сотня солдатів і оточила частину поля кордоном. Півніще вступила друга сотня і зайняла коло Кобгема північну частину поля. Кілька офіцерів з Інкерманських казарм уже вранці побували на місці події і один з них, майор Еден, зник без вісти. Полковник полку відвідав околиці в-ночі, жваво розпитував юрбу біля Кобгемського мосту. Військова влада, певно, поставилася до справи зовсім серйозно.

На другий день газети вже могли повідомити, що вже в одинадцятій годині ночі з Ольдершоту виступив цілий ескадрон гусар з двома кулеметами Максима, і чотиреста душ Кардиганського полку.

Кілька секунд після дванадцятої години ночі юрба людей на Чертсейській дорозі, біля Вокінгу, бачила ще одну летючу зорю, яка впала десь на північний захід в сосновий бір. Вона пролетіла з зеленим сяйвом, від якого блиснула стріла, мов блискавиця влітку. Це був другий циліндр.

IX.

ВІЙНА ПОЧИНАЄТЬСЯ.

Субота залишилася в моїй пам'яті як день непевності й хвилювань. До того ще, це був гарячий, душний і, як мені сказали, з

швидким хитанням барометру день,—день кво-
лості та втоми. Моя жінка встигла виспатися,
але я спав мало і встав рано. Перед сніданком
я пішов у свій сад, постояв, прислухався, але на
вигоні нічого не було чути, крім жайворонка.

Молочар приїхав, як завжди. Я почув то-
рохтіння його візка й пішов до бокових воріт
розпитати у нього про останні новини. Він
сказав, що вночі марсіян оточено військами
і скоро мали привезти гармати. Потім я почув
з полекшенням знайомий гуркіт потягу, що
пробіг в напрямі Вокінга.

— Їх хочуть лишити в живих, коли це бу-
де можна,—сказав він мені.

Я побачив, свого сусіда, що робив в садку,
з ним хвилинку порозмовляли, а потім я пішов
снідати. Це був звичайнісінький собі, як і
завше, ранок. Мій сусід був тої думки, що він
протяжі дня, за допомогою війська, марсіян,
або буде знищено, або буде взято в полон.

— Яка шкода, що вони зробили себе та-
кими неприступними. Було б дуже цікаво до-
відатися, як вони живуть на другій планеті;
ми й собі могли б де-чому навчитися,—ска-
зав він.

Він підійшов аж до дротяної загороди й
простяг мені цілу жменю полунниць, бо він був
в тій же мірі щедрий чоловік, як і ретельний
садівник. Тоді ж він розповів мені про поже-
жу в сосновому борі, коло Байфліт-Гольф-
Лінкс.

— Кажуть, ніби там упала ще одна з тих
самих штучок, їх вже дві. Але ж справді одної

було б досить для нас. Вони всі коштуватимуть страховим товариством не один порядний пенс, поки все це скінчиться.

З останніми словами він розсміявся з виглядом людини, що має найкращий настрій.

— Ліс і досі ще горить,—додає він, показуючи мені на пливучі хвилі імлістого диму.— Кілька днів їм буде гаряче ходити по землі, бо товстий ґрунт торфу та соснової глиці ще довго горітиме.

Потім, раптом зробившись серйозним, додає: „Сердешний Огілві“.

Після снідання я замість того, щоб працювати, рішив сходити на вигін. Під залізнодорожним мостом я натрапив, певно, на групу солдат-саперів; це були люде в маленьких круглих кашкетах, в розстебнутих, брудних, червоних жакетках, з-під яких видко було сліві сорочки, в темних штанах і чоботях з довгими халявами. Вони сказали мені, що переходити через канал заборонено. Поглянувши вздовж дороги на міст, я побачив на мосту вартового, одного з солдат Кардигенського полку. Я поговорив трохи з солдатами й розповів їм про те, як я бачив марсіян за день перед цим. Ніхто з них не бачив марсіян, і всі вони мали дуже неясні поняття про них, а тому вони засипали мене питаннями. Солдати сказали, що вони не знають, хто звелів послати сюди військо; на їх думку це мало вийти від ківної гвардії. Прості сапери далеко розвиненіші ніж решта солдат, вони не без знання обмірковували умови боротьби з цікавою дотепністю. Я описав їм теплові проміння,

І вони стали по-між себе обмірковувати засоби війни.

— Підповзати під захистом і кинути на них, та й годі,—сказав один.

— Ет, сказав—під прикриттям! Який же може бути захист від цих теплових проміннів? Він все одно тебе спече,—сперечався другий.

— Ні, нам треба підступитися як найближче, а потім обкопатися.

— Хай їх вітром знесе, оті ваші окопи! Ви завше з своїми окопами. Вам, Сніпі, треба було б родитися кротом.

— То у них, ви кажете, немає ніякої шиї?—запитав несподівано третій, маленький, замислений чорнявий чоловік, посмоктуючи люльку.

Я повторив свій опис.

— Октопус*), от як би я назвав їх. Говоріть краще про рибалок, що ловлять людей, про вояків, що б'ються з рибою,—закінчив він.

— Це не буде навіть убивством, як убити таких тварин,—сказав перший.

— Чому б не розстріляти гарматами цих потвор відразу й не свінчити з ними,—знов зауважив чорнявий солдат.—Ви і уявити не можете, що вони можуть натворити.

— А де ваші набой?—запитав перший.— Не можна гаяти часу. На мою думку, як робити, то—відразу.

Так вони сперечалися. Через якийсь час я залишив їх і пішов на станцію, щоб закупити стільки ранішніх газет, скільки можна було знайти.

*) Морська тварина з восьми ногами й міхуватим тілом.

Але я не буду втомлювати читача описанням того довгого ранку і ще довшого полудня. Я не встиг зазирнути навіть на поле, бо Горсельська й Кобгемська навіть церкви були в руках військової влади. Солдатів, яких я питав, самі нічого не знали; офіцери були стільки ж таємничі, скільки й заклопотані. Я помітив, що люде в місті в присутності військової сили почували себе зовсім певно; тут же я вперше від Маршала, власника тютюнової крамнички, довідався, що його син загинув разом з іншими на полі. Солдати примусили мешканців окраїни Горселя вибратися геть і позамкати свої хати.

Я вернувся до дому коло другої години, бо, як я вже сказав, день був дуже гарячий, душний, і щоб освіжитися я взяв холодну ванну. Коло пів до пятої я пішов на станцію дістати вечірні газети, бо ранішні містили лише дуже неточні описання смерті Стента, Гендерсона, Огілві та інших. Але нічого нового з них я не довідався, все те мені було відоме. Марсіяне все ще сиділи в своїй ямі й не з'являлися. Вони всі, певно, були дуже заклопотані в своїй ямі, звідки чулося стукотіння молотків та вилітала безперервна цівка диму. Певно, вони запопадливо готувалися до боротьби. Нові спроби порозумітися з ними лишилися без успіху,“ повторяли всі газети стереотипну фразу. Сапер розповів мені, що були проби сигналізувати з рову, виставляючи звідти прапор на довгій тичині. Марсіяне стільки ж звертали на це уваги, скільки ми на корову, що лягає спочити.

Мушу признатися, що видовище всіх одих озброєнь, всіх приготувань надзвичайно хвилювало мене. Моя уява спалахнула, в уяві я побивав ворогів на всі лади; до мене, мов би, вернулися знову мрії шкільних років про бойовища й героїзм. Мені навіть соромно якось було битися з такими ворогами; вони мені здавалися такими безпорадними в своїй ямі.

О третій годині по півдні розлягся гуркіт стрілянини гармат, який раз-у-раз було чути десь від Чертеї та Аделстона. Я довідався, що сосновий бір, куди впав другий циліндр, почали обстрілювати з гармат, маючи надію знищити його до того, як він відчиниться. Але це було тільки коло п'ятої години, коли привезли польові гармати до Кобгему проти першого „загону“ марсіян.

Коло шостої години ввечера, в той час, як я сидів з своєю жінкою в літній хатині, гаряче обговорюючи майбутні бої, що насувалися на нас, я раптом почув з поля глухий звук першого вистрілу, а потім розпочалася безперервна стрілянина. Раптом після цього так шалено грюкнуло близько від нас, що аж земля під нами затремтіла. Вибігши на майдан, я побачив, як верхки дерев біля Орієнтального Коледжу запалали червоним полум'ям, змішаним з димом, а поруч башта маленької церковки повалилася до долу. Верх бані зник без сліду, а дахи коледжу мали вигляд, мов в нього стріляли зі ето-тонової гармати. Один з димарів нашого дому розвалився, мов від удару гарматного набою й розсипався з грюком, по дахові полетіли шматки цегли, і насипа-

лися на грядці квітів під вікном мого кабінету купи уламків.

Я й жінка стояли, мов приголомшені. Потім я згадав, що після того, як коледж зруйновано, верх Майберського шпиля повинен бути одкритий для теплових проміннів.

Як тільки я це зрозумів, аразу ж схопив жінку за руку й виштовхнув її без жадних церемоній просто на шлях. Потім впіймав нашу служницю й вишхнув її також, сказавши, що сам піду на гору по її скриню, якої вона ніяк не хотіла покинути.

— Ми ні в якому разі не можемо тут лишатися,—сказав я. Не встиг я ще цього сказати, як знов на вигоні розпочалася гарматна стрілянина.

— Але ж куди ми підемо?—спитала моя жінка з жахом.

Я замислювався, збитий з пантелику. Потім пригадав, що її кузен в Ледергеді.

— У Ледергед!—закричав я що було сили, намагаючись перекричати гуркіт гармат.

Вона глянула вниз, перелякані люди вибігали зі своїх хат.

— Як же ми дістанемося до Ледергеду?—запитала вона.

Я й собі глянув униз. Біля підгірря я побачив загін гусар, що бігли що духу під залізничним мостом; троє з них проскакало крізь відчпнену браму Орієнтального Коледжу; двоє інших злізли з коней й побігли вадовж дороги від хати до хати.

Кроваво-червоне сонце світило крізь стовпи диму, що хмарами здіймався вгору по-над

верховіттями дерев, і видало на все дивно-прозоре сяйво.

— Почекай мене,—сказав я жінці:—тут ти в повній безпечності.

Зараз же я побіг до готелю Spotted Dog, бо знав, що господарь мав коня й легкий віз. Я поспішав, бо розумів, що через якусь хвилину все заворушиться на цій боці гори. Я найшов хазяїна за буфетом; він ще не знав нічого, що діялося за його хатою. Якась людина стояла спиною до мене й розмовляла з ним.

— Менше одного фунта я не візму—говорив він;—а до того ще в мене нема нікого, хто б міг одвезти.

— Я даю вам два—крикнув я через плече незнакомця.

— За що?

— І до півночі я привезу назад,—додав я знову.

— Боже!—скрикнув хазяїн готелю.—Що за поспішність? Я продаю своє порося. Ви платите два фунти й беретесь привезти назад! Нічого не розумію!

Я пояснив як найшвидче, що залишаю свій дім і мушу дістати коня з возом. В той мент я ані на хвилинку не подумав, що хазяїну треба б виїхати так само хутко. Я постарався захопити візок в ту ж хвилину й підїхав до того місця, де мене чекала жінка й наймичка. Залишивши їх доглядати коня, сам тим часом кинувся до хати й на-спіх спакував де-які найцінніші речі—золоті й срібні тарїлви й т. ин. Внизу, недалеко від мого дому, спалахнув уже буковий гай, поки я робив все

це, а загорода при дорозі так нагрілася, що аж червона стала. Поки я був таким чвном заклопотаний, один зі спішених гусарів наспів до нашого дому. Він переходив від хати до хати й попереджав, щоб залишали помешкання й тікали.

Він проходив поуз мій дім, коли я, навантажений своїм скарбом, завязаним в настільник, виходив парадним ходом на улицю.

— Що нового?—гукнув я до нього.

Він оглянувся, подивився якимсь диким поглядом, пробелькотав щось на зразок:—„повзуть, мов би під покришкою з блюда“,—і побіг до воріт дому, що стояв на самому шпилю гори. Раптом хмара чорного диму розіслалася поперек дороги й сховала його на хвилину. Я кинувся до дверей свого сусіда й затарабанць, щоб упевнитись,—що я вже знав і раніше,—що його жінка разом з ним виїхала до Льондону й замкнула двері на ключ. Потім я ще раз, виконуючи обіцянку наймичці захопити її скриньку, пішов на гору, витяг її звідти й привязав на візку поруч з нею і, схопивши віжки в свої руки, стрибнув на візок поруч з своєю жінкою. В один мент ми вихопилися з диму та гаміру й покотили вниз по протилежному узбіччю Майборської гори, просто до Старого-Вокінгу.

Перед нами розіслався осяяний сонцем краєвид, жовті поля пшениці по обидва боки, а далі Майборський заїзд з його вивіскою. Спереду їхав однокінний возик нашого доктора. Зїхавши з гори, я оглянувся назад. Стовпи чорного диму вибухали й міпалися з хви-

лями червоного вогню та скакали в височінь спокійного повітря і позад себе кидали темні тіні, що чорними плямами розсипалися на схід на зеленіх верховіттях дерев. Дим розходився тепер далеко на схід до Байфлітського лісу й на захід до Вокінгу. Весь шлях захряс народом, що біг у той бік, що й ми. Аж ось коли можна було почути, хоч і слабеньке, але, з вдяки гарячому й спокійному повіттю, досить виразне тарахтіння кулемета, а потім, після хвилиної мовчанки, безперервне тріскотіння рушниць. Певно, марсіяне падали все, що траплялося на дорозі їх теплових проміннів.

З мене був дуже недосвідчений візник; і я мусів негайно звернути свою увагу на коня. Коли, з'їхавши з другого пагорка, я знов обернувся, то вже диму зовсім не було видно. Я стьобнув коня батою й пустив вільно віжки, поки між нами її тим божевільним пеклом не лишилися далеко—Вокінг і Сенд. Я наздогнав і перегнав доктора, як раз між Вокінгом і Сендом.

Х.

ГРОЗА.

Від Майборського шпиля до Ледергеда—біля дванадцяти миль. По той бік Пірфорду по дорозі між соковитих дугів повітря було напоєне пахощами сіна; по-над шляхом з обох боків тяглися веселі кущі тернини, вкриті рожевими квітками. Стрілянина з важких гармат, що було розпочалася, коли з'їзжали вниз

по Майборському шпилью, так само раптом припинилася, як і почалася. Вечір був тихий, лагідний. Коло девятої години без жадних пригод ми дісталися до Ледергеду. Коняці треба було дати відпочити; я скористувався цим, щоб повечеряти у родичів, а потім припоручив їм свою жінку.

Моя жінка була якась дивовижно мовчазна під час усього переїзду і здавалося була пригнічена лиховістними передчуттями. Я намагався її заспокоїти; говорив, що марсіяне цілком прикуті до своїх ям, завдяки своїй незграбності, і найбільше, що вони можуть зробити, це виповзти з ями. Але в відповідь на це я чув від неї лише коротенькі слова—„авжеж“, „ну“, „так“. Коли б я не обіцяв господарю готеля повернути тої ночі коня, то гадаю, що вона поставила б на своєму, і я лишився б ночувати в Ледергеді. Коли б це було так! Я пам'ятаю, як вона зблідла, прощаючись зо мною.

Що до мене, то я весь день був, мов у пропасниці. Щось подібне до військової гарячки, що іноді охоплює культурне суспільство, прокинулося в моїй крові й глибині душі. Я не дуже журився, що доводиться вертатися тої ночі до Майборі. Я навіть боявся, що той останній гук гармат, що я чув, визначав може загибель наших ворогів з Марса. Щоб висловити свій настрій, я скажу, що хотів бути там, в самій пащі смерті.

Було близько одинадцятої години, коли я вирушив. Ніч була несподівано темна; виходячи з освітлених кімнат сестриноного дому,

вона дійсно здалася мені надзвичайно чорною й душною у-день. Над головою хутко летіли хмари, хоч ні один листочок на кущах не ворухнувся. Чоловік моєї кухні засвітив обидві лампи. На щастя я знав дорогу дуже добре. Жінка стояла в освітлених з середини дверях і дивилася, як я лаштувався в дорогу. Ледве я сів на віз, вона хутко повернулася й пішла в хату, лишивши мене з сестрою й її чоловіком; вони побажали мені щасливої дороги.

Я був трохи пригнічений побоюваннями своєї жінки, але хутко мої думки знов повернулися до марсіян. В той мент я нічого нічого не знав про справжній характер вечірнього бойовища. Я навіть не знав, що викликало сутичку. Коли я переїздив через Окгам (я повертався цією дорогою, а не через Старий Вокінг і Сенд), я побачив на західній обрії криваво-червону заграву, яка, коли я наблизився, поволі розповзалася по небу. Прудкі хмари змішалися з чорними й червоними клубками диму й віщували бурю.

Ріплі Стріт уявляв справжню пустелю; крім одного, або двох освітлених вікон, село не виявляло жадних ознак життя; але на повороті дороги на Пірфорд я мало не вїхав в гурт людей, що стояли обернувшись до мене спиною. Вони нічого мені не сказали, коли я їхав повз них. Не знаю, чи вони знали про те, що діялося по другий бік шпиль, чи ні, не знаю я й того, чи ті хати, повз які я проїздив, були залишені й стояли порожні, чи там спали собі безпечно; а може приголомше-

ні мешканці стежили звідти за всіма страхіт-
тями ночі.

Від Ріплі до кінця Пірфорда я їхав доли-
ною Вей і не бачив червоного відблиску. Ко-
ли я виїзжав на маленький горбок за Пір-
фордською церквою заграва знову стала перед
очима, а дерева навколо здригнулися від пер-
ших віщунів бурі, що насувалася на мене. Я
почув, як на Пірфордській церкві прозвони-
ло дванадцять годин ночі, потім з'явилися об-
риси Майборського шпилья з його верхами де-
рев і дахів, які чорно й гостро відбивалися
на червоному небосхилі.

Коли я дивився на це, раптом прозорий,
зеленкуватий світ замахнув, мов крилами, ко-
ло мене й освітив дорогу та далекий ліс біля
Аделстону. Кінь так рванув, що я аж похит-
нувся. Я бачив, як зелено-огниста смуга
прорізала хмари, раптом освітила чорний ха-
ос і впала в полі ліворуч від мене. Це була
третя летюча зоря!

Слідом за нею фіолетовим світлом зата-
нцювала перша блискавка бурі й загуркотів
грім, мов з тисячі гармат. Кінь прикусив уди-
ла й рванув вперед.

Ми летіли вниз по схилу, що збігав до
взгір'я Майборського шпилья. Блискавки одна
за одною, мов іскри, без перерви крапили піль-
му. Удари грому, що гуркотів майже без пе-
рерви з якимсь особливим тріском, були швид-
че подібні на роботу велетенської електрич-
ної машини, ніж на звичайний гуркіт грому.
Блискавка засліплювала й збивала з дороги,
дрібний та рясний град бив мені в лице. Я з

усеї сили підганяв коня, поспішаючи з'їхати в долину.

Спочатку я звертав увагу лише на дорогу перед собою. Але раптом мій погляд привуvalo щось невідоме, що прудко сунулося вниз з протилежного боку Майборського схилу. Спершу я подумав був, що це мокрий дах хати, але при світлі блискавок я побачив, що воно хутко втилося. Для ока це була невловима картина: темрява, що збивала вас зовсім з шляху, раптом після того блискуча, мов у день, стріла блискавиці. Передо мною раптом, мов на долоні, з'явилися червоні будинки „Захоронку“, зелені верхи сосен, і разом з усім цим з'явилася ота загадкова річ — чисто, різко й ясно видима при світлі нічної громувиці

І цю річ я справді бачив. Але як описати її? Страхіття на трьох ногах, вище ніж найвищі доми, ступало через молоді сосни, і розстрошувало їх, коли йшло; ходяча машина з блискучого металу, яка перескакувала через гушавину; навколо теліпалися мов би товсті вірвовки зі сталі, чи рычаги, брязкіт яких змішувався з гуркотом грому. При світлі білої блискавки з'являється воно з двома ногами піднесеними в повітрі в одному місці, зникає раптом, щоб в ту ж мить виринути в іншому, майже на сто ярдів ближче. Можете уявити трьохногий табурет, що шаленим скоком посувається по землі. Таке було вражіння в свййві біло-зеленої блискавки. Але то був не табурет, а велетенське тіло машини, поставлене на трьох ногах.

Раптом спереду соснові дерева розхиле-
но, мов гнучкий очерет, коли людина біжить
в його гущавині, і з'явився другий трьохногий
велетень, що, здавалося, просто сунувся на
мене. А я... я поганяв коня з усіх сил йому
на-зустріч!. Побачивши друге страховище, я
зовсім згубив контроль над своїми нервами.
Вже не дивлячися ні на що, я з усіх сил шар-
повув віжками коня праворуч; віз наїхав на
коня; голобля з тріском переломилася, мене з
силою шпурнуло в бік, і я важко гепнувся в
неглибоку калюжу.

Я хутко виліз на трохи сухіше місце й
пришулився під терновим кущем. Кінь лежав
нерухомо (бідна тварина, як потім виявилось,
вбилася) й при сяйві блискавиці мені видно
було перекинутий ящик візка з колесом, що
помалу ще крутилося. Далі повз мене хутко
майнула велетенська машина й пішла вгору
просто до Пірфорду.

Як дивитися близько, ця річ була неймо-
вірно дивовижна. Це не була зовсім нечутли-
ва машина, що летить стрімголов. Справді ж.
це була машина: ступала широкими металово-
дзвінкими кроками, з довгими гнучкими, бли-
скучими ричагами, на взгредь рук, що з бряз-
котом теліпалися вздовж тіла машини. Я ба-
чив, як одна така рука ухопилася за молодень-
ку сосну. Ідучи, трьохногий велетень вибрав
собі дорогу, й мідяна покривка, що накривала
його, весь час оберталася то праворуч, то ліво-
руч, дуже нягадуючи голову, яка роздивля-
лася навколо. Заду прироблено було, мов би
велетенського кошика, як у рибалок, з білого

металу, а коли чудовисько проходило повз мене, я помітив, як з щілин того кошика вилітали клубки зеленкуватого диму. Ще хвили-на, й страховище було вже далеко.

Я багато, так багато бачив тоді,—все в неясних кольорах в сяйві блискавок, до сліпоти різкому світлі, і в густих чорних тінях.

Коли проходив велетень, він проревів побідним голосом, що заглушив звуки грому й приголомшив все навкруги. „Алю! алю!“ і через хвилину він уже опинився біля свого другого товариша, пів мплі далі, в полі, де вони зупинилися над чимсь. Я певен в тому, що то був третій з десяти циліндрів, посланих нам з Марса.

Кілька хвилин я лежав в темряві під дощем і стежив при безперервних блискавках світла, як ці дивовижно химерні металеві істоти рухалися в далечині, перескакуючі через верхів'яття порослої придорожньої загороди. Дрібний гряд почав сипати, і в міру того, як він стихав, то знов починався, постаті чудовиськ ставали туманні, то знов ставали яскраво-виразні. Час від часу надходила перерва: коли блискавиця зникала, тоді чорна ніч ковтала їх своєю чорною пащею.

Я промок до останньої нитки,—зверху від гриду, а знизу від води. Я був так приголомшений, що минуло кілька часу, поки я надумався вибратися на сухіше місце над канавою, або арозумів свою неминучу загибель.

Недалеко від мене була маленька деревляна халупчина з одною кімнатою, а навколо неї, тягнувся невеличкий клаптик кар-

теплого поля. З великими зусиллями підвівся я на ноги і, зігнувшись та стараючись захистити себе кожним кущиком, я побіг до хатини. Я затарабанив у двері, але не міг достукатися, бо ніхто з людей (коли там були які люди) не відповідав, і, кінець кінцем, я покинув надію там переночувати й пішов назад, весь час тримаючись канави вздовж дороги. Так я встиг перебігти непомічений химерним ворогом та сховатися в сосновому лісі недалеко Майборі.

Під захистом лісу я поволі посувався наперед до свого власного дому,—наскрізь промочений, тремтючи від холоду. Я йшов між деревами, намагаючись натрапити на стежку. Стало зовсім темно, бо блискавиця вже рідко миготіла, а гряд цілими струмками сипався на землю крізь прорости гущавини.

Коли б я був цілком зрозумів значіння всього, що бачив, я б не гаючись почав пробивати собі дорогу через Байфліт до вулиці Кобгему і так дістався б назад і зустрів би свою жінку в Ледергеді. Але дивовижність всього навколо мене, моя фізична виснаженість в ту ніч не дали мені змоги зробити це; я був побитий, поранений, змучений, промоклий до нитки, приглушений і засліплений грозою.

Мені страшенно хотілося дістатися до своєї хати; інших бажань у мене не було. Я плутався серед дерев, спотикався й падав в ямі, розбив до крови свої коліна об якусь дошку і нарешті шубовснувся в провулок, що „збігав“ вниз від Коледжу. Я кажу „шубовснувся“,

бо вниз по вулиці шуміла ціла річка брудної дощової води, змішаної з піском. Тут в глупій пітьмі якась людина наткнулася на мене, аж мало я не впав від несподіваного удару.

Вона страшно крикнула, й, сканувши в бік, метнулася вперед; я не встиг зібратися з думками, щоб сказати їй що-небудь. Як раз в цьому місці вода з такою силою летіла вниз, що йти на гору було майже поверх моїх сил. Я підійшов аж до самого дротяного тину, що був ліворуч від мене й тримаючись за нього та хапаючись за палі, почав поволі сходити на гору.

Вже на самому вершку гори я спіткнувся об щось м'яке й при світлі блискавиці побачив у себе під ногами якусь купу широкої чорної одіжі й пару чобіт. Але я не встиг ще роздивитися, в якому становищі лежала людина, бо знов стало темно. Я стояв над нею, чекаючи нової блискавиці. Коли знову освітлюся, я побачив людину, одягнену хоча й дешево, але не погано. Зігнувшись й підобгавши під себе голову, людина ця лежала під дротяною огорожею, мов би якась сила шпурнула її туди.

Переборюючи огиду до мертвого тіла, яка завше буває у тих, хто ніколи не дотикався до трупу, я нахилився й обернув мерця так, щоб прислухатися, чи б'ється серце. Людина була мертва. Певно їй було зломано ший. Блискавиця майнула в третій раз і її лице кинулося мені в очі. Я підскочив, мов обпарений. Це був хазяїн готелю Spotted Dog, у якого я взяв коня.

Обережно переступивши через нього, я пішов вище на гору. Я пішов повз поліцію й Військовий Коледж просто до свого дому. На другому боці шпиля вже нічого не горіло, хоча на вигоні все ще миготіли червоні відблиски, а темно-червоний хвилястий дим схоплювався в-гору на зустріч вохвому гряду. Оскільки я міг бачити при світлі грози, будинки навколо здебільшого були цілі. Лише на дорозі коло Військового Коледжа лежала чорна купа руїн.

Внизу по дорозі до Майборського мосту було чути голоси й тупотіння ніг, але я не мав сміливості ані гукнути, ані наблизитись до них. Я ввійшов в хату, зачинив двері за собою, замкнувся на ключ і, засунувши засувом двері, захитався й сів на сходах. Моя уява була повна тих залізних дивовищ і мертвого тіла, розбитого об паркан. Весь тремтючи, мов у пропасниці, й притулившись до стіни спиною, я закам'янів на деякий мент.

XI.

БІЛЯ ВІКНА.

Я вже сказав, що легко заспокоююсь від душевних хвилювань. Хутко я відчув, що змерз, і побачив на килиму на-ввргуги себе цілі калюжі води, що натекла з мене. Я встав майже механічно, ввійшов до їдальні, де випив трохи віски, а потім пішов змінити одержу.

Зробивши це, я ввійшов на гору, до своєї

робочої кімнати, але для чого я пішов туди, я й сам не знаю. З вікон цієї кімнати було видно ліс і залізницю, що йшла на Горсельській вигок. Поспішаючи хутко виїхати, ми забули зачинити вікно. В коридорі було темно, а в порівнанні з картиною, що видно було з вікна, ця частина кімнати здавалася зовсім темною. Мимоволі я зупинився в дверях.

Буря ущухла. Башти Східного Коледжу й соснові дерева навколо зникли без сліду, а в далечині було видно поле з пісковими ямами, над якими яскраво миготіла червона заграва. Поперек світла виднілися велетенські, чудернацькі й дивовижні, чорні постаті, що заклопотано снували сюди й туди.

Вся місцевість, здавалося, в тому напрямі була в огні: по широких схилх шпильях снували маленькі язички полум'я й, гоїдаючись та звиваючись під поривами бурі, кидали на хмари в височинь червоні відблиски. Пожежа все зростала, охоплюючи все нові й нові місця. Були хвилини, коли все вікно закривали хмари диму, ховаючи тіні марсіянських постатів. Я не міг виразно бачити їх форми, не міг розгледити ті чорні речі, над якими вони працювали, і не знав, що вони взагалі робили. Не міг я також побачити ближчі пожежі, хоча їх відблиски таяцювали на стінах і на стелі моєї кімнати. Гостре тріскотіння пожежі й запах паленої гуми чувся в повітрі.

Я тихенько зачинив двері й обережно підкрався до вікна. Раптом передо мною розгорнувся широкий краєвид: в один бік я міг бачити будинки коло Вокінгської станції, а в

... „Люде з Марса!“ (ст. 47)

...у мене був страшний вигляд (ст. 72).

Гали (с.т. 64)

...З'явився другий трьохногий велетень (ст. 63).

...дивовижні, чорні постати снували сюди й туди (ст. 68).

другий— обгорілі дерева Байфлітського лісу. Внизу, коло арки залізничного мосту, було зовсім видно від пожежі; кілька домів вдовж Майборської дороги і де-які вулиці біля станції уявляли з себе купи палаючих руїн. Світло на залізниці збивало мене з пантелику; там лежали якісь чорні купи, поруч щось горіло, а праворуч ряди чогось жовтого, довгастого. Потім я зрозумів, що це був розбитий потяг, передня потрощена в шматки частина горіла, а задні вагони все ще стояли на рейках.

Між цими головними осередками пожежі будинків, потягу та лісу коло Кобгему простяглися окремими шматками темні околиці з перервами вогню й диму то в тому, то в іншому місці. Чорна земля з розкиданими тут і там згаричами уявляла якесь химерне видовище. Воно нагадувало мені гончарську фабрику вночі. Спершу я не міг відрізнити жадної людської постаті, хоч як старався їх знайти. Але згодом я побачив при заграві пожежі, як окремі чорні постаті по одинці перебігали залізничну лінію біля Вокінгської станції.

Невже ж цей огняний хаос був тим маленьким світом, де я безпечно жив на протязі довгих років! Я ніяк не можу зрозуміти, що трапилося за ці сім годин, так само не знаю я, хоч вже й почав догадуватися, в якому відношенні пробувають оці механічні велетні з тими мяккотілими створіннями, що вилізли з циліндру. З дивним почуттям якоїсь байдужости я присунув крісло для писання до вікна, сів в нього і втопив свій зір в чорний краєвид, пильно стежучи за тими трьома велетенськи-

ми постаттями, що снували туди й сюди в червонім відблиску огню біля піскових ям.

Вони, здавалося, були страшенно заклопотані. Я запитував себе, що вони уявляють з себе. Чи вони розумні механізми? Подібна річ абсолютно неможлива,—я розумів це добре. А може в кожній машині сидів марсіанин і керував нею, як людський мозок керує тілом людини? Я почав порівнювати їх до людських машин і запитав себе в перший раз в житті, чим може здаватися інтелігентним нижчим тваринам дредноут або парова машина.

Небо стало чисте після бурі; вже маленька рожева зірка Марса почала на заході ховатися по-за укритий димом і згаріщем обрій, коли за огорожею мого саду почулося якесь шамотіння. Я чув легеньке дряпання об паркан і прокинувся від летаргії, що вже була охопила мене. Подивившись вниз, я побачив, як перелізла через частокіл якась людина. Побачивши людську постать, я опритомнів, моя непритомність зникла і я з радістю перехилився через віконницю. Я навіть роздивився, що це був солдат.

— Хто там?—запитав я пошепки.

Він на хвилину зупинився на горі частоколу, а потім перескочив і просто через квітник підійшов до причілку дома. Він зігнувся й ступав дуже тихо.

— Хто там?—спитав він теж пошепки, зупинившись під вікном і дивлячись вгору.

— Куди ви йдете?—спитав я.

— А Бог зна!

— Може ви хочете схватись?

— Так, звичайно!

— Заходьте тоді в хату,— запросив я його.

Я зійшов на низ, відчинив двері й впустив його в середину, замкнувши знову двері, як тільки він переступив поріг. Я не міг бачити його обличчя. Він був без капелюха, верхня одежа розстебнута.

— Ой, Боже мій,— сказав він важко, коли я впустив його.

— Що трапилось?— запитав я.

— Що трапилось?!— В темряві я побачив, як він зробив жест розпачу.— Вони змели нас, просто так змели до чиста,— говорив одну й ту ж фразу.

Він майже механічно йшов за мною в ідальню.

— Випійте трохи віски,— сказав я, наливаючи чималу чарку.

Він випив. Зненацька він сів за стіл, поклав свою голову на руки й почав, мов дитина, плакати. З якоюсь байдужістю, забувши про свій власний розпач, я стояв над ним, вельми дивуючись з того.

Багато часу минуло, поки він заспокоїв свої нерви й почав невизразно відповідати на мої запитання, все ще плутаючись. Він був поранений при гарматі, і з своєю гарматою прибув на місце бою лише в сьомій годині. В той мент вони стріляли через вигон, коли повідомили, що купка марсіян, лізучи на животі, прокрадаються до другого циліндру,— тихо й під захистом металювого щита.

Пізніше цей щит схопився й пішов на трьох ногах; це була перша бойова машина. яку

й я бачив. Гармату, з якою він приїхав, поставлено коло Горселю, щоб почати обстріл піскових ям, де й прискорило події. Коли частина гарматної прислуги пішла назад, його кінь ногою попав в трусикову нору і впав, скинувши його самого на землю. В ту ж хвилину гармата вибухнула, вся амуніція полетіла в повітря; навколо нього все запалало, а він сам опинився під купами обгорілих мертвих людей та коней.

— Я лежав непорушно, — говорив він, — майже непритомний, а на мені лежав перед коня. Нас просто змело. А та убійча смалятина—смалятина горілого м'яса! О, Боже! я забив дуже спину, падаючи з коня, й був притиснутий до землі його тілом. Довелося лежати, поки не став почувати себе краще. Всього одну хвилину перед тим, все було, мов на параді, а потім раптом—трах!—і нічого не стало. Просто зметено!—повторив він.

Він довго лежав під трупом коня, боязко виглядаючи, що робиться на полі. Солдати Кардиганського полку було пішли в атаку на ями, але були знищені до одного чоловіка. Після цього дивовисько встало на свої ноги в увесь зріст і почало повільно, нехапаючись походити по всьому полю серед небагатьох утікачів, а його, подібна на голову, покривка зверху поверталася, мов справжня голова людини в капюшоні. Щось, немов рука, держало металеву скриню, навколо якої поблискували зелені іскорки, а з маленької дудочки виходили убійчі теплові проміння.

Через кілька хвилин, наскільки солдат міг

бачити, вже на всьому полі не лишилося ні одної живої істоти, кожний кущик і деревце скрізь палало. Гусари стояли на дорозі в маленькій долині, але після цього я не бачив і сліду їх. Якийсь час він ще чув кулеметну стрілянину, але хутко все замовкло. Велетчі не чіпали Вокінзької станції й домів, що скупчилися біля неї, але потім вони навели й туди свої теплові проміння, і в одну хвилину з міста зробилася купа огненних руїн. Місця цього тепловий промінь раптом потух. Велетень, обернувшись спиною до артилериста, пішов, чи, краще мовити, почав сунутись в напрямі до обгорнутого димом соснового бору, де лежав другий циліндр. Як раз в цю хвилину з ями висунувся другий такий самий блискучо-метальовий велетень.

Як тільки солдат побачив, що другий велетень пішов слідом за першим, тоді він почав обережно повзти по гарячому попелу до Горселя. Йому почастило понасти в рівчак, що йшов вздовж дороги, й утекти по ньому до Вокінгу.

Далі важко було щось зрозуміти в його оповіданню. Місце було непроходиме. Навколо мало було живих людей, та й ті здебільшого божевільні, багато згоріло, або обпеклося. Завдяки пожежі, він збочив і сховався під напів-обгорілі й сплюндровані купи вогністих стін, але хутко побачив, як один з марсіян вернувся назад. Він бачив на власні очі, як той гнався за якоюсь людиною, схопив її своїм сталевим полапком і розбив їй голову об стовбур сосни. Нарешті вночі, він побіг далі й перебрався через залізнодорожну колію.

Після того він довго блукав в надії вибратися з небезпеки до Льондону. Народ ховався по ровах та льохах, а багато з тих, що лишилися в живих, повтікали до села Бокінг і Сенду. Він умправ від спраги, поки не натрапив коло залізнодорожної арки на одву розбиту водяну трубу, з якої вода дзюрчала цівкою просто на дорогу.

Оце і все, що мені пощастило випитати у нього. Розповідаючи мені й силкуючись намалювати все, що він бачив, він сам поволі заспокоювався. З самого початку він сказав мені, що нічого не їв від самого обіду. Я знайшов трохи холодної баранини й хліба і все те приніс у кімнату. Зі страху перед марсіянами ми не світили лампи, і наші руки часто зустрічалися над тарілкою з хлібом і м'ясом. Поки він говорив, всі речі навколо нас стали виступати чорними контурами серед нічної п'тьми: покалічені куці троянд і дерева вже ясніше стало видно з вікна. Щось заворушилось, мов кілька людей чи тварин перебігло через луку, розтроцьивши все на своєму шляху. Я побачив обличчя солдата—змарніле, почорніле, з божевільним від жаху поглядом; таке саме обличчя, певно, було й моє.

Коли попоїли, ми потихеньку зійшли на гору, в ~~кабінет~~ кабінет, і я знову виглянув з вікна. За ніч наша долина зробилася долиною попелу. Огню вже не було. Там, де гуділо полум'я, тепер тяглися смуги диму; але велика сила розтрощених, зруйнованих, обшарпаних будинків, поламаних і почорнілих дерев, що ховалися в темряві ночі; тепер при світлі су-

ворого ранку, повиходили й стояли жахливі й страшні, як привиди. Але все ж таки де-які речі, то тут, то там мали щастя врятуватися: ось білий залізнодорожний семафор, а там частина зеленого домику, що стояв білий і свіжий серед загальної руїни. Ніколи ще до цього часу в людській історії війна не робила такого немилосердного й загального винищування, як тепер. А три металеві велетні стояли в далечині коло ям і виблискували при світлі почервоного сходу; їх покривки поверталися кругом, ніби оглядаючи зроблену нами пустелю. Мені здавалося, що яма була поширена, і знов, як і раніше, час від часу клубки яскраво-зеленого диму летіли до ясного неба, на зустріч ранку, що надходив зі сходу,—піднімались, крутились вихрем, розбивались й зникали.

В далечині коло Кобгему стояли огненні стовпи. При першому дотику дня вони перетворилися в стовпи кривавого диму.

ХІІ.

ЩО Я БАЧИВ ПІД ЧАС РУЙНУВАННЯ ВЕЙБРІДЖА Й ШЕПЕРТОНА.

Кси зовсім розвиднілося, ми одійшли від ґна, з якого ми стежили за марсіянами, й похеньку зійшли вниз.

Артилерист згодився зі мною, що лишатись в хай не можна. Він сказав, що мав на думці простувати до Лондону й там прилучитися

до своєї гарматної частини, дванадцятої кінної батареї. Мій план був, щоб відразу вернутися до Ледергеду, бо могутність марсіян так надзвичайно мене вразила, що я порішив забрати свою жінку до Ньюгавена, а звідти негайно тікати геть зовсім з цього краю. Бо я вже досить ясно зрозумів, що всі околиці біля Лондону повинні стати місцем жахливого бойовища раніш, ніж цих створіннів буде знищено.

Правда, між нами й Ледергедом лежав третій циліндр зі своїми велетнями вартовими. Коли б я був сам, то певно пішов би був навпростець. Але гарматчик мене переконав: „Це не ласка для порядної жінки—зробити її вдовою“, сказав він; і, кінець кінцем, я згодився йти разом з ним під захистом лісу в напрямі на північ до самого Стріт-Кобгему; тільки гам ми мали розлучитись. Звідти я мав зробити великий гак через Іпсам, а потім дістатися до Ледергеду.

Я був би подався в дорогу відразу, та мій товариш був на дійсній службі і знав трохи більше за мене, що треба робити в таких обставинах. Він настояв на тому, щоб я знайшов порожню пляшку й наповнив її віскою; потім ми понапихали всі кишені бісквітами й тоненькими скибками м'яса. Далі крадькома ввійшли з хати й побігли, що було сили, вниз по малоходженій дорозі, якою я йшов тої ноч. Будинки були порожні. Троє обгорілих людей лежало на дорозі, забиті тепловими проміннями. Там і тут валялися дрібні речі, які куде порозгублювали, коли тікали: годинники, вантафля, срібна ложка й інші злиденні цінності. На

розі вулиці коло пошти стояла самотна фура, навантажена сюринями й меблями, без коня й зі зламаним колесом. Касова скринька була розбита й кинена серед уламків.

За винятком сирітського захоронку, що горів і досі, тут майже не було домів, що дуже потерпіли б від пожежі. Теплові проміння лише зруйнували димарі. А проте, крім нас, на Майборському шпилі, здавалося, не було ані одної живої душі. Більшість мешканців, певно, повтікало через Старий Вокінг, — саме тією дорогою, що я їхав до Ледергеду, — або вони всі десь поховалися.

Ми зійшли у-низ переулком мимо тіла якоїсь людини в чорному, що після грози була засипана мокрим піском. Добравшись до переліску, що був у підшви гори, ми, не зустрівши живої душі, перейшли його й попрямували на станцію. Ліс навколо залізної дороги уявляв із себе лише обдерті почорнілі дерева; більшість з них лежали на землі, але частина все ще манячила сірими сумними стовбурами й темно-рудуватим листям замість зелених.

На наших боці лише обгоріли найближчі дерева, а далі огонь не встиг поширитися. В одному місці ще видно було суботню працю дроворубів й лежало кілька повалених дерев, недавно обрубаних і обтесаних, а також лишилася парова лісопилка й валялися стружки та тирса. Недалечко стояла тимчасова халупчина, але була покинена. Жодного подиху вітра не було чути, скрізь панувала якась дивовижна мертва тиша. Навіть пташки при-

вишкли, а ми самі, похапливо хутко посувалися вперед, розмовляли пошепки, що-хвили озираючись назад. Раз чи два ми зупинилися й прислухалися.

Через де-який час, коли наблизились до дороги, ми почули тупотіння кінських копит, а згодом побачили крізь стовбури дерев трьох солдат на конях, що по-малу їхали в напрямі Вокінга. Ми гукнули їм, вони зупинилися й чекали, поки ми поспішали до них. Це був лейтенант з двома солдатами восьмого гусарського полку; вони везли з собою якесь приладдя на високій підставці (це був геліограф, як пояснив мені мій гарматчик).

— Ви перші люде, якпх ми зустрічаємо сьогодні по цій дорозі,—сказав лейтенант.—Що у вас діється?

На обличчю і в голосі його помітно було занепокоїння. Солдати по-зад його прислухалися з широко-одвертими очима. Мій товариш по нещастю, гарматчик, перескочив через рів на дорогу й віддав честь.

• — Гармати, сер, знищено цієї ночі. Я хонаюся. Хочу дістатися до своєї батареї. Через пів милі звідси, коли поїдете цєю дорогою, ви можете побачити марсіян, я так гадаю.

— А на кого вони подібні, ці чорти?—запитав лейтенант.

— Велетні, з ніг до голови заковані в залізо, сер! Сто футів заввишки. На трьох ногах, а тіло, блискуче, мов алюміній, має здоровенну голову під покришкою, сер!

— Ну!—сказав лейтенант.—Що за вісенітиці плетеш!

— Ви побачите, сер, самі. Вони носять при собі таку скриню, що стріляє огнем і вбиває на смерть.

— З рушниці, хочеш сказати?

— Ні, сер!—І гарматчик почав хутко розповідати про теплові проміння. На половині оповідання лейтенант перебив його й глянув на мене. Я все ще стояв на тому ж місці збоку.

— А ви бачили це?—спитав він мене.

— То все чиста правда,—сказав я.

— Гаразд,—сказав лейтенант,—отже й мені треба побачити, це мій обов'язок. Слухай—сказав він, звертаючись до гарматчика.—Нам наказано попередити людей, щоб вони покинули свої хати. А ти піди до бригадного генерала Марвіна й розкажи йому все, що бачив. Він у Вейбріджу. Дорогу знаєш?

— Я знаю,—сказав я. Тим часом лейтенант повернув свого коня й поїхав на південь знову.

— Пів милі, говорите?—спитав він ще раз.

— Так, найбільше пів милі,—відповів я, показавши рукою на верхи дерев, що видко було на південь. Він подякував і поїхав вперед. Більше ми ніколи його не бачили.

Далі ми натрапили на трьох жінок і двоє дітей, що вибиралися з робітничого котеджу. Вони роздобули маленьку ручну тачку й навантажували її брудним лахміттям й потертими меблями. Вони всі були занадто заклопотані роботою, щоб заговорити з нами, коли ми проходили.

Біля станції Байфліт ми вийшли з лісу на рівне поле, спокійне й лагідне під проміннями

ранішнього сонця. Ми були вже по-за межами досягнення теплових проміннів і, коли б не мертва тиша в де-яких домах, або гамір від пакування в інших, та юрби солдат, що стояли на мосту через залізну дорогу й пильно дивилися вздовж лінії на Вокінг,—цей день ні трохи не одрізнявся від усякого іншого недільного дня.

Кілька селянських фур і возів скрипіло вадовж Адельтонської дороги. Раптом крізь ворота, що вели з поля, ми побачили впоперек смуги рівної луки шість дванадцятифунтових гармат, які стояли на однаковому віддаленні одна від одної, задравши свої гірла на Вокінг. Гарматчики стояли кодо гармат на-готові, вози з набоями були трохи далі, як перед боем. Люде стояли, мов під час параду, або приїзду вищого начальства.

— Це добре,—сказав я.—В усякому разі вони дістануть хоч один добрий набій.

Гарматчик постояв трохи коло воріт, потім сказав:

— Ні, я піду далі.

Трохи далі, як раз на тім боці мосту, стояли другою купкою солдати в полотняних блузах й копали шанці, а за ними стояли ще гармати.

— То все лук і стріла проти блискавиці,—сказав гарматчик.—Вони ще не бачили тих теплових проміннів.

Офіцери, що не були так заклопотані працею, стояли й дивилися через лісок на південний захід, солдати що-хвилі зупинялися і теж дивилися в тім же напрямі.

В Байфліті був повний розгардіяш, люде вибиралися, пакували речі, а кільканадцять гусарів, з них де-які пішки, а де-хто на конях,—ходили від хати до хати й вигонили людей з домів. Три-чотирі казенних чорних возів з хрестами в білих кругах, і одна стара карета, разом з іншими возами, стояли на вулиці, навантажені до верху. Тут було душ двадцять людей, з яких де-які остільки шанували свято, що поодягалися в свої найкращі вбрання. Солдатам не легко було втокмачити їм серйозність становища. Ми побачили якогось зморщеного старого панка з здоровенною скринею в руках і з десятком горщиків з розквітлим орхидеями, який сердито сперечався з капралом, що не дозволяв брати їх з собою. Я зупинився й схопив старого за руку.

— Ви знаєте, що діється там?—сказав я, показуючи рукою через ліс, за яким мусили бути марсіане.

— Га!—промимрив він обертаючись до мене.—Я поясняв, що це дуже коштовні речі.

— Смерть!—крикнув я.—Смерть іде, чуєте? Смерть!—Лишивши його обмірковувати те все, я хутко побіг за своїм гарматчиком. На розі вулиці я оглянувся. Солдат кинув його, а він все ще стояв біля своєї скрині й з горшками квіток, встромивши безглуздий погляд кудись у далечін поверх дерев соснового лісу.

У Веїбліджу ніхто не міг нам сказати, де був головний штаб; скрізь панувала така ментальна, якої я ніколи раніше не бачив ні в одному місті. Карети, вози на кожному кроці, найчудернацька дивовижна мішанина фур і

коней. Заможні мешканці міста, чоловіки в спортеменських костюмах, жінки, чепурно одягнені, пакувалися; ті, кому нічого було робити, помагали іншим; діти страшенно верещали, задоволені новою розвагою. І над усім цим гармидером виразно розлягався давнй хороброго викарія, що правив свою равню службу.

Ми з гарматчиком, сівши на підвізжя фонтану, гарненько поснідали тим сніданком, що встигли захопити з дому. Солдацькі патрулі—вже не гусари, а одягнені в біле гренадери,—попереджали людей хутчій вирушати, або негаючись ховатись по льохах, як тільки розпочнетесь стрілянина з гармат. Переходячи через залізнодорожний міст, ми побачили величезний натовп, який невпинно зростав щохвилі, на станції й навколо, а вся платформа була вкрита горами скривь, кошиків і пакунків. Звичайний рух на залізницях спинився, щоб дати прохід для війська; згодом я чув, що там єчинидася страшенна, дикунська боротьба за місця на потяги, які було пізніше пущено для пасажирів.

Ми лишилися у Вейбріджу до полудня, блукаючи по вулицях, поки не опинилися близько Шипертону, де зливаються ріка Вей і Темза. Частину часу ми витратили, допомагаючи двом старим жінкам упакувати на віз їх речі. Вей впадає трьома гирлами; як раз саме в цьому місці можна було найняти човна, щоб переїхати на другий бік. На Шипертонському боці була гостиниця по-серед зеленої луки, а далі маячила вище дерев дзвіниця шипертонської церкви.

Тут ми натрапили на схвильовану, галасливу юрбу втікачів. Втікання ще поки не досягло розмірів паніки, але на березі вже набиралося така сила людей, що всі човни, що були тут, уже не змогли їх усіх перевезти на той бік. Приходили все нові й нові втікачі, засапавшись від важкого тягару; один добродій вкупі зі своєю жінкою тарабанив хатне своє добро на надвірних дверях з комори, навмисне для цього знятих. Один чоловік сказав нам, що він хотів би за всяку ціну втікати з Шипертонської станції.

Багато було тут галасу й гармидеру; де-хто навіть жартував. Всі були певні, що марсіане подібні на людей істоти, правда, вельми небезпечні й дужі, що вони можуть напасти на місто, навіть розграбувати його, та проте їх кінець кінцем буде знищено. Що хвилини люди нервово поглядали на той бік Веї, на Чертсейські луки, але там панував спокій.

По той бік Темзи, крім того місця, куди припливали човни, було також тихо—гострій контраст Сорейському берегу. Люде, вилізши з човнів, хутко зникали по вузькій дорозі. Великий перевізний пароплав-човен тільки що повернувся. Три-чотирі солдати стояли собі спокійно на майдані коло гостинниці, поглядаючи на втікачів і часом жартуючи з них; ні один з них нікому не допомагав. Гостинниця була замкнена з огляду на неділю, коли продавати горілку заборонено.

— Що таке?—скрикнув матрос.— „Замовчи ти, йолопе!“ крикнув другий чоловік, мій сусід, на собаку, що скавучала поруч. Зненаць-

ка звук розлягся наново, на цей раз від Чертсі. То був звук гармати, мов придушений грім.

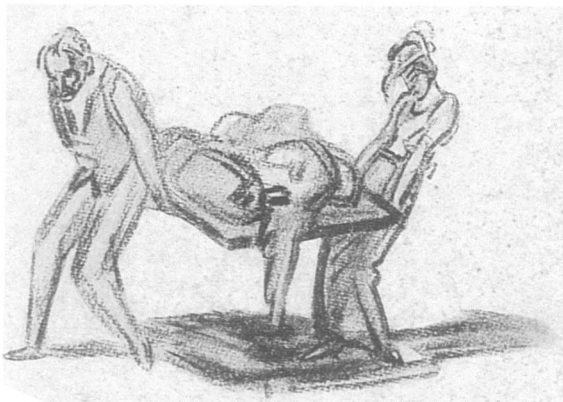
Бійка розпочалася. Майже слідом за тим незримі,—завдяки деревам,—батареї на тім боці ріки й собі приєдналися до загального хору гармат, важко стріляючи одна за другою праворуч від нас. Якась жінка заголосила. Кожен стояв ні живий, ні мертвий від наглого гуркоту баталії, що була так близько від нас, а проте нам невидна. Нічого не можна було бачити, крім рівних луків, корів, що байдужно собі паслися, та сріблястої лози, що непорушно спала, купаючись в теплих проміннях сонця.

Солдати не пустять їх,—сказала з сумнівом жінка біля мене.

Якась імла піднялася над верхами дерев. Раптом далеко від річки ми побачили смужку диму, що скакнув відразу в повітря й повиснув там, а слідом за тим вся земля під ногами здригнулася, важкий вибух трусонув повітря, розбивши кілька вікон в сусідньому будинкові й вразивши нас усіх.

— Тут, вони тут!—скрикнув чоловік в блакитній вовняній сорочці.—Ось там! Ви бачите, он де!

Хутко один по одному—один, два, три, чотирі закованих в залізо марсіянина, з'явилося, далеко, ген на тім боці, за тими деревцями по-за луками, що простяглися аж до Чертсі; вони хутко сунули до річки. Вони йшли, мов котилися, і так хутко, як пташиний льот,—спершу в далечині маленькі постаті під покришками а потім більші.

• .один добродій з своєю жінкою тарабань
хатне своє добро на дверях (ст. 83).

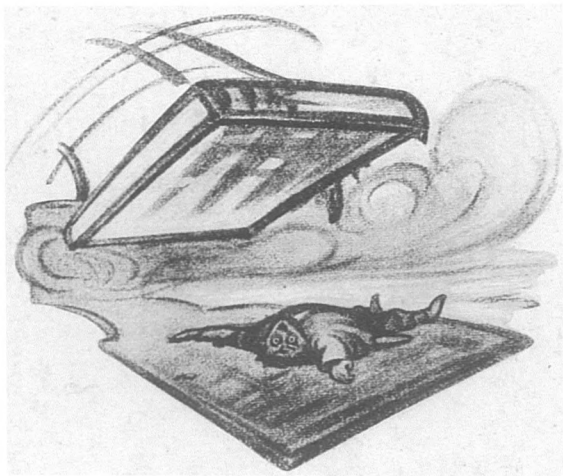
83

...і в одну хвилину з міста зробилася купа
огненних руїн (ст. 73).

.. Ступивши одною ногою в воду, коліна його
зігнулися аж на другому березі (ст. 86).

**..нога марсіянина ступила в м'який пісок, в двадцяти
ярдах од моєї голови, і знов піднялась (ст. 91).**

Потім, посуваючись скісно до нас, виїшов п'ятий. Наближаючись вони хутко вистропали, їх панцерні тіла поблискували на сонці. Вони простували до гармат. Один з них зліворуч, себ-то самий найдальший від нас, високо в повітрі тримав величезну скриню, і жалюві, як привід, теплові проміння, які я вже бачив у п'ятницю вночі, майнули на Чертсі й почали руйнувати місто.

Побачивши ці дивні, прудкі й страшні створіння, натовп вздовж берега, здавалося, на мент скамянів від жаху. Не було вигуків, крику, панувало могильне мовчання. Далі якийсь невиправний топіт ніг і галас—і ну всі тікають од води. Мій сусід був такий переляканий, що забув скинути зі своїх плечей чемодан, хутко обернувся й ледве не звалив мене з ніг, ударивши мене в плече ріжком чемодану. Жінка шттовхнула мене своєю рукою й кинулася тікати. Я теж було повернувся назад разом з хвилею людською, але страх ще не скував моєї думки. Страшні теплові проміння не виходили в мене з голови. Сховатись під воду! Це ідея!

— Ховайтесь під воду!—крикнув я. Та на мене ніхто не звернув уваги.

Озираючись навкруги, я що-сили кинувся проти марсіян, що насувалися на нас вниз по пісковому, встеленому гравієм березі й шубовснув прямо в воду, Чимало людей зробило те саме. Човен, повний людей, приплив до берега в ту саму хвилю біля мене, коли я кидався в воду. Каміння під ногами було таке сковзьке, а річка така неглибока, що я, мабуть, футів двадцять біг по поясу в воді. По-

тім, коли один марсіанин, мов башта, з'явився мало не над моєю головою, всього двіста ярдів від нас, я пірнув прямо під воду. Плескіт води від стрибання людей з човнів у воду глосно давенів в моїх ухах. Інші хутко вискакували з човнів на один і другий беріг.

Але марсіанин звертав увагу на людей, що бігали взад і вперед, не більше, як людина, що несподівано наступила на кубло комашні, звертає увагу на комашине метушіння. Коли, вже майже задушений, я виринув з-під води, у вічі мені кинувся марсіанин з покришкою на голові, оберненою до батареї, що невпинно стріляла через річку; він на ходу крутнув те, що мусило бути генератором теплових проміннів.

Через хвилину він вже був на березі ріки. Ступивши одною ногою в воду, коліна його передніх ніг зігнулися аж на другому березі, в-мить він знову піднявся в увесь свій ріст, вже недалеко від села Шипертона. В цю хвилину шість гармат, захованих в кущах за селом і тому зовсім непомітних для ока з правого берегу річки,—почали одночасну стрілянину. Раптові близькі вибухи, такі часті, що перші зливалися з останніми, одбивалися важким калатанням в моїм серці. В той час, коли вже чудовисько підняло вгору свою скриню з тепловими проміннями, над його покришкою, всього на шість ярдів вище, розірвався перший набій.

Я скрикнув від несподіванки. Інших чотирьох марсіян я не бачив і не думав про них; моя вся увага була прикута до цього най-

ближчого. Одночасно два других набоїв вибухли в повітрі біля самого тіла велетня; металова покришка метнулася на бік, але не встигла ухилитись від четвертого набою, який влучив в саму голову.

Покришку розстрожило на маленькі шматочки, на всі боки полетіли уламки блискучого металю й шматки скривавленого мяса.

— Влучило! вигукнув я. Це був крик швидче перемоги, ніж жаху.

Я почув такі ж вигуки від людей, що були в воді коло мене. Під впливом несподіваної радості я мало не вискочив з води. Безголовий велетень захитався, мов п'яний, але ж не впав. Якимсь чудом він вернув свою рівновагу і, вже більше не розбираючи, куди ступати, міцно тримаючи камеру з тепловими проміннями, шалено понісся на Шипертон. Живий розум, що в особі марсіянина сидів під покришкою, був знищений і розвіяний по світу на всі чотири вітри, і машина лишилася тепер простим механізмом зі складною будовою, металовою річчю, що сама вихором летіла на свою погибель. Без керовника, машина летіла по простій лінії. Вона наскочила на Шипертонську церкву, яка розвалилася мов від удару тарана, хитнулася й поперла в бік, а далі з страшним грюкотом упала в воду.

Повітря здригнулося від страшного вибуху: стовпи води, пари, багна й потрошеного металю полетіли високо до неба. Ледве камера з тепловими проміннями торкнулася води, як піднявся стовп пари. Ще хвилина, і здорова хвиля, мов від велетенського морського

припливу, але гаряча до болі, налетіла на мене. Я бачив, як народ борсався в воді коло берегів, чув їх крики. Які майже зовсім приглушались ревом і кипінням води, викликаним падінням марсіянина.

В ту хвилину я навіть не почував, яка гаряча була вода; забув, що треба було рятуватися. Я почав борсатися в бурхливій воді, й посуватися в бік, примушуючи й свого сусіда в чорній одіжі робити те саме, поки нам не стало видно ріки. Біля півдесятка кинутих порожніх човнів безладно гоїдалося на бурхливих хвилях, а впоперек річки лежав напівзакритий водою велетень.

Густі хмари пари крутилися над велетнем, і кріз цю вихрясту пару мені було видно, мов в тумані, як ударили по воді велетенські члени тіла марсіянина, розкидаючи навкруги бризки й брудну піну. Метальові полапки махали в повітрі, мов руки живої істоти; і коли б не безпорадна безцільність тих рухів, можна було б сказати, що то якийсь поранений звір бореться серед хвиль за своє життя. І весь час з машини голосним струмком вилітав якийсь червоно-рудий плин.

Від того видовища мою увагу відтягнуло якесь дике завивання, схоже на те, що ми по наших великих промислових містах називаємо сіреною. Хтось недалеко від мене, по коліна в воді, ледве чутно гукнув мені й показав пальцем. Обернувшись, я побачив другого марсіянина, що йшов до нас велетенськими кроками з Чертсі. На цей раз гармати даремно випустили свої набой.

Помітивши це, я хутко пірнув, мов качка, в воду й затримуючи дихання тяжким зусіллям плив під водою, поки міг. Вода навкруги мене нуртувала й ставала з кожною хвилиною гарячішою.

Коли я висунув на хвилину свою голову, щоб відіхнути, та відкинув волосся, що звисало над очима, я побачив над водою велетенські хмари пари, крізь які я не міг де-який час бачити марсіян. Пронизливе завивання не припинялося. Нарешті, передо мною виступили невиразні обриси велетенських сірих постатей, що завдяки імлі здавалися ще вищими. Всі четверо марсіян пройшли біля мене, двоє з них схилилися над цинисто-бурхливими останками свого товариша. Ці двоє стояли в річці ярдів двісті від мене, а двоє останніх—ближче до Лелгему. Тримаючи генератори теплових проміннів високо над головами, вони водили ними на всі боки, із кожного генератора виходили з свистом теплові проміння.

Повітря було повне звуків. Це була якась дивовижна, пронизувата міцанина звуків: голосний брязкіт бойових марсіянських машин, тріскотіння й шипіння загород, будинків та дерев, що загоралися й валилися від теплових проміннів, рев і свист огню. Чорний дим, змішаний з паром, що піднімався з ріки, знімався густими клубками вгору, а коли теплове проміння стало гасати по Вейбріджу, кожний його дотик позначався спалахненням білокалільного подумя, а слідом за ним починали ганцювати сині й червоні язички огню й знімалися хмари диму. Найблизчі будинки, що

ледве маячили крізь біду пару, чекаючи своєї дозі, а за ними готів огонь.

Кілька хвилин я стояв по груди в майже киплячій воді, приголомшений таким становищем, без усякої надії на порятунок. Крізь стовпи пари було видко, як люде, що сиділи в воді навколо мене, почали дряпатися на берег крізь очерет, мов ті жаби, що тікають при наближенню людини, як вони бігли на березі в невимовному розпачу.

Раптом я помітив, як білі іскри теплових проміннів, перескакуючи з місця на місце, стали наближатися до мене. Будинки від їх дотику розсипалися й обвалювалися, викидаючи з себе полум'я, і дерева з шипінням обгорталися бурхливим полум'ям. Але ось біле полум'я затавцювало по кладці на пристані, злизало людей, що метушилися на березі й добігло до води не далі якихось п'ятдесят ярдів від мене. Далі воно метнулося через річку на Шипертон, і де воно пройшло, вода хвилями пари й білих кипучих бугрів знялася вгору. Я повернув до берега.

Ще хвилинка, і мене накрила велетенська хвиля води, гарячої, мов окріп. Я скрикнув від болю й, напів притомний, обварений, напів осліплений з усеї сили став вигрібатися до берега крізь бурхливу воду, що шиїла навкруги мене. Коли б я був послізнувся, був би кінець мені там. Безпомічно повалився я на широку голу піскову мілиану, що простягалася там, де сходилися ріка Темза й Вей, як раз саме на очах марсіян. Я вже нічого не сподівався, крім смерті.

Мов крізь туман пригадується мені, як нога марсіянина ступила в м'який пісок, і двадцять ярдах од моєї голови, і знов піднялася, розкидавши далеко навкруги дрібний гравій. Далі пригадую, як настали довгі хвилини тяжкого чекання і потім чотири велетенські по-статки пройшли, несучи на руках останки свого товариша; їх кроки, спершу ясно чутні, по-волі завмиralи десь по той бік ріки в просторах лугів, серед серпанку диму й імлі. А далі поволі я почав розуміти, що якимсь чудом я врятувся.

ХІІІ.

ЗУСТРІЧ З ВИКАРІЄМ.

Познаймившись так несподівано з могутні-стю земної зброї, марсіяне відступили на свою попередню позицію на Горсельському полі, і, певно, завдаки поспішності та обтяжені останками свого товариша, що несли з собою, вони зовсім не звернули увагу на такі випадкові й зайві жертви, якою був я й багато інших. В той час між ними й Льюндоном, крім двадцяти фунтових гармат, не було нічого, що могло б перешкодити їх наступу, і коли б вони були лишили свого товариша й погнали б далі на місто, то вони захопили б його скоріше, ніж звістки про їх похід встигли б туди досягти, і остільки наглий, жахливий й повний руїни був би їх похід на Льюндон, що його можна було б хіба порівняти з землетрусом в Лісабоні сто літ назад.

Але вони не хапалися.

Циліндр летів за циліндром; крізь міжпланетну просторінь, через кожні двадцять чотири години підмога за підмогою наспівала. А тимчасом військова влада армії й фльоти напружувала завзяту енергію, щоб зустрінути свого ворога, над людську могутність якого вона тепер вже добре зрозуміла. Що-хвилини нові гармати виїздили на позицію, аж поки, перед смерком, кожний кущик, кожний рядок пригородних дач на шпильєстих узбіччях навколо Кингстона й Річмонда не було обсажено замаскованими чорними гірлами гармат. А скрізь по спорожнілих, обгорілих полях, не менш, як на двадцять квадратних миль навкруги Горсельського табору марсіян, скрізь по випалених і сплюндрованих селах, що розкинулися серед зелених дерев, по-під верхів'ям дерев, які нині стояли обгорілі або диміли і які ще день назад творили зеленій бір,—скрізь підкрадалися сміливі пластуни з геліографом, обов'язком яких було повідомляти про наближення марсіян. Але марсіяне тепер зрозуміли силу наших гармат й небезпеку близької присутності людини, а тому ні одна душа, не ризикуючи життям, не могла підступити до циліндра ближче, як на миль, а коли хто й підходив ближче, то накладав життям.

З усього видно було, що ранішню частину дня велетні витрачали на перенесення всіх річей з другого й третього циліндрів, один—біля Адельстону, другий—біля Пайфорду до їх головної бази на Горсельському полі. Над почорнілим яловцем, зруйнованими будинками,

що далеко тяглися вперед, стояв один з них, мов вартовий, а решта залишили свої бойові машини й поспускалися в яму. Там вони пильно працювали до самої глибокої півночі, бо весь час над ямою стояв високий стовп густого зеленого диму, який було видно не тільки з Меровських щиплів, а навіть, як розповідали, з Банстеда й з Епсам Дауна.

А в той час, коли марсіянне лаштувалися до нового нападу, а людство купчило свої сили до бою, я потихеньку, з великим зусиллям пробрався, відчуваючи ворога за своєю спиною, від згарпця й диму з Вейбріджу просто на Лондон.

Я побачив залишений маленький човен, що плив вниз по річці. Скинувши з себе більшу частину свого забрудненого вбрання, довгав його й вибрався на ньому з цього пекла. На човні не було ні одного весла, але я вхитрився гребти руками, наскільки, звичайно, це можна було робити обпареними руками. Так по-маленьку, що хвилини озираючись назад, що цілком зрозуміло,—я подувався вниз по річці, в напрямі на Галіфорд і Валтон. Я тримався ріки, бо гадав, що коли б ці велетні вернулися, то вода дала б мені найкращу змогу урятуватися.

Разом зі мною текла й гаряча вода від падіння марсіянської машини і я довгий час на протязі цілої милі з-за туману майже не бачив берегів. Один раз, правда, мені кинулася у вічі довга смуга чорних людських постатей, що тяглася від Вейбріджу. Галіфорд, певно, зовсім було залишено, де-які будинки,

не далеко від річки, були охоплені полум'ям.

Було якось чудно дивитися, як від спокійного спорожнілого міста, що завмерло під гарячим блакитним небом, підіймалися смуги диму та огню й линули в височінь полудневої спеки. Ніколи на своєму віку я не бачив пожежі без людської метушні. Трохи далі на березі палав і дпмів сухий очерет, а від нього тяглася смуга огню, далі переходила вона по сінокосах й зникала в далечині.

Я був такий знесилений подіями, що довелося їх мені пережити, а вода в річці була така гаряча, що я довго сидів непорушно в човні, поклавшись цілком на волю течії. Потім переляк знову опанував мене, і я почав гребти. Сонце припікало мені в спину. Та коли я з-за стрімкого берега побачив Волтонський міст, мій переляк під впливом змореності й пропасниці почав проходити, і я, пригнавши човна до Мідлесецького берега, кинувся на густу траву, ледве живий. Тоді, мабуть, було вже коло четвертої або п'ятої години. Зараз же я схопився, пройшов, мабуть, з півмилі, не зустрівши жодної живої душі, а потім знову ліг коло тину в тіні. Мені ніби пригадується, що я про щось докладно розповідав сам собі. Крім того, мене мучила спрага, й я гірко шкодував, що не напився більше води з річки. Цікаво, що я гнівався на свою жінку; не знаю, як це пояснити, але моє даремне бажання досягти Ледергеда страшенно мене дратувало.

Я не пам'ятаю як слід, як і коли прибув до мене викарій, певно я тоді дрімав. Я прига-

дую його сидячу постать, одягнену в сорочку з вимазаними в сажу руками; його чисто-виголене лице дивилося в той бік неба, де ще досі танцювали тремтячі іскри. Небо вкрите було перистими хмарками, трохи рожевими від заходу сонця.

Я сів. Він почув мій рух і хутко глянув на мене.

— Чи нема у вас води?—запитав я його відразу.

Він хитнув головою.

— Ви вже цілу годину просите води,— сказав він.

На хвилину ми замовкли й дивилися один на одного. Напевно йому я мусив здаватися якоюсь чудернацькою особою: крім шкарпеток та штанів, на мені не було жодної одежі, шкіра обпалена, лице й плечі почорніли від диму. Його лице зблідло від утоми, з невразним підборіддям, кучеряве волосся, майже біле, спускалося на його низьке чоло; великі, ясно-блакитні очі тупо дивилися в далечинь. Говорив він, мов би рубав, і все безглуздо якимось поглядав у бік мене.

— Що це таке? Що це все значить?—питав він.

Я цильно вдивлявся у нього й не відповідав йому. Він простяг свою тонку білу руку й заговорив, майже зі сльозами в голосі:

— Навіщо це все дозволяється? Який гріх ми вчинили? Сьогодні після ранішньої одправи я пішов прогулятися, щоб підготувитись до вечірньої одправи, а тут нагло—огонь... землетрус... смерть!.. Мов Содом і Гомора!.. Вся на-

ша праця пішла марно, всі змагання.. Хто вони—ці марсіяне?

— А ми хто такі?—ледве вимовив я.

Він обхопив руками коліна й знов обернувся до мене. З півхвилини він тупо й мовчки дивився на мене.

— Я пішов. прогулятися, щоб підготувитися до служби й раптом огонь.. землетрус.. смерть!—повторив він.

І знов замовк, уткнувшись підборіддям в коліна.

Далі знов заговорив:

— Праця, недільні школи—все загинуло. І він махнув рукою.—Що ми зробили, чим провинився Вейбрідж?... Все, що ми зробили—знищено до-щенту! А церква? Ще й трьох років нема, як ми перебудували її на-ново. Зруйнована, зметена з лиця землі! За віщо?

Нова пауза, потім знову безладна мова, мов у божевільного.

— Дим цієї пожежі буде зніматись до неба во віки й віки!—вже майже песамовито вигукував він.

Очі йому блискотіли, а хударлявим пальцем він показував в напрямкові Вейбріджа.

В цю хвилину я почав розуміти, хто передо мною. Страшна трагедія, що налетіла мов буря на його—бо він певно був один з утікачів з Вейбріджу—мало не одібрала у нього розуму.

— Ми далеко від Сенбері?—спитав я його байдужим голосом.

— Що нам робити?—говорив він далі, не

слухаючи мене.—Чи вони, ці страхіття, усюди? Чи всю Землю віддано у їх владу?

— Далеко до Сенбері?

— Ще сьогодні в-ранці я відправляв службу в нашій церкві...

— Після того багато чого одмінилося,— сказав я.— Не слід губити голови; ще є надія.

— Надія?...

— Так, є велика надія, не зважаючи на цю руїну.

Я почав з'ясовувати йому свій погляд. Спершу він слухав, але далі всякий інтерес зник з його обличчя, і його очі набралися знову закам'янілого мертвого вигляду, і погляд знов почав блукати без усякої мети навколо.

— Це все початок кінця,— сказав він, перебиваючи мене.— Кінець! Великий, страшний день Суду, коли люде скажуть горам: обваліться й сховайте нас від лиця Того, Хто сидить на Престолі!

Я почав розуміти, в чому річ. Я кинув викладати свої міркування й складні докази, підвівся й, нахилившись над ним, поклав свої руки на його плечі.

— Будьте людиною,— сказав я.— Ви стратили розум від жаху. Що то за віра, коли вона валиться при першому ж нещастю? Згадайте тільки, скільки землетрусів, потопів, війн траплялося в житті людства і скільки лиха заподіяли вони людям. Невже ж ви гадаєте, що Бог зробив виняток для Вейбріджу?... О, ні! Він не є агентом по страхуванню.

Кілька хвилин він сидів непорушно, мовчки.

— Але як нам урятуватися? — раптом

запитав він.—Вони немилосердні, вони непере-
можні.

— Ні те, ні інше, можливо,—відповів я.—
Що більш могутніші вони, то більш обе-
режніші й розважливіші повинні ми бути.
Всього три години назад одного з них було
вбито на річці.

— Убито?—скрикнув він, оглядаючись на-
вколо.—Хіба ж може бути вбитий слуга Божий?

— Я сам бачив,—доводив я йому далі.—
Ми попали в саму гущу бойовища, треба вам
це знати.

— Що визначають оті блискавиці на не-
бі?—несподівано запитав він.

— Я сказав йому, що то сигнали геліогра-
фа, так би мовити відбиток людської допомоги,
що повинна от-от надійти.

— Ми в самому осередкові бою, хоча за-
раз і тихо навкруги,—додав я.—Оте тремтіння
на небі говорить про те, що наближається бу-
ря. Там, за нами,—я бачу це добре,—готують-
ся марсіяне, а по той бік в напрямкові до
Льондону, під захистом дерев, що видніються
на шпильях між Ричмондом і Кінгстоном, там
риють шанці та ставлять гармати. Марсіяне не
забаряться знову вернутись...

Я не встиг скінчити. Він раптом зупинив
мене й, скочивши на ноги, показав мені жестом.

— Слушайте!

— З-за визьких шпиль, що тяглися
по той бік річки чути було глухі відгуки
далекої гарматної стрілянини й відгомін не-
людського крику. Далі знов усе притихло. Над
огорожею знявся хрущ і зник за тинном. Ви

соко на заході серп місяця, блідий, кволий, повис над димом Вейбріджу й Шипертону, в задущливій і лагідній тиші величнього заходу сонця.

— Нам краще піти тією стежкою на північ,—сказав я.

XIV.

В ЛЬОНДОНІ.

Мій молодший брат тоді саме, коли в Вокинзі впав перший циліндр з марсіанами, жив в Лондоні. Він був на медичному факультеті й готувався до іспитів. Про марсіян він не чув нічого до самого ранку суботи. Ранішні суботні газети умістили, крім довгих додаткових статей про Марс, про життя на планеті і т. ин., ще коротеньку, складену дуже неясно телеграму, яка найбільше вражала своєю стислістю.

„Марсіяне, злякавшись натопту, що наближався до них, убили кілька душ людей з скорострільної гармати“,—говорилося в телеграмі, й кінчалася телеграма такими словами: „Не зважаючи на могутність марсіян, проте вони досі не виходили з тої ями, в яку впали, та, певно, й не зможуть вийти. Це пояснюється тим, напевно, що сила тяжіння більша на землі“. На останньому поясненню автори передовиць довше зупинялися й робили з нього дипломатичні висновки.

Звичайно, всіх студентів підготовчих курсів біології, на які ходив тоді мій брат, вель-

ми зацікавила телеграма, але на улицах не було помітно ніяких ознак незвичайного зворушення. У вечірніх газетах з'явилися на першій сторінці де-які нові звістки. До Горсельського вигону підходять все нові війська, горять соснові ліси між Вокінгом та Вейбріджем—от і все, що вони могли поки що написати. Потім коло восьмої години вечора „St. James's Gazette“ в екстремному випускові подала до відома гслий факт про те, що телеграф і усякі звязки порвано. Всі думали, що це сталося тому, що горіли ліси, й дерева, можливо, падали впоперек телеграфних дротів. Крім цього людність в Лондоні не мала жадних вістей про події тої ночі, коли я їздив до Ледергеда й назад.

Брат не турбувався про нас, знаючи з газет, що циліндр упав більш як на дві милі від нашого будинку. Він проте хотів поїхати до нас того ж вечора, щоб і собі побачити марсіян перш, ніж їх знищать (так він потім говорив). Біля четвертої години вечора він подав мені телеграму, якій не пощастило дійти до мене, й просидів вечір в музичному клубі.

В Лондоні була гроза в ніч з суботи на неділю, й брат мій доїхав до Ватерлоу вже візником. На платформі залізничного двірця, відкїля, звичайно, від'їздять нічні потяги, він після довгого чекання довідався, що на залізниці щось трапилось, й потяги не доходять до Вокінгу. Що саме трапилось, він не міг довідатися, бо залізнодорожна адміністрація в той час ще сама не знала, що сталося. На станції не було помітно якогось особли-

вого хвилювання. Служащі не могли нічого кращого уявити, крім того, що десь між Бай-флітом і Вокінзьким узлом потяг війшов з рейок; старші з них були заклопотані складанням нового розпису вечірніх дачних потягів, які звичайно йдуть трохи кружним шляхом через Вокінг на Віргінію, Вотер, або на Гільдфорд. Вони діяльно клопоталися про зміну напрямку подорожі Саутемтонської й Портсмутської Недільної Ліги Екскурсій. Якийсь газетний репортер, прийнявши мого брата за начальника руху, на якого він був трохи схожий, зупинив його й почав допитуватися. Крім залізнодорожної адміністрації, мало хто зв'язував події на залізниці з марсіянами.

В одному з повідомлень про суботні події я прочитав, що в неділю рано „по всьому Лондону, мов електрична іскра, промайнула звістка з Вокінгу“. По суті ніщо аві трохи не виправдувало такого сильного виразу. Багато людей в Лондоні нічого не чули про марсіян аж до самого ранку понеділка, коли розпочалася паніка. Та й ті, що чули, довго ламали собі голови, щоб второпати що-небудь з туманних телеграм недільних газет. Більшість же лондонців зовсім не читає недільних газет.

Але почуття особистої безпечности так глибоко вкоренилося в природу мешканців Лондону, до того ще й газети так привчили до всяких сенсаційних новин, що всі без жадного страху за власне життя могли читати: „Коло сьомої години, вчора, марсіяне вилізли з циліндра й, заховавшись під броню металевих щитів, кинулися на станцію Вокінг і

знищили її до-щенту разом з сусідніми домами; цілій батальон Кардиганського полку також загинув. Подробиці невідомі. Виявилось, що Максимові кудемети цілком непридатні в боротьбі з ними, а польові гармати вони знищили відразу. До Чертсі послано кінноту попередити мешканців. Здається, марсіяне поволі посуваються на Чертсі й Віндзор. У Вест-Сурі панує велика тривога її для того, щоб затримати наступ марсіян на Лондон, там копають окопи“. Так писалося про події в Sunday Sun, а одна, вельми дотепно написана й прудка на висновки стаття в Referee порівнювала наше становище до становища мешканців села, куди несподівано б ускочив випущений на волю звіринець.

В Лондоні не було жадної людини, яка б знала, що таке озброєні марсіяне; всі були переконані, що ці чудовиська повинні бути страшенно нещовороткі: „Повзають, мов черепахи“, „над-силу пересуваються з місця на місце“—такі вирази можна було найти майже в кожній газеті. Жадна з телеграм не могла бути написана тим, хто на власні очі бачив наступ марсіян. В міру одержання нових звісток недільні газети випускали спеціальні додатки, а деякі навіть незалежно від цього. Але справді—вони нічого не могли сказати до самого кінця дня, поки військова влада не подала відомостей представникам газет. В газетах писалося, що натовпами втікачів з Уолтону, Вейбріджу та з околиць сел захрясли всі шляхи в напрямкові до Лондону—і тільки всього.

Мій брат, все ще нічого не знаючи про те, що сталося в ніч на неділю, пішов собі в-ранці до церкви в Фаундліназький Шпиталь. Там він почув розмови про наступ марсіян, і священник прочитав особливу молитву про дарування спокою й миру. Вийшовши з церкви він купив „Referee“. Прочитавши новини, він, страшенно стурбований, зараз же пішов знову на станцію Ватерлоу, щоб довідатися, чи налагоджено залізничний рух. По вулицях, як завше котилися карети, омнібуси, самокати; величезна маса людей гуляла, одягнена в свою найкращу святкову одіж, здавалося, зовсім була байдужа до тих дивних звісток, про які так голосно кричали продавці газет. Всі, правда, цікавилися ними, а коли й турбувалися, то хіба лише за мешканців, що жили близько коло марсіян. На станції брат у-перше почув, що телеграфне сполучення з Чертсі й Віндзором перерване. Носильщики йому сказали, що в-ранці було одержано кілька телеграм надзвичайної ваги зі станції Байфліт і Чертсі, але хутко вони чогось несподівано урвалися. Більше докладних відомостей брату так і не пощастило дізнатися. „Коло Вейбріджа йде бійка“,—оце її усе, ще можна було від них почути.

Залізничний рух був уже дуже дезорганізований. На станції зібрався вже досить великий натовп людей, що чекали своїх друзів в різних місцевостях по південно-західній колії. Один з натовпу, сивоголовий дідусь підійшов до мого брата й став скаржитися на залізничні безладдя Південно-Західньої Компанії.

—Цього не можна так лишати без протесту,— говорив він.

Один чи два потяги приїхали з Річмонда. Патні й Кінгстона. Всі ті, що було поїхали покататися на човнах, вернулися назад, бо всі шляхи було замкнено, всюди почувалося якесь занепокоїння. Якийсь добродій в білій з блакитними пасмами сорочці забалакав з моїм братом й розповів йому купу дивовижних новин.

Цілі натовпи людей біжать на Кінгстон, хто пішки, хто на конях, з сундуками, чемоданами та иншим хатнім добром—оповідав він.— Всі вони йдуть з Молсі, Вейбріджу й Волтона. Вони розповідають, що десь коло Чертсі чуто гарматні вистріли, навіть з важких гармат; кінні салдати наказували усім мешканцям тікати, бо наступають марсіяне. Ми самі чули гарматну стрілянину зі станції Гамптон Корт, але думали, що то був грім. Що за чортівня! Що все оце значить? Невже ж марсіяне спромоглися вилізти з ями, га, що ви думаєте?

Брат не міг нічого йому сказати. Хутко він помітив, що якась неясна тривога почала поширюватися на всіх пасажирів підземних залізниць, і всі недільні екскурсанти почали в незвичайно ранній час вертатися з усіх Південно-Західних ліній.— з Барна, Вімбелдона, Річмондського парку, Кю й т. д. Але жадна душа нічого не могла сказати, крім самих непевних чуток. Кожний був в поганому настрою.

Коло п'ятої години весь натовп, ще скупився біля станції, був надзвичайно схвильо-

ваній, коли відкрилася та залізниця, що лежить між Південно-Західною й Південно-Східною станцією, яка майже ніколи не працювала; тепер по ній повезли цілий ряд вагонів навантажених гарматами й набитих повно солдатами. То везли ті гармати, які везли з Вулвіча й Чатаму до Кінгстону. Солдати жартували з публікою „Вас там живцем зайдять!“ „Ми їдемо втихомирювати звірів!“ і т. ин. Трохи згодом на станцію прибула поліція й почала розгонити натовп з плятформи. Отже й мому братові довелося піти зі станції на улицу.

По церквах дзвонили на вечірню. Відділ жінок Армії Порятунку з релігійними співами пройшов Ватерловською дорогою. На мосту над річкою стояла юрба гульвіс і з зацікавленням дивилася на річку, де плвли якісь шматки темно-бурої піни. Над баштою й будинком Парляменту розгорнулася найспокійніша блакить неба, поволочена проміннями заходу сонця, з довгими поперечними смугами пурпурових хмар. В натовпі пронісся гомін про мертве тіло в річці. Якийсь чоловік (рядовий запасу, як сказав він братові) говорив, що він бачив на заході відблиски геліографа.

На Велінгтон-Стріт мій брат зустрів двох здоровених хлопців, які, мов несамовиті, влетіли з друкарні на Фліт-Стріт, навантажені свіжими відбитками газет і крикливими плякатами. „Жахлива катастрофа, страшне нещастя!“ кричали вони у два голоси, біжучи Велінгтонською улцею на-випередки. „Бійка у Вейбріджу! Повне описання! Марсіян відбито! Лондон в небезпеці“.

З мого брата здерли аж три пенси за при-
мірник цієї газети.

Тільки тепер він збагнув велетенську мо-
гутність тих страшних чудовиськ. Він узнав,
що це не проста жменька маленьких непово-
ротких створінь, а велетенські й могутні ро-
зуми, які вміли керувати складними механіч-
ними апаратами; вони могли рухатися надзви-
чайно прудко й били своїх ворогів з такою
силою, що проти них не могли триматися най-
дужчі наші гармати.

Про них говорилося, що це схожі на веле-
тенських пауків, машини, заввишки у сто фу-
тів, які можуть посуватися так хутко, як пруд-
кий потяг, і які стріляють надзвичайно гаря-
чими проміннями“. В усіх місцевостях навко-
ло Горсельського вигону, а особливо в околиц-
ях Льондону та Вокінгу, було розташовано
замасковані батареї з польових гармат. Бачили
пять бойових машин марсіян, які посунули в
бік Темзи; одну з них завдяки щасливому ви-
падкові розбито гарматою. Всі ж інші лиши-
лися цілі, бо набої не влучали, і марсіяне в
один мент знищили своїми тепловими промін-
нями всі до одної гармати. Говорили й про
тяжкі втрати солдатами, але загальний настрої
і тон повідомлення був проте досить бадьорий.

Марсіян одігнали; отже вони далеко не не-
переможні. Вони одступили до свого трьохкут-
ника між циліндрами навколо Вокінга. Сиг-
нальщики зі своїми геліографами продиралися
вперед і оточували їх з усіх боків. Звідусіль—
з Віндзора, Портсмута, Алдершота, Вулвича і
навіть з півночі,—хутко перевозили гармати

із Вулвича—довгі гармати, в дев'яносто п'ять юн). Разом на позиції вже було до ста шестидесяти гармат, які мали оборонити Лондон. Ніколи ще в Англії ніхто не бачив, щоб так широко й хутко скупчували військові сили й бойовий матеріал.

Всі сподівалися, що коли б ще падали циліндри, то їх було б знищено відразу тим вибуховим матеріалом, який почали скрізь хутко виробляти й розподіляти. Безперечно—говорила далі газета,—становище надзвичайно серйозне й дивовижне, але людність прохають не хвилюватися та боротися з панікою. Правда, марсіяне надзвичайно страшні й дивовижні істоти, розлютовані—вони можуть чимало накоїти лиха, але їх не більше двадцяти проти наших мільйонів.

Влада гадає, на основі розміру циліндрів, що марсіян не могло бути більш, як п'ятнадцять, по п'ять на кожній циліндр; одного з них, а може й більше, було знищено. Громадянство завчасу буде попереджено про небезпеку; для оборони мешканців південно-західних міст і містечок, яким найбільш загрожує небезпека, вжито серйозних заходів. Такими запевненнями, що Лондону не загрожує небезпека, й з повною надією, що владі пощастить упоратися з цим нещастям, кінчалася прокламація.

Все це було надруковано величезними літерами, й папір ще був зовсім вохкий: випустити цей номер газети, певно, дуже поспішали, бо навіть не встигли зробити ніяких пояснень. Було, справді, дуже цікаво,—говорив

мій брат,—бачити, як увесь инший матеріял в газеті немилосердно стиснуто й зменшено, щоб дати місце цій статті-прокламації.

По всій Велінгтон-Стріт можна було бачити, як люде розгортали й читали рожеві аркуші газети і весь Странд відразу наповнився голосами цілої армії продавців газет. Люде виходили з омнібусів, щоб купити примірник газети, їх виривали з рук одно в одного.

Від попередньої байдужости не лишилося вже й сліду, скрізь кидалося в очі загальне заворушення. Ставні в крамниці з мапами на Стренді відразу повідчинялися й крізь скло вітрини було видко, як прикащик, в святочному вбранні і в жовтих рукавичках, похапливо розкладав на вітрині мапу Сорея.

Пробираючись по Стренду до Трафальгарського скверу і все ще тримаючи в руках газету, мій брат зустрів сім'ю втікачів із Західного Сорею. Чоловік віз ручну тачку, що дуже нагадувала бідарку продавців овочів та родини, навантажену хатнім скарбом, а поруч йшла жінка з двома хлопчиками. За ними від Вестмінстерського мосту їхав селянський віз на якому сиділо пять або шість душ гарно одягнених панків з пакунками й чемоданами. Обличчя в усіх цих людей перелякані, зблідлі; вся ця картина була різким контрастом з чисто одягненою в святочні костюми юрбою людей в мійських омнібусах. З кебів їх з цікавістю оглядали гарно одягнені люде—мужчини й жінчини. Фургон зупинився біля сквера, мов би подорожні не знали, куди їм далі їхати.

ти, і, нарешті, знов повернув на схід вадовж Стренду.

Кілька хвилин згодом з'явилася нова по-стать чоловіка в одезі робітника: він їхав на старомодньому трьох-колесому самокаті з маленьким колесом спереду, що давно вже вийшли з ужитку. Він був блідий, весь у болоті.

Брат повернув до майдану Вікторії й знов зустрів юрбу таких утікачів. В його голові майнула неясна думка, чи не побачить часом серед цих людей і мене. В цьому місці він побачив багато подісменів, які стежили за порядком руху на улицах. Де-хто з утікачів голосно переказував новини тим, що сиділи в омнібусах. Один присягався, що бачив марсіян: „Велетенські казани на ходулях і ходять, як люде“.

Більшість з утікачів схвильована й ніби сп'яніла від усього того, що їм довелось пережити.

За майданом Вікторії в тавернах та шинках, куди під'їзжали втікачі, жваво йшла торгівля. На всіх перехрестях улиць стояли гурти людей і читали газети; всі жваво обмірковували новини й роздивлялися на цих незвичайних недільних гостей. Поволі натовп втікачів усе зростав і зростав, і, нарешті, під вечір на улиця Льондону був такий тиск людей, як на головній улиці Дербі під час бігів. Брат пробував було забалакати з де-якими з них, але здебільшого нічого не міг довідатися.

Ніхто з них не міг йому розповісти щонебудь про Вовінг, крім одного чоловіка, який

запевняв, що Вокінг ще день назад до-центу знищено.

— Я прийшов з Байфліту,—говорив він.

— Якийсь чоловік на самокаті приїхав до нас. Він обїхав усе місто від хати до хати з наказом усім виїзжати. Потім прийшли солдати. Ми вийшли на вулицю подивитися. На південь від нас видно було стовпи диму, нічого, крім диму, не було видно; людей ані душі не було видно. Потім загуркотіли гармати в Чертсі, а з Вейбріджу почали сунути натовпи народу. Я замкнув свій дім і теж пішов за людьми“.

На вулицях в цей мент уже починало наростати незадоволення владою, що не вмiла впоратися з марсіянами без усіх тих неприємностей, яких зазнає людність під час ворожого наступу.

Коло восьмої години вечора з півдня стало чути досить виразно гарматну стрілянину. Брат не міг цього чути лише за великим гармидером на головній вулиці, та коли звернув в напрямі річки на маленький глухий проулок, то зовсім виразно почув далекі вибухи.

З Вестмінстера він вже коло другої години ночі вернувся до свого помешкання біля Регентського парку. Він дуже турбувався про мене і взагалі страшенно непокоївся, починаючи гаразд розуміти справжні розміри катастрофи. Його думки часто зупинялися на подробицях військових дій; його охопив військовий запал, як-то було й зі мною на-передодні. Він думав про мовчазні гірла грізних гармат, що чекали ворога; про мирну країну, що раптом обернулася в первісно дикий степ; пробував

увияти собі „казани на дибак“, заввишки у сто футів.

Вздовж по Оксфордській вулиці проїхало одна-дві фури з утікачами та кілька возів по Марлебонській дорозі; але взагалі новини тут так повільно розходилися, що по Регентській улиці й Портландській дорозі, як і завжди вечорами в неділю, гуляли юрби святочно одягнених людей (хоча місцями, правда, видко було гуртки людей, які жваво обговорювали новини), а по бокових доріжках Регентського парку, освітлених небагатьома лхтарями, як і завжди, „прогулювалися“ мовчазні парочки, і стільки їх, як і завжди. Ніч була тепла, тиха і навіть трохи душна; гук гарматної стрілянини з малими перервами долітав до міста, а після півночі на півдні блиснула блискавка, находила гроза.

Брат читав і перечитував газету, весь час думаючи, що мене може вже не було в живих. Він місця не находив від турбот, і після вечері, не маючи змоги висидіти в кімнаті, знову вийшов на вулицю. Вернувшись до дому, він намагався звернути свою увагу на вивчення своїх нотаток для іспиту, але даремно, і хутко після півночі ліг спати. Йому снились страшні сни. На-світанку його розбудив стук у двері й церковні дзвони. На улиці чути було якусь метушню; далеко десь торохтів барабан. На стелі танцювали якісь червоні відблиски. Він лежав кілька хвилин страшно вражений, дивуючись, чи це настав день, чи може світ перекинувся до-гори ногами. Потім він скочив з ліжка й підбіг до вікна.

Коли він вистромив голову з вікна (його кімната була на верхньому поверсі), то побачив, що всюди відчиняються віконниці й висовуються голови людей, заспаних, з розпатланим волоссям, неодягнених. Всі перегукувалися, запитуючи, що таке трапилось. „Вони вже йдуть“! кричав полісмен, стукаючи в двері.— „Марсіяне йдуть“!—і біг до другого будинку.

З Альбані-Стріт з казарм чути було торохтіння барабану та рев військових труб, а дзвіниці всіх околишніх церков, мов змагаючись одна з одною, намагалися розвіяти сон мешканців міста своїм безладним тривожним дзвоном. Скрізь грюкали дверима, а темні вікна великого дому на другому боці ulиці раптом наповнилися жовтим світлом від свічок.

З-за рогу ulиці вилетіла закрыта карета, заторохтіла під вікном, заглушуючи всі згуки навколо, й поволі затихла в далечині. За нею слідом вискочила ще пара коляс, а далі ціла низка карет і одноконок; вони одна за одною хутко летіли на станцію Уок-Фарм, де опоряжали екстренні потяги північно-західної лінії.

Отуманений всім цим, брат мій довго стояв біля вікна й дивився, як полісмени бігали від будинку до будинку, стукаючи в двері й викрикуючи свої невиразні повідомлення про наближення ворога. Раптом по-зад його відчинилися двері. На порозі з'явилася постать його сусіда, що мешкав напроти його через коридор. На ньому була лише сорочка, пантофлі й штани з підтяжками, що вільно теліпалися коло стану, волосся на голові розпатлане—просто з ліжка...

— Що за чортівиння! Що трапилось?—запитав він.—Пожежа? Що це за пекельний гармидер?

Вони обое висунули свої голови з вікна, силкуючись схопити слова полісмена. Народ сходив з пішоходів і збирався купками на розі улиць, обговорюючи події.

— Що воно за чортівиння все це?—знов питав сусід мого брата.

Відповівши йому щось дуже невизразне, брат почав одягатися, підбігаючи що-хвилини до вікна, щоб нічого не прогавити з того, що робилося на улиці. А там заколот все зростав. Раптом, на улицах з'явилися, незважаючи на ранній час (для газет дуже ранній), газетчики, які на весь голос викрикували:

— Лондону загрожує небезпека! Загибель від задущення димом! Оборону ліві Кінгстона і Річмонда знищено! Жахлива різанина в долині Темзи!—Насувався ураган жаху, з першим подихом якого на улицах і по хатах все заметушилося, в кімнатах внизу, в домах поруч і через дорогу, по-зад парку—Вестбурга і в сотнях інших улиць тої частини Марилібону й участку св. Панкратія, на захід і північ, в Сент-Джонс-Вуд і Гомстеді, на схід в Шордичі й Гайборі, в Гагерстоні й Гокстоні, по всіх усюдах велетенського Лондону, від Ілінга до Іст-Гема,—скрізь люде, мов божевільні, скакували з ліжок, протирали очі, відчиняли вікна, виглядали на улицю, закидали одно одного запитаннями й на-спіх одягалися в що попало. По улицах велетенського міста провісся перший подув жаху: це було почат-

ком великої загальної паніки. Льюдон в неділю вночі лягав спати спокійний, до всього байдужий, а на світанку в понеділок прокинувся з гострою свідомістю страшної небезпеки.

Переконавшись, що дивлячись з вікна не можна нічого зрозуміти, брат залишив своє вікно й спустився вниз на вулицю. Небо між парашетами домів зарожевіло перед сходом сонця. Натопи утікачів, в екіпажах і пішки зростав з кожною хвилиною. „Чорний дим“! чулися крики навкруги.—„Чорний дим“!—підхоплювали й безперервно повторяли втікачі. Не можна було не захопитись цим загальним переляком. Поки брат, стоячи в дверях, думав, який шлях вибрати, він побачив ще одного продавця газет і купив у нього один примірник. Газетчик побіг далі, мов несамовитий, продаючи на-ходу по одному шилінгу за примірник. Паніка й жадова наживи—яке дивовижне сполучення двох, здавалося б, таких різних річей!

З цієї газети мій брат і довідався про все, прочитавши ту катастрофічну телеграму головного начальника.

„Марсіяне—писав він,—за допомогою своїх ракет випускають величезні хмари чорного отруйного диму. Вони примусили замовкнути наші батареї, зруйнували Річмонд, Кінгстон, Уімблдон, і тепер поволі посуваються на Льюдон знищуючи все по дорозі. Ніщо не може їх зупинити. Єдиний порятунок від чорного диму—негайно тікати“.

Оце і все, але цього було досить. Все населення величезного шестиміліонового міста

заметушилося; всі одягалися на-спіх і тікали, хто куди міг. Хутко всі ринули; мов велетенська, без кінця-краю, хвиля втікачів посунула на північ.

— Чорний дим! Огони!—чулося з усіх боків.

На дзвіниці сусідньої церкви шалено калатали дзвони. Якась коляска з переляканим погоничем з усього маху вскочила в рів перед крику й прокльонів натовпу. У вікнах будинків тремтіло кволе жовтувате полум'я свічок. Де-які з карет, що хутко летіли поміж натовпом, миготіли своїми непотушеними ще ліхтарями. А вгорі, над будинками, сходила яскрава зоря,—невблага і спокійна.

Брат почув біганину в кімнатах і на сходах по-зад себе. До нього підійшла хазяйка в на-спіх накинутій блузі й платку на плечі. За нею плентався й чоловік її, мимрячи щось невразне собі під ніс. Тільки но брат почав розуміти, що творилося навколо нього, він хутко кинувся до своєї кімнати, заховав у кишеню всі свої гроші (щось коло десяти фунтів) й вибіг знов на улицю.

XV.

ЩО СТАЛОСЯ В СОРЕЮ.

Поки я слухав божевільне бурмотання викарія, сидючи під тивом серед рівних луків біля Галіфорда, та поки мій брат стежив за потоком утікачів, якими геть чисто захряс Вестмінстерський міст, марсіане знов розпочали наступ. Оскільки можна було довідатися з тих

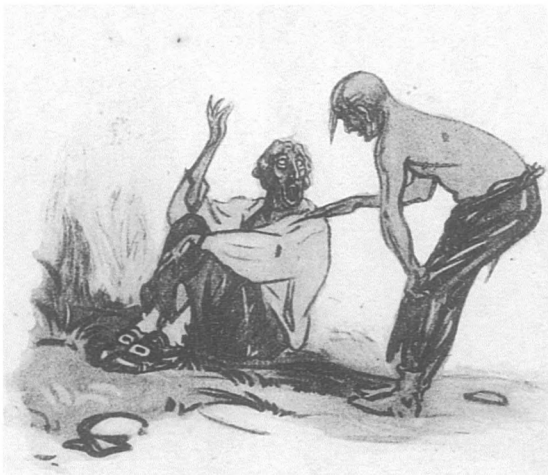
часто суперечливих звідомлень газет, то більшість марсіян запопадливо працювала над виробленням якихось хемичних препаратів до девяти годин вечора, про що вказував зеленуватий дим, який безперервними величезними стовпами вихоплювався з ям на Горсельському вгони.

Але напевно відомо, що троє марсіян вийшли з ями о восьмій годині і, пробираючись по-малу й дуже обережно, пройшли через Байфліт і Пірфорд прямо до Ріплея й Вейбріджа, опинившись отже як раз перед батареями, що були заховані в тому місці. Вони наступали не гуртом, а по-одинці, один за одним на віддаленні приблизно півтори милі один від одного; їх постаті яскраво вимальовувалися на обрію, рожевому від заходу сонця. Вони перегукувалися пронизуватими голосами, які нагадували рев фабричних сирен, переходячи з одного тону в другий по всій гамі звуків.

Цей рев, переплітаючись з гарматною стріляниною біля Ріплея й Сент-Джордж-Гіля, й долітав ото до нас у Галіфорд. Гарматчики батареї, що стояла біля Ріплея, усі добровольці, яких зовсім не слід було ставити на таку відповідальну позицію, передчасно таракнули з усіх гармат так собі, на-вгад, без усякої мети, й кинулися тікати хто верхи, хто пішки через спустошене село. Передній марсіянин спокійнісенько собі переступив через гармат, не вживаючи навіть своїх теплових проміннів, вийшов на передню лінію батареї і, несподівано

Що з чортвиння! Що трапилося? (ст. 113).

**Будьте людиною! Ви стратили розум
від жаху (ст. 97).**

**З-під покришки підбітої машини вивоз
марсіянин (ст. 117).**

**...він вчепився одною рукою в своє
волосся (ст. 136).**

підійшовши до батареї Шеншіль-Парку, хутко її знищив.

Та гарматчики Сент-Джордж - Гильської батареї були иншого загалу, а може ще й те, що позицію мали кращу. Їх гармат, захованих в сосновому лісі, марсіанин не помітив і підійшов до них дуже близько. Спокійно, мов би були на параді, вони зарядили їх всі й, підпустивши ворога на тисячу ярдів, тарахнули в нього з усеї батареї. Набої почали вибухати біля марсіанина, й солдати бачили, як він, ступивши ще кілька кроків вперед, захитався й упав. Крик радості вихопився з усіх грудей. З шаленою хуткістю солдати знов зарядили гармати. Марсіанин завив тягучим голосом; на його голос в ту ж хвилину з півдня з'явився другий блискучий велетень. Здається, що одну з трьох ніг велетня було одбито шматком гранати. Другий випав батареї загинув марно, ударившись в землю досить далеко від поваленого велетня. А тим часом обидва його товариші, прийшовши на допомогу, наставили свої теплові проміння на батарею. Ящики з набоями полетіли в-гору; всі сосни навколо батареї в одну мить охопило полум'ям. З усіх солдат урятувалося всього дві-три душі, що встигли перебігти за горбок шпилья.

Після цього велетні, здається, всі троє стали радитися; принаймні, розвідка, що слідкувала за ними, сповіщала потім, що вони простояли на одному місці з пів-години. З-під покривки підбитої машини виповз марсіанин, мізерна смуглява істота, схожа з-далеку на

якогось паучка,—й заходився, очевиднож, лагодити свою попсовану треногу. Коло девятої години вечора він уже скінчив роботу, бо над верховіттями соснових дерев знову замаячила його покришка.

На початку девятої години до тих трьох марсіян приєдналося ще четверо, озброєних якимись товстими чорними дудками. Вони дали й тим трьом кожному по такій дудці; далі всі семеро, розташувавшись на південний захід від Ріплея, на рівному віддаленню один від одного, охопили з одного боку Сент-Джордж-Гиль, Вейбрідж та присілок Сенд.

Як тільки вони прийшли в рух, з різних місць до дванадцяти ракет злетіло в-гору, попереджаючи цим батареї, що стояли наготові навколо Дитона й Ешера. В той саме час ще чотирі бойові машини, озброєні такими ж товстими дудками, перейшли через річку, й дві з них, чорніючи на фоні заходу сонця, раптом мов-би вирости передо мною й викарієм, захопивши нас на дорозі в Галіфорду на північ, коли ми, страшенно зморені, напружуючи останні сили, щоб іти кутчій, ледве пересували ноги. Поля вкрилися сивою млою, що досягала третини їхнього росту, і нам здавалося, що вони йшли не по землі, а прямо по хмарах.

Побачивши таке дивовижне явище, викарій скрикнув здавленим голосом і кинувся тікати. Але я знав, що від марсіян не можна втікати, а тому, звернувши в бік, я поповз крівь росисту кропиву й тернові кущі в широкий рів, що йшов вздовж дороги. Вика-

рій оглянувся й, побачивши, що я роблю, поповз і собі за мною.

Марсіяне зупинилися. Близчий до нас стояв лицем до Сенбері. Другий був далеко, в напрямкові Стенса, й здавався якоюсь сірою плямою на фоні вечірнього неба.

Перегукування їхнє припинилося; серед мертвої тиші вони стали на свої місця величезним шівколом, яке мало від одного до другого краю не менше дванадцяти миль і охоплювало всю територію, де лежали їх циліндри. Ніколи ще з того часу, як люде вигадали порох, ні одна баталія не починалася серед такої тиші. На нас, та, певно, і на всякого иншого глядача, коли б він був біля Галіфорду чи біля Ріплей, це справляло таке вражіння, мов би марсіяне були єдиними владарями ночі, освітленої тонким серпом місяця, першими зорями, відблиском заходу Сонця, загравою пожежі Пеншилбських лісів біля Сент-Джорджа-Гілл.

А проте з усіх боків, де тільки купка дерев чи селянських хат давали хоч маленький захист, мовчазливо дивилися чорні гирла гармат на те шівкол машин; в Стенсі, Гаунслоу, Дитоні, Ешеру, Окгаму, з-за шпилів і лісу південного берегу річки та з-за низових луків, що йшли на північ від неї,—скрізь, де можна лише сховатися, стояли гармати. Сигнальні ракети лускалися в повітрі й розсипалися промінетим дощем серед темряви ночі. Настрій усіх тих, хто слідкував за всіма цими подіями, страшенно напружувався й переходив в хвилини важкого чекання. Треба було лише марсіянам ступити один крок в межу гарматного огню, щоб в одну

мить всі оті мовчазні гирла гармат, що жмуло поблискували в темряві ночі, разом з прищипливими за ними нерухожими чорними поста- тями людей, вибухнули шаленим гуркотом.

Безперечно, єдиною думкою всіх отих лю- дей, що пильно прислухалися в темряві ночі, як і мою, було, що думають про нас марсіяне. Чи розуміли вони справді, що воюють з мільйо- нами організованих й дисциплінованих істот? Чи може всі оті вибухи нашого огню й наших набоїв, наше оточення їхнього табору вони пояснюють так, як ми пояснюємо розпач- ливий одностайний напад сполоханого рою бджіл? А чи не думали вони часом нас усіх винищити? Тоді ще ніхто не знав, що вони їли. Тисяча подібних питань тислося в моїй голові, коли я стежив за велетенською по- стістю їх вартового. А десь в глибині душі я тіпився свідомістю того, що на всьому шля- хові до Лондону стоять велетенські, невідомі марсіянам, гаразд приховані військові сили. Чи встигли вже наші виготовити вовчі ями для ворога? Чи додумалися вони зробити з порохових заводів в Ганслоу пастку для нього? Чи вистачить у лондонців рішучості й па- тріотизму створити марсіянам з усієї маси велетнів-будинків другу Москву?

Потім, через безмежно довгий період часу, як нам здавалося, кризь тин, за яким сиділи ми, скулившись й несміливо виглядаючи іноді, почувся далекий гуркіт гармати. Далі ще один—ближче, потім третій. Тоді марсіянин, що був найближче до нас, високо підняв свою чорну дудку й вистрілив з неї в напрямку ба-

тарей. Від страшного гуркоту цього вистрілу затрусилася земля. Марсіянин біля Стенса відповів йому таким самим вистрілом. Але не видно було ні диму, ні миготіння огню—тільки страшний гуркіт трусонув усе навкруги.

Мене так вразили ці дивовижні періодичні вибухи, що я зовсім забув про небезпеку, про свої обварені руки, й видряпався на тин, щоб поглянути в напрямку до Сенбері. Як раз коли я зліз на верх, почувся ще один вистріл, і велетенський набій з свистом перелетів через наші голови на Ганслоу. Я сподівався побачити дим, огонь, або якісь інші ознаки дії цього набою. Але бачив лише над собою це синє небо з одинокою зіркою на ньому та широкі хвилі білої імли, що низько плинули по землі. Не було чути ні тріскоту, ані жадного вистрілу у відповідь. Навкруги знов запанувала тиша. Минула одна хвилинка, дві, три.

— Що сталося?—спитав викарій, умостившись біля мене.

— Бог його знає!—відповів я.

В темряві майнув кажан і зник. Далекий гомін, та крики долетіли до нас, потім раптом знову стихло. Я глянув на марсіянину; тепер він кутко гнав, мов би котився, просто на схід вздовж берега.

Кожну хвилину я сподівався почути грім вистрілів якоїсь захованої на його шляху батареї, але вечірню тишу ніщо більше не порушувало. Що далі відходив од нас марсіянин, то меншою й меншою ставала його постать, поки аж імла й чорна ніч не проглинули його. Істинякото, не умовляючись, ми злізли вище.

В напрямку Сенбері ми побачили темну масу, яка своєю формою нагадували конусоподібний шпиль. Цей шпиль, мов із землі, виріс і затупив нам весь краєвид; потім на тій боці річки ми побачили коло Волтону ще одну таку саму гору.

На наших очах ці видовиська, схожі на шпиль, ставали все нижчими й ширшими.

Підштовхнений наглою думкою, я глянув на північ, де так само побачив, як виріс другий такий шпиль, и поволі розповзався навкруги на наших очах.

Осяяний раптом здогадом, я глянув на північ, і там побачив таку ж чорну, подібну на конус, велетенську хмарну масу.

Відразу скрізь запанувала мертва тиша. З-далеку, з південного сходу, мов би підкреслили цю тишу, долітали до нас перегукування марсіян. Потім повітря знову здригнуло від далекого вибуху марсіянських гармат. Але земна артилерія мовчала.

В той мент я не міг збагнути значіння цих явищ; але пізніше я довідався, що визначали всі оті зловісті хмарні шпилі, що виростали в темряві ночі. Кожен з тих марсіян, що стояли на лінії півкола, про яке я вже згадував, по якомусь невідомому нам сигналу випускав з подібної на гармату дудки набій в напрямку кожного пагорка чи купки будинків, що могли бути захистом для наших гармат. Де-які з марсіян вистрілили по одному разу, а де-які два рази, як той, що стояв ближче до нас. Той же, що стояв біля Ріплею, як розповідали, вистрілив не менше п'яти разів. Вдарив-

шись об землю, ці набої розбивалися (але не вибухали, як наші), й випускали цілі хмари важкої чорної, мов чорнила, пари чи диму, який спочатку схоплювався вгору густою чорною хмарою; потім цей газовий шпиль опадав на землю й по-малу розповзався навкруги по землі. Один дотик цього повазучого струмка, одно лише вдихання цього отруйного газу, заподіявало смерть усьому живому.

Цей газ, чи пара, був дуже важкий, важчий найгустішого диму. Отже через те після першого великого стусу, що підкидав його вгору, він опадав і розливався по землі, нагадуючи швидче плинну масу, ніж газ; він спливав з високих горбів у долини й рови, в річки й річечки, зовсім так, як плине углекислий газ з розколюватин вулканів. Там, де він попадав у воду, починався якийсь хемічний процес: поверхня води вкривалася раптом плівкою дрібного порошку, який по-малу осідав на дно. Цей порошок зовсім не розставав, і дивна річ, коли взяти на увагу, що газ так хутко убивав усе живе,— воду, в якій був цей порошок, без усякої шкоди для здоров'я можна були пити. А самий газ не розвіювався в повітрі, як це буває з усіма газовими тілами. Він спочатку великими шматками висів у повітрі, спливав вниз по схилах гір, уперто змагався, коли його гнав вітер, а далі, по-малу змішуючись з туманом і росою, він білим порошком падав на землю. Окрім того, що при хемічному розкладанні виявилася присутність в ньому невідомого елемента, який давав групу з чотирьох ліній на блакитному тлі світо-

вого спектра, справжня природа цього газу нам і по цей день лишилася невідомою.

Як тільки після важкого вибуху набоку закінчувалося творення газового конуса, чорний дим так міцно прилягав до землі, що на п'ятдесят футів над землею, на дахах і верхніх поверхах домів, на високих деревах була повна змога врятуватися, як це й було тої ж ночі в Стріт-Кобгемі й Диттоні.

Людина, що врятувалася в Кобгемі, оповідала предивну історію. Сидячи на дзвіниці, вона бачила, як хмари чорного диму огортали село й як по-малу, мов у чорній пельці повзучої страшної потвори, зникали будинки. Півтори доби просидів він на дзвіниці, змучений, голодний; обпалений сонцем. Над його головою ясніло блакитне небо, в далечині зеленіли шпильі, а ближче лежала земля, мов чорним оксамитом застеляна, а-під якого стирчали кущі, ворота, стайні й стодоли; червоні дахи, стіни й зелені дерева—все виринало з чорного моря під світлі проміння сонця.

Але то було так лише в Стріт-Кобгемі, де марсіяне дали повну змогу чорному димові виявити цілком свою властивість й опадати від власної своєї ваги. Загалі ж вони робили инакше. Давши змогу димові зробити своє діло, вони очищали повітря від нього, проходячи по отруєній ним місцевості й скеровуючи на чорну масу диму струмки звичайної пари, й цим перетворювали його в порошок.

Так робили вони, наприклад, в димом в горішньому Галіфорді, коли ми сиділи в одному залишеному будинкові, куди вернулися, і все

це могли самі бачити при сяйві зірок з вієна. Звідтіля ми бачили також метушливе бігання світу електричних прожекторів на Річмондському й Кінгстонському шпихлях. Раптом, коло одинадцятої години ночі, затремтіли вікна нашого дому: це стріляли з важких гармат, що стояли на позиції на Річмондському й Кінгстонському шпихлях. Стріляли в напрямку до Гептону й Дитону, як попало, на-вгад, бо марсіян гаразд не було видно. Стрілянина невгавала протягом якихось чверть години, потім бліді проміння електрики потухли й замість них схопилося вгору яскраво-червоне полум'я.

Далі, мигнувши блискучим зеленим метеором, упав четвертий циліндр в Вуші-Парку, як я довідався про це потім. Але ще раніш, ніж важка артилерія на Річмондській і Кінгстонській позиції розпочала стрілянину, далеко з півдня долітали до нас відгуки рясної каїонади. Певно, тамошні батареї теж попробували стріляти на-вгад, поки не задушив отруйний дим там усіх людей.

Ось так марсіяне, спокійно й методично, як викурюємо ми осине кубло, затопили своїм отруйним газом увесь прильондонський край. Кінці півкола, яким посувалися марсіяне, помалу віддалялися, поки не розігнулися в прямю лінію між Гаввелем, Комбом і Молденом. Усю ніч марсіяне посувалися по-волі вперед за допомогою руйнацьких дудок. Ані разу після того, як в Сент-Джордж-Гилі упав марсіянин, збитий з ніг гранатою, нашої артилерії не пощастило влучити когось із марсіян. Усюди, де марсіяне сподівалися наткнути на за-

ховані гармати, вони кидали свої набої з отруйним чорним газом, а де гармати стояли на видному місці, там вони орудували тепловими проміннями.

Коло півночі полум'я від дерев, що палали на схилах Річмондського Парку, й зграва пожі на Кінгстонському шпилі освітлювали своїм світлом роботу чорного диму, що огорнув темним запином усю долину ріки Темзи й, наскільки око сягало, простягався далі навкруги. А посеред цього всього, не жапаючись, по-волі посувалися дві постати марсіян й пускали на всі боки струмки шиплячої пари.

Тої ночі марсіяне намагалися не вживати своїх теплових проміннів, чи тому, що вони мали обмежений запас матеріялу для їх виробу, чи може тому, що не бажали руйнувати країну, а хотіли лише налякати й задавити óпір. І цього вони, безперечно, досягли. Ніч з неділі на понеділок була останньою ніччю організованої боротьби проти їх наступу. Усяка спроба в цьому напрямкові була б марною. Ніяка армія не могла б устояти проти них. Навіть команди міноносок та контр-міноносок, що зі своїми скорострільними гарматами було піднялися по Темзі, одмовилися воювати, счинили заколот і вернулись назад в море. Єдиною формою боротьби, на яку люде зважилися після тої ночі, було підкладання мін і копання вовчих ям, та і в цьому енергія їх виявлялася якось гарячково, без усякої системи.

Ви тільки уявіть собі долю тих батарей в Ешері, нещасну долю сміливих людей, що в сутінках ночі так напружено чекали слушного

часу бою. Ніхто з них не лишився живим! Уявіть собі цю картину: тиха ніч... батарея на-поготові, офіцери на варті, стежуть, гармаші теж на-поготові, порохові ящики знято з передків, трохи далі ефрейтори біля лафетів тримають коней; тут же й шпитальні фури з попеченими й пораненими із Вейбріджу; гуртки цивільних глядачів стоять далеченько з боку, бо підступати ближче заборонено... Навколо тиша, як у вусі. Далі приглушений вистріл марсіянської дудки. Над домами й деревами пролітає невграбний набій і важко падає на сусідньому полі.

Тепер уявіть: страшенно напружена раптом увага всіх людей, схоплюються вгору клубки чорного диму, що роблять темряву ночі темнішою... Уявіть цього незримого, страшного ворога—чорний дим, що підкрадається до своїх жертв і по-волі охоплює людей і коней. Уявіть далі божевільне панічне утікання, кинуті гармати, крики розпачу цих усіх людей, які тікають, падають і в корчах звиваються на землі; а над усім цим хутко опадає конус чорного диму й розповзається навкруги. А далі—ніч і смерть, і нічого більше, крім непроникливого темного зашнурала, яке ховає під собою мерців.

Уже перед ранком чорний дим розстеляється по улицах Річмонду, й розбита державна машина в останньому, своєму, передсмертному змаганні попереджає населення Лондону, щоб усі як-найхутчій тікали з міста.

ВИХІД З ЛЬОНДОНУ.

Отже для вас тепер цілком зрозуміла та божевільна хвиля жаху, що охопила найбільше місто в світі в понеділок рано, коли тільки почало на світ благословлятися. Струмочок утікачів що-хвилини зростав, поки аж не виріс в могутню широку річку, яка з ревом і галасом вривалася в будинки залізничних станцій, скучувалася в жажливій боротьбі навколо пристаней на Темзі й користувалася навіть найменшими шляхами, щоб пробити собі річище на північ і схід. Коло десяти години поліцейський, а коло півдня й навіть залізничні апарати почали втрачати організованість, всяку форму й придатність до праці, а потім хутко й зовсім розсипалися, розповзлися й зіллялись з живою течією людей, що мов абожеволіли від жаху й цілком стратили голову серед цього раптового розкладу соціального організму.

Вдовж усієї залізничної лінії на північ від Темзи й Південно-Східньої залізниці народ уже був попереджений ще о півночі в неділю, і вже коло другої години всі потяги були вщерть переповнено, люде стояли на сходах, в проходах й в шаленою жорстокістю билися за місця в вагонах. Коло третьої години народ збився в непроходиму товщу аж на Бішопсгет-Стріті, були вже роздавлені кінцями й на-

товном. На Ліверпуль-Стріті, двісті ярдів від станції, ваторохтіли револьверні вистріли, заблискотіли кинджали. Поліція, поставлена керувати рухом на улицах, втративши всяку надію встановити будь-який лад, люто накинулася на натовп і почала розбивати голови людям, яких вона мусила боронити.

Півніще, коли виявилось, що машиністи й кочегари одмовилися вертатися назад до Лондону, тиск величезних натовпів утікачів одхлинув від станцій й затопив усі шляхи, що йшли на північ. Коло полудня з'явився білий Барнса один марсіанин, і вздовж Темзи, по Лямбецькій низині, поплила хмара отруйного чорного диму, що по-малу опадав на землю й наближувався до мостів, однімаючи у людей всяку надію перейти на другий бік. Друга хмара диму розіслася над Ілінгом, охоплюючи з усіх боків узгірря Кастль-Гіля, яке здавалося маленьким острівцем з купкою врятованих від смерті людей, живих, але повбавлених змоги тікати.

Після марних змагань сісти на потяг цивільно-східної лінії, що вирушав зі станції Чок-Фарм (паротяги чергових потягів, які подавалися від товарової платформи, просто так врізувалися в натовп людей, і десять душ сторожі ледве одбивалися своїми міцними кулаками, щоб не дати натовпов скинутті з паровозу машиніста),—мій брат видерся на улицу Чок-Фарм, проскочив між екіпажами, які з усієї сили летіли улицею, й опинився серед натовпу, що грабував магазин самокатів. Йому пощастило: він першим добув собі самоката;

тягнувши його через вікно, він упав, пробив об щось передню шину й порізав собі руку, але хутко підхопився, сів і поїхав. Стрімку дорогу від Гаверстожського шпилья геть чисто було завалено перевернутими екіпажами та трупами коней. Побачивши, що нею проїхати не можна, брат звернув на Бедьсайз-Род.

Видершись таким чином з найбільшого тиску людей, він виїхав на Еджуерський шлях і о сьомій годині вже приїхав в Еджуер, голодний і стомлений, проте покинувши далеко за собою натовп утікачів.

Вадовж дороги стояли купками люде, з зацікавленням і з дивуванням дивлячись на втікачів. Брата випередило кілька душ самокатчиків, кілька верховців і два мотори. З мило недоїзжаючи до Еджуера поламалося колесо. Іхати далі не можна було. Він кинув самокат при дорозі й пішов пішки. На головній улиці в містечку відчинилися крамниці. На пішоходах, біля дверей і вікон стояли купками люде, вельми вражені видовищем цього небувалого потоку втікачів, що зростав кожну хвилину. Братові пощастило добути в одній гостиниці трохи харчів.

Не знаючи, що робити далі, він довгенько затримався в Еджуері. Число утікачів що-хвилини все збільшувалося. Багато людей, як і мій брат, зупинялося в Еджуері. Про марсіян ніяких нових звісток не було.

В той час вся дорога захрясла натовпами втікачів, але великого тиску ще не було. Багато утікачів їхали на самокатах, але хутко з'явилися мотори, які летіли що-було сили, а

дали—коляски, карети, здійсмаючи величезні мари куряви, вздовж Сент-Албанської дороги.

Мсяжливо, невипразна думка про своїх знайомих, що жили в Челмсфордї, як раз і підштовхнула його звернути, коли він вийшовши з села, на узеньку глуху дорогу, що бігла між нивами на схід. Хутко він опинився перед огороженим полем, найшов хвіртку й пішов далі стежкою на північний схід. Він мигнув кілька ферм і хуторів, назви яких не знав. Йому майже не доводилося бачити втікачів; але далі, коли вийшов на шлях до Гай-Барнету, він зіткнувся з двома панями саме в той мент, щоб врятувати їх з біди (йому і в голову не спадало тоді, що їм вкупі доведеться потім мандрувати).

Ще з-далеку він почув жіночий крик. Він кинувся на допомогу їй, вибігши з-за повороту дороги, побачив маленький возик, запряжений одним конем. Двоє здоровенних якихесь мужчин силкувалися стягти цих паній з маленької коляски, тимчасом як третій ледве стримував за уздечку передяжаного коня. Одна з паній, маленького росту, в білій одежі, страшенно кричала. Друга ж, струнка, чорнява панна, стьобала чоловіка, що схопив її за руку, пугою, яку вона тримала в другій вільній руці.

Мій брат в один мент зрозумів суть справи. Він закричав на насильників й кинувся у бій. Один з них одступив від паній й повернувся до брата; по його обличчю брат побачив, що бійка мала бути неминуче. Гарний, досвідчений боксер,—мій брат вихрем кинувся просто

на нього й з одного маху поклав його під колеса екіпажу.

Тут уже не було часу гратися в лицарство; брат, одштовхнувши його кількома добрими стусянами ноги, схопив за комір другого, що тримав чорняву панну за руку. Тут він почув, як загупотіли копити, по його обличчю вдарило пугою, третій напасник боляче вдарив його в перебісся, а той, кого він тримав за комір, скористався цим, вирвався з рук і кинувся тікати по дорозі, певно, туди, звідкіля прийшов.

Ще не опам'ятавшись гаразд від удару, брат опинився віч-на-віч з напасником, що тримав коня, й побачив, що коляска, гайдаючись з боку-на-бік, хутко котила по дорозі з обома жінками, які оглядалися назад. Напасник, а яким він лишився, здоровенний мужчина, кинувся на нього, але брат понеревив, з усієї сили ударивши його в лице. Далі, зрозумівши, що його кинуту одного, кинувся вздовж дороги за коляскою. Ворог його погнався за ним. Тоді й той, що раніш утік і був тепер досить далеко, вернувся назад і собі погнався за братом.

Раптом брат спіткнувся й упав. Найближчий з напасників був кілька кроків од нього. Він хутко схопився й готувався вступити в бій тепер уже з двома ворогами. Ледве чи вийшов би він переможцем з цієї боротьби. Та на його щастя струнка чорнява панна спинила бричку й побігла йому на допомогу. Виявилось, що в неї був револьвер; він лежав під подушкою сидіння, коли на них напали розбишаки. Вона, не доходячи шести ярдів,

вистрілила й за-малим не влучила в мого брата. Один з грабіжників, певно, великий страхополох, кинувся тікати; другий і собі побіг за ним, лаючи його за боягузство. Вони зупинилися на тому місці, де лежав їх неприємний товариш.

— Візьміть!—сказала струнка панна, подаючи братові револьвер.

— Сідайте хутчій в екіпаж,— промовив брат, витираючи кров зі своєї розбитої губи.

Ні слова не кажучи (вони обоє задихалися від боротьби), вона пішла назад; вони разом підійшли до коляски, де пані в білому ледве стримувала наляканого коня.

Грабіжники не думали гнатися за ними. Коли брат оглянувся, то побачив, що вони уже в-трьох подалися геть у протилежний бік од них.

— Коли дозволите, я сяду з вами,—сказав він і сів на порожнє місце спереду.

Струнка панна, не відповідаючи, лише глянула на нього.

— Дайте мені віжки,—сказала вона й стьобнула коня. Через хвилину трое розбішак зникли з їх очей за поворотом дороги.

Таким чином, мій брат, зовсім випадково, з скривавленими руками й розбитими щелепами й розсіченою губою, пошарпаний, ледве дихаючи, опинився в бричці двох, йому не знайомих, жінок, в чужому екіпажі, який хутко котив незнайомою дорогою.

Він хутко довідався, що одна з них була жінка, а друга сестра одного лікаря зі Стенора. Вертаючись на світання до дому від

тяжко хворого, лікарь узнав на одній станції про наступ марсіян. Вернувшись до дому, він розбудив обох жінок (служниця кинула їх за два дні перед цим), наскоро напакуював трохи харчів, поклав під сидіння коляски револьвер, який у великій пригоді став моему братові, й сказав їм їхати до Еджуеру, щоб там сісти на потяг. Сам же він лишився попередити сусідів. Він гадав наздогнати їх о п'ятій годині ранку в Еджуері; тепер уже була дев'ята година, а його все ще не було. Вони боялися лицатись в Еджуері, з огляду на зріст великого натовпу втікачів, й виїхали на цю дорогу.

Ось, приблизно, те, що вони встигли дорогою розповісти братові. Не доїзжаючи трохи до Нового Барнету, вони зупинилися одпочити. Брат обіцяв побути з ними доти, доки не прийде той, кого вони шукали, або вони не вияснять собі, що робити далі; щоб заспокоїти й надати сміливості, він упевнив їх, що добре стріляє з револьвера (справді-ж йому доводилося тримати його вперше в руках).

Вони розташувалися табором коло шляху. Коня пустили пастися. Брат розповів їм про свою подорож з Лондону й усе, що знав про марсіян та їх звички. Сонце поволі піднімалося вгору. Потроху розмови самі собою урвалися, уступивши місце тривожним передчуттям. Кілько подорожніх пройшло мимо них, і брат постарався, скільки можна, довідатися про події. Кожна пів-закінчена відповідь поглиблювала в ньому враження, що на людство насунулося страшне нещастя; отже, все пере-

конувало його в тому, що їм треба як найхутчій тікати. Він розповів свою думку дамам.

— У нас є гроші,—сказала струнка жінка й замовкла, засоромившись.

Та її очі зустрілися з поглядом брата, і соромливість її зникла.

— І в мене теж є,—сказав мій брат.

Вона пояснила, що у них було до тридцяти фунтів золотом і п'ять фунтів кредитовим білетом. З такими грошима, на її думку, можна було б сісти на потяг де-небудь, в Сент-Албансі, або в Новому Барнеті. Брат вважав це безнадійною справою, бо бачив на власні очі, як народ люто змагався за місця в Лондоні. Він пропонував інше: переїхати через Есекс в Гарвіч, а звідтіля виїхати з Англії. Містріс Елфінстон—це було прізвище жінки в білому—не хотіла й слухати ніяких доказів і все повторювала одно: „хочу бачити Джорджа“. Чорнява ж панна, її братова, була надзвичайно спокійна й розсудлива. Кінець кінцем і пані в білому згодилася в доказами свого брата. Вони повернули просто на Барнет, постановивши переїхати через північну лінію залізниці й їхати далі, умовившись також з братом, що він буде вести коня, щоб не змушувати його в-край.

В міру того, як піднімалося сонце вгору, ставало страшенно жарко. З-під коліс густою хмарою знімався вгору гарячий білий пісок і сліпив очі, а тому наші подорожні посувалися дуже по-малу. Огорожі вздовж дороги здавалися сірими від пороху. З-далеку ще чути було гомін тисячного натовпу, який ставав все

голосніший і все зростає, чим ближче під'їзжали до Барнета.

На дорозі все більше й більше стало зустрічатися людей. Здебільшого були це знесені, брудні, з стомленими обличчями люде. Де-які переляканими очима дивилися на всі боки, інші белькотали щось незрозуміле. Один, в гарному вечірньому костюмі, йшов похнюпившись пішки. Коли вони його випередили, він щось сказав. Вони оглянулися й побачили, як він вчепився одною рукою в своє волосся, другою ж бив якогось невидимого ворога. Коли минув пароксизм божевілля, він знов пішов своїм шляхом, ні разу не оглянувшись навіть назад.

Коли брат і його товаришки під'їзжали до перехрестя, де дорога повертає з присілків на широкий шлях, на півдні Барнету, вони побачили якусь жінку; вона проходила з лівого боку шляху, просто полями. На руках у неї була маленька дитина, а поруч ішло ще двоє. Трохи далі вони зустріли чоловіка, в брудній чорній одежі, який в одній руці ніс невеличкий саквояж, а другою спирався на товстий ціпог. Далі, уже перед самим перехрестям дороги, що виходила на широкий шлях, з-за рогу о;ної дачі виїхав їм на-зустріч невеликий возик, на якому сидів якийсь жовто-блідий хлопчак в сірому від пороху капелюсі й щосили постьбував спітнілого чорного коня. На возі ще сиділо двоє дітей і три дівчинки, схожих на тих, що працюють на фабриках Іст-Енда.

— Ця дорога йде просто до Еджуеру?—

спитав блідолиций візник, переляканими очима озираючись на всі боки; і коли брат сказав йому, що треба повернути ліворуч, то він в ту-ж мить стьобнув коня й покотив, навіть забувши подякувати.

Мій брат раптом помітив спереду в себе сіровату хмару чи диму, чи туману, що здіймалася вгору по-між домами й мов серпанком огортала білий фасад тераса, яка маячила по той бік дороги серед задніх дачних будинків. Містріс Елфінстон раптом скрикнула: над дахами дач, просто перед ними, крізь дим (тепер уже було добре видно, що це дим, а не туман), проскакували червоні язички огню, шугаючи вгору, до гарячого блакитного неба. Невизначний гомін натовпу перетворився тепер в безладну мішанину тисячі голосів, скрипіння колес, гуркіт возів, і тупотіння десятків тисяч копит. Не доізваючи ярдів п'ятдесят до перехрестя, дорога відразу гостро повертала.

— Воже мій! Куди ж це ви завезли нас?— скрикнула містріс Елфінстон.

Брат зупинив коня.

На широкому шляху, мов у казані кипіло. Бурхлива течія з живих істот, які тиснули один одного та штовхалися, прудко летіла на північ. Тисячний натовп коней, чоловіків, жінок, — пішки й на возах, — збивали густу хмару білої в проміннях сонця курави, що знімалася на двадцять футів вгору й зовсім ховала від очей глядача натовп, весь час поновляючись.

— Стій! Куди ідеш? Дорогу, дорогу!— чути було голоси навкруги.

Виїхати на шлях було все одно, що ки-

нутись у пекло бурхливої пожежі. Натовп, мов огонь, ревів. Гаряча курява дихати не давала. І на додачу до всього цього спереду горіла дача, і од неї густими хмарами дим сунув просто на шлях.

Прошло двое мужчин, а потім жінка з важким пауком на спині й з сльозами на очах. Якась собака, що мабуть загубила свого хавяїна, почала крутитись навколо наших подорожніх, нужденна, побита, з висунутим язиком, але від першої погрози брата кинулася тікати.

Скільки око сягало праворуч, з-за домів, в напрямку Лондону, весь шлях, стиснутий з обох боків будинками й садами дач, залляла бурхлива, гомінка течія натовпу втікачів. З безформенної маси, в міру наближення до перехрестя, почали виразно виступати окремі людські фігури, хутко проходили мимо й знов губили індивідуальність, розпливаючись в натовпі, і, нарешті, хмари куряви поглинали їх зовсім.

— Пішов далі, далі!—Дорогу! Давай дорогу!—тільки й чути було навколо.

Де-які упиралися своїми руками в спину один одному. Брат міцно тримав за уадечку свого коня, дивлячись на все це. Охоплений якимсь несвідомим почуттям, він по-малу, крок за кроком, посувався вперед до перехрестя.

Безладдя, свідком якого він був в Еджуері, бурхливий натовп, що з бою брав місця в потязі в Чок-Фармі—все це було дрібницею в порівнянні з цією картиною: тут було на ногах усе населення, весь народ. Важко навіть

увияти цей велетенський натовп людей. Він не мав власного виразного обличчя. Все нові й нові обличчя втікачів з'являлися, коли вони підходили, маячили лише їх спини, коли віддалялися, й розпливалися далі в бурхливих хвилях людської течії. По обох боках дороги йшли піші втікачі, одступаючи на бік, щоб дати проїхати фурам, падаючи в рови й давлячи один одного.

Всю середину шляху займали карети й фури, не лишаючи ані трохи місця для більш легких і нетерплячих екіпажів, які все ж умудрялися проскочити наперед при першій змові, збиваючи з ніг піших утікачів й тиснучи їх до загорож та воріт дач.

— Хутчій! хутчій! Вони йдуть!— чути було вигук.

В одній кареті стояв сліпий чоловік в мундірі „Армії Порятунку“ й, вимахуючи своєю рукою з розчепіреними пальцями, що-сила гукав: „Вічність! Вічність“. Його голос був такий голосний та тріскучий, що брат мій ще довго чув його навіть аж тоді, коли його постать заховалася в хмарі куряви. Де-які з тих, що сиділи в каретах, зовсім без потреби стьобали коней й лаялися з погоничами. Де-які сиділи нерухомо, втопивши сповнені жахом очі кудись в просторін. Інші від спраги смоктали пальці. А були й такі, що лежали, мов мерці, на дві своїх екіпажів. Уздечки коней укрилися густою піною, очі були наляті кров'ю.

Яких тільки не було тут екіпажів: карети, вози, фури, гарби! Брат бачив і поштовий діланс, і грабарки для вивозу сміття й гною з

улиць з написом „Головне Управління св. Царкратія“, і здоровенну платформу для перевозки дров, навантажену до-верху якимсь барахлом. Тут же гуркотів віз з броварні; обое колеса в ньому було заллято ще свіжою кров'ю.

— Дорогу!— вигукивали голоси. — Дорогу! Проходь.

— Вічність! Вічність!— долітало спереду.

Тут були й гарно одягнені жінки, засмучені, приголомшені. Багато з них ішло пішки разом з своїми дітьми, які, спотикаючись і плачучи, бігли поруч з матерями. Пишні вбрання їх були забруднені порохом, вимучені обличчя були залляті сльозами. З багатьома йшли поруч і їх чоловіки; де-які з них піклувалися про своїх жінок і допомагали їм; інші ж ішли похнюпившись, до всього байдужі. Тут же плентався й якийсь волоцюга в брудному лахмітті, з витріщеними від жаху очима, й лаявся гидкими словами, зіктями й стусанами прокладаючи собі дорогу. Походили й кремезні, широкоплечі робітники, по волі й стримано посуваючись вперед; проходили, похапливо продаючись серед натовпу, якісь перелякані люде,—писарчуки або приказчики, як можна було думати, дивлячись на їх убрання, маячили серед натовпу й залізничі носильщики. Проїшов поранений солдат; пройшла улишна жєнщина в чоловічому пальто поверх нічної сорочки.

Але хоч який ріжнманітний був склад цього натовпу, все ж у неї було щось спільне: на всіх обличчях помітно було переляк і страждання, і жах гнався за ними. Доволі було, щоб

в якомусь місці зупинився рух чи де виникла сварка з-за місця на возі, і весь натовп, користуючись цим, приспішав ходу. Навіть люде, збентежені в-край, знесилені до того, що коліна підгиналися, раптом виявляли велику енергію, охоплені надією випередити інших. Спека й курява вже дали себе в-знаки: шкіра у всіх переохла, губи почорніли й порепалися. Ноги всі намуляли, всі ледве не падали, мучились від втоми й спраги. Серед тих усіх вигуків чулися сварки, стогін знесилення й болю. Голоси у всіх захрипли, ослабли. І кризь цю різноголовою чужою, мов приспів:

— Хутчій! Хутчій! Марсіяне йдуть!

Де-які зупинялися й звертали з шляху на узеньку дорогу. Ця узенька доріжка виходила на широкий шлях після повороту навкісь, так що здавалося, мов би вона йде до Льондону. І ось у це нове річище впадало гирло головної течії. Найбільш кводі пробивалися з натовпу на вільне місце, хвили дві-три спочивали й знов поринали в загальній течії. Трохи з боку від шляху лежав мужчина з розбутою ногою, обмотаною скривавленими ганчірками. Двоє інших стояло, нахилившись над ним. Щасливий! Він ще мав друзів.

Маленький старенький дідок з вояцькими сивими вусами, одягнений в чорний заялзений фрак, виринув з потоку й присів недалеко від нас; знявши чоботи зі своїх скривавлених ніг, він витрусив з них камінці, і надів знов і пошкандибав далі. Потім маленька, зовсім самотна дівчинка, років восьми-девяти, з плачем кинулася під загороду недалеко від мого брата.

— Я не можу йти, не можу!—плакала вона.

Брат, мов зі сну, прокинувся, підійшов до неї, взяв її на руки і, заспокоюючи її ласкавими словами, поніс до міс Елфінстон. Ледве брат доторкнувся до неї, як вона відразу принишчала, мов перелякана.

— Елено! Елено!—кричала з словами в голосі якась жінка серед натовпу.

Дівчинка з криком—„мама!“ вислизнула з рук брата.

— Вони йдуть!—говорив якийсь чоловік, проїзжаючи біля них на коні.

— Ей там, з дороги!—раптом загукав з високого сидіння візник, і в ту ж хвилину брат побачив, як з шляху на узеньку доріжку звернула карета.

Люде шарахнулися в усі боки, щоб не пасти під коней. Брат привернув свого коня з колюскою близько до загороди. Карета проїхала трохи й зупинилася на самому повороті. Це була пароконна карета з дипломом, але віз її один кінь.

Брат бачив,—о скільки звичайно можна було бачити крізь куриву,—як двоє мужчин вийняли з карети на носилках щось біле й обережно положили на траву під кущем біля загороди. Один з них підбіг до брата.

— Чи нема тут де-небудь води?—запитав він.—Він уже вмирає... тяжко страждає... дуже хоче пити... Це лорд Гарик.

— Лорд Гарик?—здивувався брат.—Верховний суддя?

— Води! чи нема у вас води?—повторив той.

— Може в якій із тих хат і знайдете воду. У

нас немає води, і я не можу кинути своїх—ска-
дав брат.

Чоловік почав пробиратись крізь юрбу до
воріт сусіднього дому.

— Куди йдете! Геть з дороги!—кричав натовп,
налягаючи на нього.— Вони йдуть!

Потім брату в вічі кинулася постать чоло-
віка з довгою бородою й з орлиним носом.
Коли той проходив мимо коляски, раптом тріс-
нув маленький туго напханий саквояжик, який
він тримав у руці, і звідтіля дощем посипа-
лися червінці під ноги людям і коням. Боро-
дач зупинився, збентежено поглядаючи на своє
багатство. В цю хвилину його пхнуло дишлом
в плече й одкинуло на бік. Він скрикнув, кинувся
до нас і за малим не попав під колесо.

— Геть з дороги! з дороги!—кричали на нього
навкруги.

Як тільки проїхала карета, він упав на свої
червінці й обома руками почав пхати у свої
кишені. Раптом, він побачив над собою конячу
голову, хотів підхопитися, але не встиг: хвили-
на—і він опинився під копитами коня.

— Стій,—скрикнув брат і мало не збивши з
ніг якусь жінку, кинувся зупиняти коня.

Але не встиг він ще до бігти, як почув з-під
екіпажа страшний крик, і крізь хмару куряви
побачив, як через спину сердеги переїхало
колесо. Фурман шмагнув брата пугою й поїхав
далі. Приголомшений ударом і криками юрби,
брат добіг до збитого з ніг чоловіка. Той кор-
чився від страшного болю в поросі серед своїх
розсипаних червінців. Він не міг встати: йому
переломило хребет й однялися ноги. Стоячи

над ним, брат кричав на фурмана другого екіпажу, намагаючись зупинити коня. На допомогу йому підскочив якийсь верховець на вороному коні.

— Заберіть його з дороги,—порадив він.

Брат схопив його одною рукою за комір і поволик в бік, але той все ще жадібно хапався за землю, де було розсипано його гроші, і, розлютовано дивлячись на мого брата, бив його що було сили по руці кулаком з затиснутими в ньому червінцями.

— Проходь! Проходь! Не заставляйте дороги!—кричали сердиті голоси.

Раптом почувся тріск: дигло карети встромилося в передній екіпаж, який стримував верховець на вороному коні. Брат оглянувся. В ту хвилину чоловік з переламаною спиною якимось умудрився повернути голову й вкусив руку, якою брат тримав його за комір. Счинилася лайка між фурманами. Карета натиснула на передній екіпаж, кінь під верховцем шарахнувся на бік, і екіпаж рушив вперед. Брат, випустивши з рук комір роздушеного чоловіка, ледве встиг одокочити. Він бачив, як замість гніву на обличчі нещасного каліки з'явився вираз невимовного жаху, і вмить він зник під ногами людей і коней. Бурхлива жива течія винесла брата на широкій шлях і йому не мало енергії довелось витратити, поки поцятило пробитися до свого екіпажу.

Міс Елфінстон сиділа, затулившись руками, а поруч, біля коляски, мала дитина, з властивою дітям відсутністю співчуття, дивилася на

чорну купу лахміття, яку давили й м'яли колеса екіпажів.

— Ідемо назад! Ми не зможемо проїхати крізь це пекло!—І брат почав повертати коня назад.

Вони одїхали назад ярдів на сто тією дорогою, що раніш їхали. Оськаженілої юрби, на решті, не стало видно за поворотом. На повороті біля тину брату кинулося в очі обличчя людини, яку було знято з карети,—бліде, як у мерця, вкрите рясним передсмертним потом. Обидві жінщини сиділи мовчки, скулившись та тремтючи від жаху.

За поворотом вони знов зупинилися. Міс Елфінстон страшенно зблідла, а її братона гірко плакала, забуваючи навіть кликати свого „Джорджа“. Брат сам був теж вельми стурбований і не знав, що робити. Ледве вони зупинилися, як братові відразу стало ясно, що вони мусять так чи инакше переїхати через ту дорогу. Він раптом обернувся до міс Елфінстон, повний рішучости.

— Ми му с им о їхати знову назад, щоб переїхати через дорогу,—сказав він.

Уже вдруге в той день ця дівчина виявила прикмети своєї вдачі. Брат передав їй віжки й вискочив з коляски. Щоб пробитись крізь бурхливу течію людську, що непереможно плинула вздовж шляху, він кинувся вперед. Він схопив за уздечку коня якоїсь фури, що на них наїзжала, а міс Елфінстон, скористувавшись цим, стьобнула пугою свого коня й виїхала на шлях.

Але тут їх коляска счепилась з колесами фургона, і в ту ж хвилину дишлом вибило

дошку в ящика сидіння їх коляски. Ще хвилина—і їх підхопила течія й понесла вперед. З пораненим обличчям і скривавленими руками брат ускочив в коляску й узяв віжки від міс Елфінстон.

— Наставте на нього револьвер, коли він буде наполягати на нас. Проте ні: краще на його коня,—сказав він, даючи в руки їй револьвер.

Він уважно почав слідкувати, чи не пощастить їм часом перебратися на правий бік шляху. Але, попавши в течію, вони мов би втратили свою волю й стали частиною цього натовпу людей, що тікали не оглядаючись в хмарі вуряви. Течія пронесла їх через усе місто Чіпінг-Барнет. Від середини міста вони од'їхали майже мильо, коли їм пощастило, на-решті, вибитись на другий бік шляху. Гармидер і тут був страшенний, але за містом шлях розходився кількома дорогами, їхати стало вільніше.

Вони поїхали на схід через Гадлей. Там вони наткнулися на вельми цікаву сцену. Сотні людей, припавши до маленької річечки, з великою жадобою пили воду; сотні інших нетерпляче чекали своєї черги. В деяких місцях билися за воду. А далі, виїхавши на шпиль за Іст-Барнетом, вони побачили два потяги, які по-малу йшли один за другим, без усякого ладу, без сигналів. Обидва вони ущерть були переповнені людьми (люде стояли навіть на тендерах) і йшли на північ головною північною залізкою. Вийшли вони, певно, з якоїсь маленької станції, а не з Лондону (так, принаймні, думав мій брат), бо в ті дні втікачі так накидалися

на потяги, що пускали їх з перехрестних станцій не було ніякої змоги.

Незабаром після того зупинилися наші мандрівці відпочити, бо хвилювання, які довелося їм пережити в той день, вкрай знеслили усіх трьох. Вечоріло, і вони почували голод. Ніч випала холодна. Ніхто з них не наважувався заснути. Повз них проходило чимало втікачів. Майже всі йшли туди, звідкіля приїхав мій брат. Сердешні тікали від небезпеки, а вона їх чекала спереду.

XVII.

„ДИТИНА ГРОМУ“.

Коли б тільки марсіяне мали на увазі зовсім винищити, то вони могли б знищити все населення Лондону ще в понеділок, коли народ розповзався по всіх околишніх селах. Такі бурхливі натовпи втікачів, як по Барнетському шляху, сунули й Еджуерським і Вальгамським шляхами, на південь од Саутхенда та Шубернеса і на південь від Темзи до Діля й Бродстерса. Коли б хто злетів вгору на аеростаті під саму блакить неба над Лондоном, то всі шляхи, що виходили на північ і схід з лабіринту лондонських улиць, здалися б йому чорними:—так багато тікало народу. І кожна цяточка цієї чорної маси несла в собі жах і фізичні страждання. В попередньому розділі я навмисне навів докладне оповідання мого брата про їх мандрівку шляхом через Чіпінг-Барнет,

щоб читач міг уявити той сполошений ко-
машник, ті чорні цяточки, якими вони здавалися
тому, хто сам поділяв їх долю. Ніколи ще в
історії людства не було згромадження такого
натовпу людей, об'єднаних спільним страждан-
ням і спільною небезпекою. Легендарні орди
готів і гунів, ці найбільші армії, які тільки бачи-
ла коли Азія, були б краплею в цьому морі істот.
До того, це не був дисциплінований похід.
Ні! Це була перелякана на смерть велетенська
отара; це було втікання шости мільонів наро-
ду,—страшне, безладне; втікання людей, голод-
них, неозброєних,—вперед і вперед. Це було
початком загибелі цивілізації, нищення людь-
кого роду.

Коли б хто знявся б угору на аеростаті,
то він би побачив під собою широку, складну
сітку улиць; побачив би на цій велетенській
мапі—церкви, будинки, сади й садки, мовчазні,
безлюдні, а на півдні—мов вимазані сажою.
Мов би велетенське перо пройшло по мапі й
замазало ті місця, де був Ілінг, Річмонд та
Уімбльдон. І вожна чорнильна пляма розпов-
залася, струмочками витягувалася на всі боки,
охоплюючи ланцюгом шпильсті місця, й рап-
том, найшовши нове річище, хутко абігала
узгіррям в долину,—зовсім так, як розповзаєть-
ся на пропусьному папері крапля чорнила.

А з-заду, над блакитними шпильями, які
здіймаються вгору на південь річки, ходили
блиєучі марсеяне, неспішаючи, методично,
далі й далі розстилаючи по землі свої отруйні
хмари чорного диму, поливаючи їх струмками
пари після того, як вони зробили своє діло,

..він упав на свої червінці й обома руками почав пхати в кишені (ст. 143).

**...волоцюга...ліктями й стусанами прокладав
собі дорогу (ст. 140).**

...марсіянин .. ввійшов у воду (ст. 155).

**...промінь пронизав залізну обшивку
монітора (ст. 158).**

й крок за кроком опановуючи країною. Так, безперечно, вони не мали на увазі винищити людство, але лише хотіли деморалізувати його й знищити всякий опір. Вони пускали в повітря запаси пороху, що зустрічали на своєму шляху, перетинали телеграфні дроти й псували залізниці. Вони калічили людей, перетинаючи їм жили. Вони, певно, не хотіли далеко поширювати своїх операцій, бо того дня не пішли далі центральної частини Лондону. Можливо, значна частина населення Лондона весь ранок в понеділок ще сиділа по хатах. Тільки відомо, що дуже багато людей загинуло, не виходячи з хати, від чорного диму.

Дивовижну картину уявляла Темза між Лондонським мостом і Блеквелем від ранку понеділка аж до плудня. Вся річка в цьому місці геть чисто захрясла пароплавами й річковими суднами: вони прийшли забирати втікачів, зацікавлені великими грошима, які їм пропонувано. Багато людей пробувало, як розповідають, дістатись до тих пароплавів у-плав і тонули, бо їх одштовхували баграми. О першій годині дня між арками Влекфраерського мосту з'явилися пасма чорного диму. Щось страшне знялося на річці: запекла боротьба, тиск, крики! Був час, коли величезне число берлин і дрібніших човнів стовпилося коло північної арки Троуер-Бриджа, й матросам та носильщикам треба було просто таки вступати в бій з народом, що з усіх боків видирався на судна. Люде, мов саранча, лізли, сповзали вниз навіть по стовпах мосту.

Коли, через годину після того, за Клок-

Тоуером з'явився марсіянин і пішов просто по воді за течією, — на річці, на всьому протязі перейденої ним дороги, геть чисто до Лаймгауза й вище, плавали тільки щепки від суден.

Про те, як і де впав пятий циліндр, скажемо згодом. Шостий упав в Уімбльдоні. Мій брат стеріг двох женщин, що заснули в колясці, й бачив, як в далині, за шпилями блиснув через усе небо зелений огонь. У вівторок наші мандрівці, непохитні в своїй постанові дістатись до моря й сісти на пароплав, проїхали до Кольчестера крізь бурхливу від величезної маси втікачів місцевість. Звістка про те, що марсіяне захопили Лондон стверджувалася. Їх бачили в Гайгеті й навіть, як розповідали, в Ніздоні. Але брат не бачив їх до наступного дня.

Розпорошена величезна маса людей в той день почала відчувати, що їй треба десь добути харчів. Що довше вони голодали, то хутчій втрачало право власности своєю непорушність. Фермерам зі зброєю в руках доводилося боронити свої обори з худобою, комори, городину й пашню. Більшість втікачів, як і мій брат, прямувало на схід, але були й такі, що з розпачу верталися до Лондону за харчами. Це були, переважно, мешканці околиць Лондону, які мало що чули про чорний дим. Братові розповідали, що в Бірмінгамі зібралася майже половина членів парламенту й уряд, і що виготовлено величезні запаси вибухових річей для автоматичних мін, які мають покласти на всій лінії Мідленда.

Крім того, була чутка, що Правління Мід-

ландської залізниці призначило нових машиністів і кочегарів замість тих, які розбіглися в перший день паніки, що рух на залізниці упорядковано та що мов би від Сент-Албанства північною колеєю пускають потяги, попереджуючи цим на-далі нагромодження натовпів утікачів по сумежних з Льондоном графствах. В Чіпінг-Онгарі було розліплено оповіщення про те, що в північних містах наготовлено великі запаси борошна і що через яких двадцять чотири години будуть роздавати хліб для всіх голодних. Але, не зважаючи на всі ці звістки, брат не кинув свого пляну—при першій змозі виїхати з Англії. Вони втрюх весь день не переставали посуватися на схід, як тільки можна було хутко; і за весь час своєї подорожі вони ніде не бачили, щоб роздавали хліб. Та й ніхто цього не бачив. Тої ночі впа-ла сьома зоря на шгилі, недалеко від Прим-роза. Її бачила міс Елфінстон, яка вартувала під час спочинку в-ночі, чергуючись з братом.

В середу ранком, переночувавши на ниві з невиятою ще пшеницею, наші мандрівці прибули до Чельмсфорда. Тут якась купка людей, що звала себе „комітетом народного харчування“, захопила їх коня, не давши за нього нічого, крім обіцянки видати на другий день їх пайку мяса. Тут же вони почули, що марсіяне, мов би то, уже в Епінзі, що порохований завод Вальтгамського абатства зруйновано дощенту після невдалої спроби з нашого боку зірвати одного з марсіян. Тамопні мешканці вилазили на давінцю, що задалегідь побачити наближення непр'яних гостей.

Мій брат (на своє щастя, як потім виявилося) гадав краще йти хутчій до моря, не чекаючи, поки будуть роздавати їжу, хоча всі троє страшенно хотіли їсти. Ще до полудня вони пройшли Тілінгом. В місті панувала надзвичайна тиша: крім двох чи трьох випадкових мародерів, які вишпорили по хатах, шукаючи їжі, вони ані лялечки не зустріли. За Тілінгом раптом перед ними блиснуло море, вкрите найрізноманітнішими, які тільки можна було уявити, суднами—паровими й на вітрилах.

Коли судна не могли вже більше посуватися вгору по Темзі, вони підійшли до Есекського берега—до Гарвича, Уолтону й Клак-тону, а далі—до Фульнесу й Шубері, щоб забрати звідтіля втікачів. Вони стали в затоці велетенським серпом, один кінець якого губився в тумані, десь далеко, біля Незу. Ближче до берега товпилися рибальські човни—англійські, шотландські, французькі, голландські, шведські, парові й електричні катери з Темзи, „власні“ яхти. За ними видно було судна більшого розміру: брудні вантажні судна, берліни з-під угілля, берліни для перевозки худоби, нафти, торговельні судна на вітрилах, невеличкі пасажирські пароплави та великі океанські крейсери. Був тут навіть один білий транспортний пароплав, були й чистенькі білі пароплави товариств з Соутгемптону й Гамбургу. І вздовж всього берега, скільки оком можна було охопити, ясно снували човни, перевозячи на судна людей.

Дві милі від берега стояв панцерник так глибоко в воді, що рівень води майже досягав

аж до палуби,—так, принаймні, здавалося братові з берегу. Це був панцерний монітор— „Дитина Грому“,—єдине військове судно, що стояло недалеко від берега. А далі, праворуч над спокійною поверхнею моря (того дня панував мертвий штиль), розстелялися пасма диму, виявляючи присутність броненосців Ламанської ескадри. Під час непереможного наступу марсіян вони стояли, розташувались в один ряд проти гирла Темзи, під парою, на-поготові до бою, але безсилі зупинити ворога.

Коли містрис Елфіпстон побачила море, її охопив панічний жах. Як не переконувала її братова—все даремно. Вона ніколи не виїжджала з Англії... Краще вже померти у рідній країні, ніж їхати, кудись у далеку чужину, де нема нікого з рідні... І так далі й таке пише. Сердешна жінка, певно, уявляла, що й французи мало чим різняться від марсіян. За два дні їх подорожі вона зробилася якоюсь заляканою, пригніченою й страшенно знервованою. Вернутись до Стенмору—ось що стало її єдиною думкою! В Стенморі так хдроще, зовсім безпечно. В Стенморі вони найдуть її Джорджа...

Вони вдвох на превелику силу умовили її підійти до набережної. Тут братові хутко пощастило звернути увагу одного маленького пароплаву, що виходив з гирла Темзи. Від пароплаву підїхав до них човен. Матроси сказали, що вони ідуть в Остенде. Поторгувалися трохи, й погодилися їх взяти трьох за тридцять шість фунтів.

Було щось коло двох годин дня, коли брат і його товаришки, заплативши гроші, опини-

люся живі й здорові на палубі пароплаву. Там можна було замовити, хоча й за страшенно дорогу ціну, обід,—і всі троє, примостившись на шканцах, добре пообідали.

На пароплаві було вже до 40 душ пасажирів (багато з них оддали за переїзд останні свої гроші); але капітан пароплаву не поспішав їхати. До п'яти годин вони стояли біля Блекуотера, приймаючи все нових і нових пасажирів. Кінець кінцем палубу було до того переповнено, що боявко ставало за пароплав. Вони, певно, простояли б ще довше, коли б не гарматна стрілянина, яку виразно стало чути коло п'ятої години. Мов би відповідаючи на неї, гримнув з легкої гармати броненосець, що стояв на рейді, й викинув усі свої прапори. Стовпи диму вихопилися з його димарів.

Де-хто з пасажирів гадав, що стріляють в Шубернесі; аде виявилося, що це було не так, бо стрілянина ставала де-далі голоснішою. Раптом далеко, на південному сході, над морем з'явилися пасма диму, а далі над водою виринули щогли й димарі трьох броненосців. Але увагу брата знов прикувала стрілянина на півдні. Йому здалося, що крізь сіру млу він бачить хмару чорного диму.

Маленький пароплав уже почав вибиратися з тіеного півкола суден, повертаючи на схід, і низький Есенський беріг почала огортати блакитна мла. Раптом з-далеку, від Фужеса, ступаючи вздовж берега, з'явився маленький, якого ледве видно було, марсіанин. Капітан, який стояв тоді на палубі, з переляку почав голосно лаятися, вленучи себе за про-

волікання, і колеса парахода хутчій залопотіли, мов би проїнявшись його переляком. Пасажири всі до одного повлазили хто на ослопи, хто на край пароплаву, й переляканими очима дивилися в той бік берега, де сунулася поволі, широкими кроками, вельми нагадуючи ходу людини, дивовижна постать марсіяннина, вища дерев і дзвіниць.

Це був перший марсіяннин, що його бачив мій брат. Він був більше здивований, ніж переляканий, коли дивився на велетня, як той спокійно, не поспішаючи ввійшов у воду й пішов в напрямкові флотилії далі й далі одходячи від берега. Але ось з-далеку, за Кручем, з'явився й став наближатися другий велетень, без ніяких труднощів переступаючи через кущі й низенькі дерева, а за ним, ще далі—над блискоучою поверхнею болота, що, здавалося, висіло між небом і морем,—глибоко вгрузаючи в драговину, з'явився й третій. Вони всі трое прямували до моря, мов би для того, щоб перегородити шлях тим численним суднам, що скупчилися між Фулнесом і Незом. Як не пихтіла, як хутко не працювала машина нашого пароплава, як хутко не крутилися його колеса, збиваючи велику піну,—пароплав проте страшенно по-малу посувався вперед, а жахливі велетні ближче й ближче насувалися.

Брат глянув на північний-захід: широке півколо суден похитнулося й почало розпадатися, охоплене панікою. Одно судно намагалося випередити свого сусіда; друге повертало в море, порушуючи цим півколо. Пароплави свистіли й ревіли, випускаючи хмари диму

й гарячої пари. Вітрила на всіх суднах було напято; а маленькі човни, мов несамовиті, металися на всі боки. Брат, мов зачарований, стояв і дивився на все це. Його так захопила картина цієї метушні та думка про небезпеку, яка насувалася ліворуч, що зовсім не оглядався назад, в бік моря. Раптом пароплав хутко повернувся, ледве встигнувши розминутися з другим, і брата кинуло з лавки, на якій він стояв. В ту ж хвилину він почув на-вкруги на палубі тупотіння й крики слава! І звідки-лясь почулося у відповідь ледве чути слава! Пароплав нахилився, й брат упав на палубу.

Коли схопився на ноги, то не далі старді од їх пароплаву, який безпорадно гоїдався серед могутніх хвиль, він побачив залізне страхіття, що на всіх парах летіло поза їх. Воно летіло просто до берега, розтинаючи, мов плугом, поверхню води, розкидаючи на обидва боки гори піни й здійснюючи такі хвилі, що їх пароплав-шкаралуща або мало не вискакував з води, кумедно якимсь шльопаючи лопатками колес в повітрі, або знов падав мало не сторч вниз, поринаючи в воду майже до ватер-лінії.

На хвилину брата засліпило дощем води, що бурхнула водоспадом на палубу. Коли він протер очі,—залізне страхіття вже промайнуло поза їх і хутко наближалось до берега. Видно було лише окуту в залізо ту частину, що виходила з води, з двома димарями, з яких вилітали хмари диму й снопи скор. Це був торпедний монітор „Дитина Гріому“, який поспішав на допомогу флотилії.

Ухопившись руками за поруччя, брат ледве тримався на палубі, що без перестанку гоїдалася під ногами, й глянув на марсіян.

Тепер вони всі в-трох стояли майже в купі й були так далеко від берега, що їх нижня частина тіла майже вся сховалася під водою. Коли дивитися на них з такої далечини, то вони зовсім не здавалися такими страшними, як порівняти їх з тим залізним страхиттям, на хвилях від якого безпорадно гоїдався наш пароплав. Здавалося, що трое велетнів з цікавістю роздивлялися свого нового ворога. Можливо, на їх думку, цей закутий в залізо велетень був схожий на них, з яким варто помірятися силою. Монітор без жадного вистрілу гнав усе вперед, просто на них. Може через це саме йому й пощастило наблизитися до них так близько. Вони, певно, не знали, що це таке.

Коли б він був стрельнув хоч один раз, то вони відразу б послали його на дно своїми тепловими проміннями. Він гнав так шалено хутко, що через півхвилини вже здавався на півдорозі між пароплавом і марсіянами, і що-хвилини ця чорна маса ставала все меншою й меншою на лівій Есекського берегу, що зникав в просторах небосхилу.

Раптом передній марсіянин націлвся в нього своєю дудкою й кинув у монітор набій з чорним димом. Але набій влучив в лівий борт, розбився й викинув вгору стовп чорного диму. Він хутко став розповзатися над поверхнею моря. Та монітор був уже далеко. Глядачам з маленького пароплаву, що глибоко поринав

у воду (до того ще їм довелось дивитися прети сонця), здавалося навіть, що він уже був біля марсіян.

Вони побачили, як три чудернацькі постаті одходили одна від одної й почали посуватися назад до берега, хутко виростаючи над водою. Далі один із велетнів підняв угору генератор з тепловими проміннями й націлився, трохи на-вкось, на монітор. Велетенський стовп пари знявся вгору, ледве тільки теплові проміння доторкнулися до води. Він пронизав залізну обшивку монітора, як розпалений дріт пронизує папір.

Крізь стовп пари, що стояв над водою, вихопилося потумя; марсіяннин захитався й з розмаху грімнувся в море, а в повітря знов знялися густі хмари білої пари. На моніторі загуркотіли гармати, викидаючи в марсіянн слугу набобів. Один набобів високо підняв стовп води біля маленького пароплава. Ядро одскочило в бік інших суден, що пливли на північ, й на трісочки розбило рибальський човен.

Але цього майже ніхто не зауважив. Коли марсіяннин упав, з грудей капітана пароплава вихопився радісний крик, який зразу всі пасажирки підхопили в один голос... Але раптом почувся новий крик—крик розпачу. З віру білої пари випинула якась продовговаста, безформенна чорна маса: це був покалічений монітор. З середньої його частини вихоплювалося подумя. Огонь вилітав стовпами з його вентиляторів і димарів.

Монітор ще був живий: штурвал, певно, був не попсований, і машина працювала. Він

повернувся проти другого марсіяннина й був уже на сто ярдів від нього, коли на нього знов було скеровано тепловий промінь. Спалахнув огонь... почувся страшенний вибух,—і палуба монітора з усіма своїми димарями полетіла вгору. Вибух був такої сили, що марсіянин похитнувся. Ще хвилина, й охоплені огнем уламки монітора, що не переставали по інерції сунутись вперед, наскочили на марсіяннина й зім'яли, мов хатку з паперу. Брат скрикнув од радощів. Далі знов все потонуло в хмарі гарячої пари.

— Два!—крикнув капітан.

Всі кричали, вся палуба тремтіла від шаленого, радісного крику. Інші судна, одно за другим, теж підхопили ці радісні крики.

Пара ще хвилини десять стояла над водою, зовсім ховаючи від очей третього марсіяннина й весь беріг. Весь час енергійно працював своїми колесами пароплав, далі й далі одсуваючись від бойовища. Коли ж, нарешті, пара розвіялася, від берега поповзла хмара чорного диму, і не було ніякої змоги побачити, чи залишилося що від „Дитини Грому“. Не видно було й третього марсіяннина. Але зате, зовсім близько, з'явилися броненосці, прямуючи до берега, й хутко залишилися далеко ззаду пароплива.

Пароплав посувався й посувався по-малю вперед, і чорні обриси броненосців далі й далі одсувалися до берега, який все ще був оповитий мармуровим завіналом туману з мішанки пари й чорного диму, які спліталися в дивовижні вежерушки. Флотилія втікачів по-

мітно зменшувалася, ховаючись за північно-східний обрій. Між пароплавом і броненосцями плавало кілька парусних човнів. Але раптом, трохи не доходячи до стіни мармурової пари, броненосці повернули на північ, далі знов повернули на південь. Їх обриси по-волі розповзалися в сутінках вечора. Берегова смуга по-волі почала зникати в далині, поки зовсім не розтанула в хмарах, що громадилися химерними клубками на заході сонця.

Раптом, з заходу почулися відгуки гарматної стрілянини, і на тлі золотавої мли заходу сонця заворушилися чорні тіни. Всі кинулися до бортів пароплаву, пильно вдивляючись в цю блискучу золоту заграву. Але нічого не можна було побачити. Над берегом повзла густі хмари чорного диму, закриваючи собою сонце.

Сонце заховалося в хмарах. Небо спалахнуло й хутко потемніло. Блиснула перша зірка. Темрява ночі насувалася. Раптом капітан скрикнув, показуючи рукою вгору. Брат напружив свій зір. З сірої імли щось мигнуло у саме небо, щось велике, широке, описало криву лінію над хмарами на західньому обрії, далі, по-малу зменшуючись, почало опадати на землю й потонуло серед сірої мли. Далі знов запанувала густа темрява.

КНИГА ДРУГА.

ЗЕМЛЯ ПІД ВЛАДОЮ
МАРСІЯН.

I.

ПІД ПЯТОЮ.

Вкінці першої книги я ухилився від моїх власних пригод, щоб розповісти про пригоди мого брата. Два останні розділи залишили нас з викарієм в одному покинутому будинкові в Галіфорді, куди ми заховалися від чорного диму. З цього місця я почну знов своє оповідання. Весь вечір в неділю й увесь понеділок,—ці дні паніки,—ми просиділи, зовсім одрізані чорним димом од усього світу, мов на маленькому острові, де ще світило сонце. Нам нічого не лишалося робити в ці два тяжкі дні, крім одного—чекати, та й годі.

Мою душу сповняли турботи про жінку. Я уявляв її в Ледергеді: серед небезпеки, перелякана на смерть, вона, певно, вже оплакує мою смерть. Я ходив уздовж і впоперек кімнати й голосно стогнав од одної думки, що я одрізаний від неї, й малював в своїй уяві страшні картини того, що могло трапитись з нею без мене. Мій двоюродний брат, правда,

був не строхополох; але він належав до тих людей, у яких бракує уміння хутко орієнтуватися й попередити небезпеку. А в цьому випадкові як раз саме й потрібна була спритність, а не хоробрість. Єдине що мене трохи заспокоювало, так це надія, що марсіяне рушать на Льондон, себ-то в протилежний бік. Ці повсякчасні непевні побоювання тримали нерви в страшенному напруженні, й мою душу оповивала важка туга. Безперестанні скарги викарія страшенно обридли й нервували мене. Мене обуржував його себелюбний розпач. Після кількох спроб заспокоїти його, я, нарешті, залишив його одного й пішов в окрему дитячу власну кімнату, як мені здавалося, бо там були глобуси, стояли шкільні лавки й лежали шитки. Коли ж він трохи згодом теж прийшов туди, я перейшов на вищій поверх в якусь, певно, кладовку, й запер двері, щоб лишитися на самоті з своєю тугою.

Весь цей день і ранок другого дня ми були оточені чорним димом. Сумежний з нами дім ще в неділю вечором виявляв ознаки життя: з вікон було видно світло, в одному навіть промайнуло чпесь обличчя, а трохи пізніше було чути грюкіт дверима. Але я й досі не знаю, що то були за люде й що з ними потім сталося. На другий день ми вже нікого не бачили. Цілий ранок в понеділок чорний дим по-малу спливав до річки, наближаючись до нас ближче й ближче, і, нарешті, посунувся вздовж дороги поуз наш дім.

О-півдні з-далеку виринув марсіянин, хутко йдучи за течією чорного диму та поливаючи

Ї таким гарячим струмком пари, що вона шипіла, коли дотикалася до стін будинків, а в рямах тріскалося скло, коли вона на нього падала. В нашому домі теж тріскалося скло в кімнатах од ulиці, й викарію спекло руку парою в ту хвилину, коли він переходив до другої кімнати. А коли ми обережно прийшли знов до тих кімнат, ще мокрих від охолодненої пари, й виглянули з вікна, то побачили, що вся місцевість на північ од нас мала такий вигляд, мов би над нею прошуміла люта буря. Глянувши на другий бік річки, ми з цікавістю помітили, що почорнілі, мов від пожежі, дуки виблискують червоним кольором. Але од чорного диму й сліду не лишилося: він увесь розтанув в білій парі.

Ми не зразу з'ясували, яке значіння для нас мають ці одміни. Ми зрозуміли, що боятися тепер чорного диму нам нема чого, та й годі. Але потім я зрозумів, що тепер облогу знято й можна вийти з дому. Тільки но я лишень зрозумів, що шлях перед нами вільний, здібність й бажання тікати вернулися до мене. Але викарію був, мов у сні, його нічим не можна було переконати.

— Тут безпечніше, нам не загрожує тут небезпека,— говорив він.

Я постановив кинути його одного... Ох, чому я цього не зробив!.. Навчений досвідом недавньої мандрівки з гарматчиком, я поклопотався харчами й питвом на дорогу. Крім того, я захопив з собою оливи й ганчірок для перев'язування виразок (у мене ще й досі не зажили попечені руки), далі в одній опочивальні

найшов теплу сорочку й теж захопив з собою. Коли викарїй зрозумів, що я не боюся йти один, він раптом встав і сказав, що він теж іде. На улиці панувала тиша; ми вийшли на по-чернілий шлях і звернули в напрямкові до Сенбері. Було коло пятої години вечора.

В Сенбері скрізь по дорозі лежали трупи людей й коней, зігнуті, в неприродних позах; зустрічалися перекинуті екіпажі, розкидані пакунки й чемодани—і все це припало товстим шаром чорної куряви й повелу. Це нагадало мені те, що я читав колись про зруйнування Помпеї. Ми дійшли до Гемптон-Корта без усяких пригод, але під тяжким вражінням жахливої картини, що нас оточала. Лише в Гемптон-Корті очі наші трохи спочили на клаптику зелені, яку не зачепив отруйний вихор. Ми пройшли весь Буші-Парк з його каштанами й оленями, що паслися на волі, й вийшли до Твікенгаму. По парку з-далеку йшли якісь люде—чоловіки й жінки, всі вони прямув лп на Гемптон. Це були перші живі люде, що ми зустріли за весь час своєї подорожі.

По той бік шляху, біля Гема й Петершама, все ще горіли ліси. Твікенгему не було пошкоджено: ані чорний дим, ані теплові проміння не доторкнулися до нього. Тут зустрічали ми досить чимало людей, але ніхто з них не міг розповісти нам нових звісток. Все це були такі ж, як і ми, безпритульні втікачі, що шукали, користуючись перервою військових операцій, собі захисту. У мене було навіть таке вражіння, що по багатьох хатах ховалися їх

мешканці, які не наважувалися тікати. Тут так само вдовж всієї дороги видно було сліди панічного масового втікання. Мені пригадуються три самокати, один на одному, потрочені, певно, колесами екіпажів.

О восьмій годині ми перейшли через Річмондський міст. Міст ми, звичайно, пройшли хутко, бо боялися довго затримуватися на ньому; проте я встиг помітити, що на воді плавали змути чогось червоного (де-які з них були кілька футів в діаметрі). Я не знав, що це таке, роздивлятися ж було ніколи, й пояснення, яке я собі зробив, було далеко жахливіше, ніж це було справді. По той бік мосту, на Сурейському березі, знов землю вкривав чорний порошок—опад чорного диму, і знов валялися трупи; не доходячи до станції, ми натрапили на цілу гору їх; але майже до самого Бартса ми не бачили ні жадного марсіянця.

Ми бачили, як здалеку, через почорніле поле, вискочивши звідкільсь збоку, побігло в напрямку до річки трое людей. Але, крім цієї зустрічі, навколо панувала пустка. Спереду, на опадистій горбовині, яскравим полум'ям горів Річмонд; але навколо міста не було сліду від чорного диму.

Раптом, коли ми вже доходили до Кію, поверх дахів домів, яких сто ярдів од нас, з'явилася марсіянська бойова машина. Ми так і охолоди від переляку. Та й справді, небезпека була велика: треба було лише марсіянину глянути вниз—і ми загинули б. Ми побоялися йти далі, звернули з дороги й заховалися в

якомусь садку в клуні. Викарій зашився в куток, припав до землі й тихенько плакав; він рішуче odmовився йти далі.

Але думка дійти до Ледергеду міцно запала мені в голову. Вона не давала мені спокою, і тільки-но присутеніло, я постановив йти далі. Я пройшов спочатку кущами, далі пішов переулком, який обходив чийсь великий панський будинок, і знов вийшов на шлях до К'ю. Викарія я залишив у клуні, але хутко почув, що він доганяє мене.

Але вирушати в цю другу подорож з того боку було великим безглуздям. Зрозуміло ж було, що марсіяне зовсім недалеко од нас. Недве викарій наздогнав мене, як за луками, в бік К'ю-Лоджа, ми знов побачили бойову машину, чи ту саму, що бачили недавно. Пять чи може шість — цього сказати не могу. Пять чи шість маленьких чорних постатей тікало від неї сіро-зеленим дугом; з першого ж погляду видно було, що марсіянни женеться за ними. Ступивши три рази, він наздогнав їх, але вони метнулися що-сили вростіч з-під самих ніг у нього. Він не вживав своїх теплових проміннів, не нищив їх, але половив усіх по-одиноці й поклав їх у велику металову скриньку, що висіла у нього за спиною, мов кошик з приладдями у робітника.

Тут я в-перше зрозумів, що марсіяне, певно, зовсім не мали на увазі знищувати людство; я зрозумів, що в їх могла бути й інша думка. На хвилину ми остовпіли з переляку; потім повернулись й кинулись тікати. Ускочившись в якусь хвіртку, ми опинилися в саду,

обгороженному високою стіною, й майже скотилися в річ. Там ми пролежали, розмовляючи лише пошепки, поки небо не засіялося зорями.

Була, певно, одинадцята година ночі, коли ми знов наважилися йти далі. Але тепер ми не насмілювалися йти шляхом, а обережно пробіралися садами й городами, по-під загородами, пильно вдивляючись в темряву ночі,—він праворуч, я ліворуч,—чи не з'являться де-небудь марсіане, які, нам здавалося, женуться за нами. В одному місці ми наткнулися на досить чималий вигон, спалений, почорнілий і встелений ще навіть теплим попелом. Тут було багато страшенно покалічених людських трупів; але дивна річ: у всіх обгорів тулуб і голова, а ноги й чоботи були цілі. Навколо лежали шматки потрощених порохових скриньок та гармат, а далі, футів п'ятдесят, лежали трупи коней.

Містечко Шин, певно, зовсім було не пошкоджено, але й там панувала тиша. Трупів ми не бачили; проте ніч була така темна, що й побачити щось не було змоги, особливо в переулках. В Шині мій подорожній став скаржитися, що стомився й хоче пити; отже ми постановили спробувати зайти у якусь хату.

Перший дім, куди ми влізли через вікно, це була маленька дача. Але там ніякої не знайшли їжі, крім цвілого сиру. Зате знайшли чисту воду, а, крім того, тут я захопив сокиру, яка могла нам здатися, щоб увійти в інший який дім.

Ми перейшли дорогу, де вона повертає на Мортлек. Тут, в обгороженому садку, ми по-

бачили білий дім. В коморі ми знайшли цілий склад усякої їжі: два буханця хліба, великий шматок сирого м'яса й пів-стегна. Я навмиче подаю такий детальний список, бо нам довелося два тижні жити за цими харчами. Під полицею стояло кілька пляшок ще нерозпечатаного пива, а на полиці лежало два мішки зеленого бобу й кілька жмутів зівалої селати. Двері комори виходили не просто в кухню, а в сінці, поруч із неї. Тут в кутку лежали дрова й стояла шафа з посудом, де ми знайшли щось з півдюрини пляшок бургонського, консерви лососини та дві коробки галет.

Ми увійшли в кухню, попоїли хліба з шинкою й випили пляшку пива. Їли ми, не запальючи свігла. Викарій все ще ніяк не міг опам'ятатися від переляку, але, як це не дивно, йому тепер не сиділося на одному місці: він усе підганяв мене йти далі, і мені довго довелося умовляти його ще під'їсти перед дорогом. Але тут трапилася пригода, завдяки якій ми опинилися в настці.

— Я гадаю, що нема ще й дванадцяти годин, — сказав я.

Не встиг ще я скінчити, як нас раптом осяяло, мов блискавкою. Кухню осяяло сліпучим зеленуватим світлом; всі речі, що були в ній, мов би вискочили з темряви й зразу ж знов заховалися. Далі так струсонувало будинок, що я дивуюсь, як ми залишилися живи ми. В ту ж хвилину за спиною в мене розлігся страшенний грюкіт. Шло з брякотом по сипалося в вікон; навколо нас полетіла цегла

з стін, і з стелі, просто нам на голову, обвалилася штукатурка й розбилася на тисячі шматочків. Мене скинуло на підлогу. Я одлетів у куток, ударився об піч головою й упав непритомний. Викарій розповідав потім мені, що я довго лежав непритомний. Коли я, нарешті, очутився, ми, як і раніш, сиділи в темряві, і він шпцував водою мені на обличчя, а в нього самого, як я довідався потім, все лице було заллято кров'ю; йому розкряло штукатуркою лоб.

Де-який час я нічого не міг пригадати, що трапилось. Потім по-трохи пам'ять вернулася. Я відчув біль у виску.

— Ну, як, вам краще?—пошепки питав мене викарій.

Я, нарешті, відповів, піднявся й сів.

— Тихше!—сказав він.—По всій підлозі валяються черепки посуду. Коли ви ворухнетесь, то неодмінно знімете гармидер, а воли; здається, тут, за стіною.

Ми так сиділи тихо, що навіть чути було дихання. В кухні панувала мертва тиша. Один тільки раз, десь зовсім близько упав шматок штукатурки чи цегли. Знадвору, з-за стіни, чувся безперестанний брязкіт металю.

— Чуєте?—шепнув мені викарій.

— Так. Що це?

— Марсіянин.

Я прислухався.

— Але що ж то був за грукіт і світ? Це не теплове проміння було,—сказав я. Й на хвилину блиснув у моїй голові здогад: чи не спіткнулася часом об наш дім бойрова машина, як тоді—об давіницю в Шепертоні?

Наше становище було таке дивовижне й незрозуміле, що ми годин три чи чотири просиділи мовчки на одному місці, поки аж не розвиднілось. Але ось по-малу почав пробиватися в середину світ—не крізь вікно, яке було темне, а крізь трюхжутну щілину між тримком стелі й стіною, з якої вивалилася цеглина. Тепер ми вперше мали змогу оглянути нашу кухню.

Вікно було розбите й завалене до-гори землею й шматками цегли. Купи грузу лежали на столі, за яким ми раніш сиділи, а також валялися й навколо нас на підлозі. Завалило, здається, увесь дім. Перед вікном, біля горішньої жутки, стирчала вирвана з землі рива. Вся підлога була засипана черепками. Проламано ту стіну в кухні, яка сполучала її з домом; і через те, що світ проходив звідтіля, зовсім ясно було, що більша частина дому завалилася. Дивовижним контрастом серед цієї руїни виступали білі з блакитними квіточками шпалери, гарненька шафа, розмальована блідо-зеленою фарбою, по тодішній моді, й заставлена бляшаним і мідним посудом, та ще олеографії на стінах.

Коли розвиднілось, крізь проламану стіну ми побачили треногі марсіянина. Як потім виявилось, він стояв на варті біля циліндру, що не встиг ще охолонути.

— Це був п'ятий циліндр, п'ятий набій з Марса. Він улучив у цей дім і поховав нас під його руїнами—прошепотів я.

Кілька хвилин викарій сидів мовчки, потім пошепки став молитись:

— Господи, змилюйся над нами!

І я почув, як він тихенько заплакав.

Крім цього схлипування,—в сінях панувала абсолютна тиша. Я ледве наважувався дихати й сидів, не одриваючи очей від маленької смужки світу, що проходила з-під дверей кухні. Передо мною з темряви виступало блідою круглястою плямою обличчя вікарія, його комірець і манжети. Раптом, за стіною почулося шалене гикання; далі залунав оглушливий стук молотка по металю, і, нарешті, після кількох хвилин тиші, почулося шипіння, мов з парової машини. Всі ці звуки за стіною, зовсім незрозумілі для нас, довго не припинялися, і з кожною хвилиною до них ще приєднувалися все нові й нові. Хутко розпочалося таке гуркотіння, що підлога й стіни затремтіли, а в коморі заскакав і задеренчав посуд. Трапилось раз, що пасмо світу під дверима зникло, насунулася густа темрява. Не можу пригадати, скільки годин просиділи ми в темряві, жахаючись вимовити слово, скудившись та тремтючи, поки, нарешті, не ослабла стомлена наша увага, і не скував очей сон...

Коли я прокинувся, то відчув, що страшно хочу їсти. Мені здається, що ми проспали більшу частину дня. Голод так мене мучив, що я постановив, щоб там не було, шукати їжі. Я сказав вікарію, що йду шукати харчів, і став по-мацьки пробиратися в комору. Він нічого не одповів мені, але коли почув, що я їм, зразу ж і сам осмілів і підповз до мене.

ЩО МИ ВАЧИЛИ З-ПІД РУІН ДОМУ.

Поївши, ми знов перейшли в сінці. Там я, певно, знов заснув, бо коли прокинувся, то був один. Важкий, періодичний, страшенно надокучливий грукіт, від якого тремтів увесь дім, ані на хвилину не припинявся. Я кілька разів тихенько позвав вікарія й, нарешті, по-мацки став пробиратись до дверей кухні. Ще було видно на дворі. Я заглянув в кухню й побачив в протилежному кутку вікарія. Він лежав на підлозі й крізь щілину в стіні пильно дивився на марсіян; голови його з-за піднятих плечей не було видно.

З-за стінг дояїтали до мене найрізноманітніші звуки, мов із залізничної майстерні, але грукіт періодичних ударів глушив всі інші звуки. Крізь щілину я бачив верхівіття дерева, позолочене заходом сонця, й клаптик блакити сумирного вечірнього неба. Я простояв хвилин дві, слідкуючи за вікарієм, а далі, зігнувшись та обережно ступаючи між черепками, що вкривали підлогу, й собі тихенько підійшов до нього.

Я торкнув його за ногу; від несподіванки він так здригнув, що від стіни одвалився великий шматок штукатурки й голосно упав на підлогу. Я схопив його за руку, боячись, щоб він не закричав. Ми обом заіміли на одному місці й довго так простояли, затримуючи навіть дихання. Потім я обернувся й глянув, що

Сталося в нашої фортеці. В тому місці, де обвалилася штукатурка, з'явилася продовгаста щілина. Я обережно підвівся на вспинячки, перехилився через балку її, завірнувши в ту щілину, оглянув ще мирний учора в-вечері краєвид. Яка величезна зміна!

П'ятий циліндр, певно, упав в середину того дому, в який ми заходили спочатку. Будинок зник: його розстрошено до-щенту, розпорошено й вирівняно з землею. Циліндр тепер лежав значно нижче підмурку, в глибокій ямі, яку, певно, уже встигли збільшити, бо вона була значно ширша тої, яку бачив я в Вокінаї. Земля навкруги була розбуртована й лежала величезними купами, з-за яких не видно було сусідніх домів. Велетенської сили удар розбризкав її,—кажу „розбризкав“, бо це найбільш придатне для цього слово,—зовсім так, як розбризкало б грязюку, коли б во ній ударити молотком. Наш дім нахилився назад; передня його частина, навіть перший поверх, обвалилася. Випадково кухні й комора лишилися цілі й були поховані під руїнами й засипані з усіх боків горами землі, крім тої частини, що була проти циліндру. Ми висіли над краєм глибокої круглястої ями, в якій він лежав і над поширенням якої працювали нині марсіяне. Важкий періодичний грюкіт лунав відклясь з-заду, й періодично застеляли нашу щілину стовпи іскрястої зеленуватої пари.

Циліндр був уже одчинений. Він лежав по середині ями, а на її протилежному боці, серед потрощених і засипаних дрібним камінням, яскраво вимальовуючись на тлі вечір-

нього неба, нерухомо стояла бойова башта—порожня, кинута своїм машинистом. Було б, звичайно, послідовніше розпочати докладний опис ями й циліндра, але першу хвилину мене так вразили дивовижні істоти, які ледве повзали по купах землі навколо ями, так вразила мене нова незвичайна машина, яка тепер працювала й яку я бачив у-перше,—що спочатку не помітив ні того, ні іншого.

Це була машина, зроблена, безперечно, з блискучої криці, й яка здавалася живою істотою; це був один з тих складних механізмів, так званих, „машин-робітників“, які в останній час придбали велику славу, і завдяки яким у нас на землі уже зроблено великі зміни в сфері винаходів. З першого погляду ця річ нагадувала металевого павука, на п'яти легеньких колінчатих ніжках, з численними рухливими колінчатими ричагами й якимись додатками, що зутко схоплювали й втягувалися, на вірець лапок чи рук, припятих вздовж усього тіла. Більшість цих рук було тепер втягнуто, але трьома, висунутими на всю довжину, машина витягала з циліндра якісь залізні штаби, дошки, листви, які, певно, підпирали його стінки. Все це машина, одну річ за другою, методично виймала й так само методично складала на рівному місці за циліндром.

Всі ці ричаги так хутко бігали, були такої удосконаленої й складної конструкції, що я спочатку не вірив, що передо мною машина, не зважаючи на металевий блиск. І бойові машини вражають досконалою координацією своїх рухів і подобою на живих істот, але во-

ни—ніщо в порівнянні з цією машиною. Хто своїми очима не бачив цієї дивної будови й має уяву про неї лише з фантастичних начерків наших художників та ще з не зовсім правдивих і докладних описів таких самовидців, як я, той ані трохи не може уявити всієї життєвдатності її доцільності її.

Особливо яскраво пригадується мені малюнок до одного з памфлетів, де подавалися справоздання про війну з марсіянами. Художник, певно, проглянув на-спіх опис бойових машин марсіян; цим і обмежилися його відомості. Він намалював їх як трохногих велетнів, на високих дубах з покрешкою з-верху, неповоротких, з одноманітними рухами, що, звичайно, було далеко від дійсності. Памфлет цей з малюнком вельми було поширено, і я згадую про нього лише тому, щоб попередити читачів од помилкових уявлень, які могли б скластися у них. Малюнок був такої схожій на марсіянина, якого бачив я на власні очі, як голяндська лялька—на людину. На мою думку, памфлет багато б був ліпший без малюнка.

Спочатку, знов такж кажу, „машина-робітник“ на мене зробила вражіння не машини, а якоїсь істоти, подібної на краба, з блискучою шкурою на спині. Справді ж, в машині сидів марсіянин, вельми чутливі дачки якого керували її працею, вивонуючи ті функції, які виконує мозок у живого краба. І лише згодом я звернув увагу, що ця буровата шкіра у краба подібна на шкіру тих химерних істот, що повзали на-вкруги ями, і мені стала цілком зрозумілою справжня суть цього робітника-авто-

мата. І коли я зрозумів це, то всю свою увагу зосередив на тих інших істотах—на живих марсіянах. Я вже де-що про них знав, і почуття огиди, яку вони викликали спочатку, тепер уже не заважало мені спостерігати їх. А до того ще, вони тепер не могли мене бачити; отже я тепер мав змогу уважно придивитися до них.

Тепер я добре їх роздивився. Це були найхимерніші істоти, яких тільки можна уявити собі. Величезне,—футів чотирі в діаметрі,—круглясте тіло, або, правдивіше, голова і спереду—обличчя. Обличчя без ніяких ознак ніздрів,—марсієне, певно, зовсім позбавлені нюху,—та зате в двома великими очима, а під очима—мясистий наросток, мов дзюбок у птахів. На потилиці цієї голови чи в другого боку цього тіла,—не знаю вже, як і назвати,—була туго-напнута барабанна оболонка; це було ухо, як виявили анатомичні досліді, але воно здавалося майже зовсім непридатним в нашому більш стисненому повітрі. На-вколо рота припало шістнадцять тонких, гнучих, як лозина, лапок, об'єднаних у два жмути, по вісім в кожному. Згодом, відомий анатом, професор Гауз, назвав їх, досить влучно, р у к а м н. Ще коли я в-перше побачив марсіян, я завважив, що вони силкувалися піднятися на цих руках, але, звичайно, не могли, бо при одмінних умовах тяжіння на землі, вага їх тіла збільшилася. Можливо, що на Марсі вони досить легко пересуваються на цих руках.

Майже так просто збудовано й увесь їх організм. Мудру нагадати, що потім було зроб-

лено розтин їх трупів. Центральне місце займає мозок, від якого йдуть дуже грубі нерви до очей, до уха й до органів дотику—лапок. Вельми складну будову мають легені й серце з їх жилами. Що вони мають легені,—можна було сказати й без розтину тіла: важке дихання,—в наслідок більш стисненої атмосфери й більшого тяжіння на землі,—виявлялося у них досить помітною судорожною пульсацією шкіри.

Це і всі органи, що мають марсіяне. Як це не дивно для нас, людей, харчоварного апарату, який складає головну частину нашого тіла, марсіяне не мають. Марсіянин майже весь складається з одної голови. Він не має ні шлунка, ні кишок. Він не їсть, отже й не перетравлює їжі. Замість їжі він живить свіжу кров.—Кров з живої істоти, яку він вкраплює в жили. Я сам бачив, як це вони робили, й скажу про це далі. Але хай вважає мене читач хорим на нерви, але я не в-силі докладно описувати те, на що я навіть дигитися не міг без тремтіння. Досить сказати, що кров з живої істоти (переважно з людини) переливається маленькою шпателькою просто у стравохід.

Одна думка про це викликає у нас огиду. Але нам, на мою думку, не слід було б забувати, що, певно, наші мисоїдні звички здалися б огидними якому-небудь трусику, коли б він міг мислити.

Фізіологічні вигоди цих вкраплювань безперечні, коли згадаємо, як багато часу й енергії витрачаємо ми на їжу та на харчоварні процеси. Людське тіло наполовину складається з залоз, проводів та органів для перетворення

їжі в кров. Харчоварні процеси впливають на нашу нервову систему: вони можуть нищити наші сили й відбиваються на нашому розумі. Людина буває щасливою чи нещасною в залежності від того, здорова чи хвора у нього печінка та добре чи кволо працюють у нього кишкк. Марсіяне ж, завдяки своїй органічній будові, не залежать від хитання настрою й почуття.

Що вони давали перевагу людині, як джерелу постачання їжі, трохи з'ясовують і ті останки трущів, яких вони взяли з Марса для свого харчування. Придивляючись до цих жертв, ми бачимо, що вони—істоти двоногі, футів шість завшишки, з крихким хребтом, як у деяких пород губок, з кволими м'язамп, з круглястою головою й великими очима в твердих западинах. В кожному циліндрі було здається, по дві чи три таких істоти, і всіх їх було вбито перш, ніж марсіяне долетіли до Землі. І вони мусять дякувати долю, бо від першої ж їх спроби стати на ноги на нашій планеті у них поламалися б кістки.

Коли я вже почав описувати марсіян, я мушу подати тут кілька деталей про фізіологічну організацію, бо, хоча цих деталей тоді ще ми не знали, вони допоможуть читачеві, незнайомому з марсіянами, скласти якразіще уявлення про цих жадливих істот.

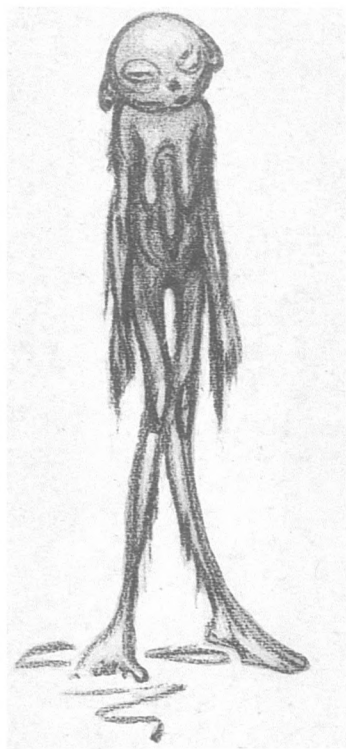
Фізіологічна організація їх одрiжнюється від нашої ще в двох відношеннях. Їх організм не потребує одпочинку: вони не сплять, як не спить серце в людини. Завдяки незначному розвитку м'язів, які не потребують постійного

**Марсіянин майже весь складається
одної голови (ст. 179).**

...машина витягала з циліндра якісь залізни штаби (ст. 176).

...ці жертви—істоти двухногі, футів шість
завишки (ст. 180).

**..я повернув сокиру жалом до себе й ударив
його обухом (ст. 199).**

поновлення тканин, вони не відчують потреби, щоб організм періодично припиняв свою працю. Вони, здається, не знають,—чи майже не знають,—втоми. Навіть на землі, де марсіяне не могли ступити ні одного кроку без великого напруження, вони не одпочивали ані на хвилину аж до самого кінця. У нас на землі працює так хіба лише одна комашина.

Друга властивість марсіян,—як не дивно це може здатись світові, де таку важливу роль відіграє полове життя,—це те, що вони зовсім безполі істоти; отже й не знають вони тих бурхливих пристрастей, які виникають у нас від ріжнвиці полів. Розплочуються вони почкуванням, як наші полици. Нині вже встановлено, що за час перебування марсіян на Землі, з'явився на світ маленькй марсіяннн. Він, як виявилося, був припятий до свого родителя, на взірець, напр. тогб, як пупянок лілії припятий до стебла.

На Землі ні жадна вищої організації істота, не виключаючи, звичайно, й людини, цього способу розплочження не має; але й на Землі, безперечно, це був первісний спосіб. Серед нижчих істот, аж до найближчих родичів хребтовців, обидва способи істнували поруч, але, кінець кінцем, половий спосіб взяв гору. На Марсі, певно, цей процес пішов протидежним шляхом.

Цікаво зауважити, що один відомий письменник-фільсоф,—досить, проте, сумнівної репутації, як учений,—ще задовго до приходу на Землю марсіян уже пророкував, що людина, кінець кінцем, матиме структуру тіла не дуже

вже далеку від тої, яку мають марсіяно. Я пригадую собі його пророцтва, коли вони з'явилися в одному з чисел, нині вже покійника, Pall Mall Budget, за листопад чи грудень р. 1893; і пригадую також одну карикатуру на неї, що з'явилася ще в до-марсіянську добу в часопису Punch. В жартовливому тоні говорилося в статті, що удосконаленість механічних приладдів зробить зайвими ноги й руки у людини, а удосконаленість хемічних винаходів зробить зайвим перетравлювання їжі; що такі органи, як зуби, волосся, ніс, уші й підборіддя, переставши бути важливими для організму, будуть по-волі зменшуватися й через кілька віків по-волі атрофуються шляхом натурального підбору. Важливий лише один мозок; він і залишиться. Крім мозку, великі шанси на існування має рука—„учитель й агент мозку“. В той час, коли інші органи тіла будуть зникати, руки мають стати довші. Сказане жартом часто стає правдою, і на марсіянах ми бачимо безперечний, фактичний приклад такого пригноблення розумом живої частини організму. Я, принаймні, зовсім серйозно гадаю, що прабатьки марсіян вельми наближалися своєю структурою тіла до людини, і що шляхом поступового розвитку мозку й рук,—що перетворилися, нарешті, у два жмути чутливих, тоненьких лапок,—вони перетворилися в ті істоти, яких ми нині знаємо. Без тіла мозок розвивався б ще більш своєрідно й не мав би ніяких емоційних нашарувань, властивих людським істотам.

Ще де-чим марсіяно відрізняються від нас.

На перший погляд ця ріжниця може де-кому здатися дрібною, маловартною й випадковою. Мікроорганізмів, що викликають так багато на землі усяких хвороб і страждань, або ніколи не було на Марсі, або санітарія марсіян ауміла винищити їх до-щенту кілька віків тому назад. Ні жадна з усіх численних інфекційних і інших смертельних хвороб, що отруюють наше життя,—ніякі тифа та сухоти, ніякі тяжкі опухи не скаламучують спокій життя марсіян.

До речі, коли вже я розпочав оповідати ріжницю життя на Марсі й на Землі, то мушу сказати ще кідька слів про одно цікаве явище: про „червову траву“.

Колір рослин на Марсі переважає, очевидно, червоний, а не зелений, як у нас. Принаймні, все те насіння, яке принесли з собою марсіяне,—навмисне чи випадково,—завше дало червоні паростки. Але з усіх цих рослин тільки рослина, що зветься в народі „червою травою“, витримала конкуренцію з земними породами й прийнялася на землі. Друга червона рослина, повауча, прожила на землі недовго, й мало хто її бачив. Але червона трава розрослася надзвичайно пишно й навдивожу хутко. Вже на третій чи четвертий день нашого примусового сидіння в розваленому будинкові вона вкрила всю яму, і її соковиті кактусоподібні пагонці оповивали наше трьохкутне віконце в стіні. А далі я бачив її на полях, на шляхах—всюди: вона розрослася по всіх околицях, особливо там, де була біжуча вода.

Марсіяне, як доведено анатомичними дослідями, мають слуховий орган, тільки, замість ушної, як у людей, вони мають одну круглясту бубенну перетинку з-заду їх голови. Очі їхні бачуть приблизно так саме, як і наші; тільки та різниця, що блакитний і фіолетовий кольори здаються чорними (так, принаймні, заповіняє Філіпе). Висловлювалася гадка, що марсіяне порозуміваються між собою за допомогою звуків і жестами. Це говорить, наприклад, в тому талановитому, але написаному трохи наспіх, памфлеті, про який я вже згадував, і який був головним джерелом для знайомства з марсіянами. Безперечно, його писала людина, що не бачила марсіян, або хоч і бачила, то лише мигцем. Можу сказати, що з усіх нас, які лишилися живими після цієї руйни, ніхто не бачив їх так з-близьку й так довго, як я. Цим, звичайно, я не думаю себе вихвалити, але стверджую лише те, що справді було. Я по кілька годин придивлявся до них і стверджую, що бачив їх, як вони виконували найскладнішу, найважчу працю у-чотирьох, у-п'ятьох, а одного разу навіть у-шестьох, не порозуміваючись ні жестом, ні звуком. Своєрідне їх виття завжди чулося перед їдою. В ньому не було ніяких модуляцій, і воно ані-як не мало значіння сигналу. На мій погляд, це було просто вдихання повітря,— підготовчий акт їжі. Я маю де-яке переконання в знанні елементарних понять психології, і я переконаний, що марсіяне порозуміваються без усякої допомоги засобів матеріального світу. І я переконався в цьому, не зважаючи на те, що був

цілком під впливом упоряджених ідей, які міцно оцанували мою думкою. До наступу марсіян, певно, ще не забули читачі, яким доводилося читати мої статті, я писав і, здається, з великим захопленням проти телепатичної теорії.

Марсіяне одяжі не носять. Їх поняття краси й пристойності різняться від наших, що, звичайно, цілком зрозуміло. Цього ще мало: вони не тільки не відчують змін температури, але атмосферне нагнічення, очевидно, не одбилося ані трохи серйозно на їх здоров'ю. Хоча марсіяне й не носять одяжі, але в усьому іншому, що може штучно поповнити фізичні сили, вони, безперечно, мають величезну перевагу над людьми. Ми, з своїми самокатами та ковзунами, з своїми рушницями та гарматами і т. ін., лише розпочинаємо еволюцію, яку марсіяне уже перейшли. Можна сказати, що марсіянин—це мозок, який вибірає для себе, в залежності від потреб, те чи інше тіло, зовсім так, як людина надіває одяжу, в залежності від погоди, сідає на самокат, коли поспішає, або бере парасоль, коли йде дощ. І серед усіх цих механічних пристосовань особливо вражає одна цікава особливість: у них зовсім нема того, що становить характерну особливість майже всіх механізмів, зроблених людьми,—нема колеса. З усіх річей, що вони занесли на землю, ні в жадній не помітно навіть натягу на ужиття принципу колеса. А здавалося б, що ним мусили б користуватися, хоча б для пересування з місця на місце. Треба зазначити з приводу цього один

цікавий факт, що й на землі в природі ми не помічаємо ідеї колеса; природа дає перевагу іншим засобам руху. Можливо, марсіянам принцип колеса невідомий (хоча це ледве чи так), але в усякому разі відомо, що вони ухиляються користуватися ним. Навіть ще більше: їх механічні апарати не мають навіть нерухомих вісь, які все ж обмежують круговий рух одною площею. Майже всі сполучення в їх машинах становлять складну систему сківастих частин, які пересуваються по маленьких, надзвичайно гарно виглажених, підпорах. Цікава ще одна подробиця: довгі рычаги їх машин переважно зрушуються системою металевих дисків в еластичному футлярі, що вельми нагадує систему м'язів. Через ці диски пускають електричний ток, диски поляризуються й притягуються один до одного з великою силою. Оце саме й давало подобу руху в рухом живої істоти; це саме й дивувало та дякало нас усіх, що бачили марсіян в руху. Крабовидна машина, що працювала над розвантаженням циліндру, саме в ту хвилину, коли я виглянув з розколюватини в стіні, особливо багато мала таких штучних м'язів. Її безперечно, було легше визнати за живу істоту, ніж марсіян, які лежали навколо ями проти сонця, задихаючись і ледве похитуючи своїми знесиленими лапками, й ледве переповзали з місця на місце, зовсім ще неопритомнівши після своєї мандрівки через безповітряні простори.

Я ще довго придивлявся до них, освітлених соняшним промінням, крізь свою щилину. Я з цікавістю слідкував за їх кволими рухами,

помічаючи кожну дивну для нас особливість їх фігур, поки, нарешті, викарій не сіпнув мене за руку. Я оглянувся й побачив його сердите обличчя з стиснутими губами. Він теж хотів дивитись; щільна ж була маленька й двом одночасно дивитися крізь неї не можна було. Отже мені довелося кинути свої спостереження, поки він не скористується своїм правом.

Коли я знов почав дивитись у щільну, невтомна машина-робітник поскладала докупи всі виїняті з циліндра окремі частини апарату, який своєю формою, безперечно, нагадував її саму. А трохи ліворуч я побачив другу машину. Це був маленький апарат для копання землі. Викладаючи в гору стовпи зеленої пари, він прудко бігав навколо ями, по-волі, методично збільшуючи її як само методично та доцільно складаючи землю по краях ями рівним валом. Тепер я тільки зрозумів, відкіль долітав до нас грюкіт, перешлітаючись з ритмічними ударами, від яких тремтіли стіни нашого хисткого захисту. Під час праці цей апарат гудів і свистів. В ньому не було, наскільки я міг помітити, марсіянина, й працю ніхто не керував.

III.

ДНІ УВ'ЯЗНЕННЯ.

Прибуття другої бойової машини примусило нас кинути щільну й заховатися знов у сіни. Ми боялися, щоб часом марсіянин з своєї

високости не побачив нас в папії схованці. Згодом ми зрозуміли, що великої небезпеки не могло бути: при світлі, та ще в такій яскравій сонячній день, наше віконце повинно було здаватись просто чорною плямою. Але спочатку нам було досить побачити бойову машину, як ми, не оглядаючись, з тремтливим серцем, тікали в сіни, або в комору. А проте, не зважаючи на страх, нас обох тягло дивитись. Згадуючи тепер ті дні, мене дивує, як ми могли, не зважаючи на жахливе наше становище, не зважаючи на грізно-жахливу для нас альтернативу між смертю від голоду та іншою, ще гіршою,—як ми могли так запекло сваритися з-за сумного привилею глянути в щіливу. Як ми могли, химерно ступаючи між черешками (ми боялися, щоб не наробити гарми-деру) і одночасно, поспішаючи один перед одним на-впередки, перебігати через кухню, сваритись, битись та штовхати один одного ногами, коли нам що-хвилини загрожувала небезпека бути поміченими.

З'ясовувалося це тим, що ми з ним були люде зовсім різної вдачі, різних думок, різних звичок та смаку, а самотність та ще небезпека ці різниці ще дужче підкреслювали. Ще в Галіфорді я зненавидів його за рюмсанця, дитяче хикання, за тушість та упертість. Його безугавне бурмотання, безперестанні монологи собі під ніс зовсім розбивали мої змагання скласти якійсь плян визволення її иноді доводили мене, і без цього надзвичайно знервованого, майже до божевілля. Він так само мало умів себе стримувати, як баба яка-

небудь. Він иноді хлипав цілими годинами. Мені здається, що цей мааунчик долі щиро до самого кінця вірив, що його нікчемні сльози можуть йому допомогти. Я сидів в темряві, намагався не помічати його, забути про нього,— і не міг, бо він настирливо нагадував про себе. Він їв більше від мене. Я кілька разів говорив йому, що єдина наша надія на порятунок, це сидіти в цьому будинку й чекати, поки марсеяне скінчать свою працю біля ям, і що під час чекання, може навіть вельми довгого, може статися, що у нас не буде чого їсти. Марно!—Він їв і пив, скільки хотів,— правда, не часто, але зажерливо. Спав він мало.

Минали дні. Його байдужість і небажання рахуватися з обставинами привели до того, що наші запаси харчів вельми зменшилися. В нашому становищі це загрожувало такою небезпекою, що я,—як це мені не гидко було,—поставив ваяти до погроз, а кінець кінцем і до бійки. Це на нього трохи вплинуло. Але він належав до тих кволых людей, лукавих, брехливих, які обдурюють Бога, близьких своїх і самих себе. Огидна, болягузка душа, нікчемна, без усякої пошани до себе...

Мені гидко навіть згадувати, а не то що писати про все це; але я хочу, щоб моє оповідання було докладне. Хто був такої щасливий, що не зустрічався з темними й жахливими рисами життя, ті, певно, з легким серцем будуть лаяти мене за мою жорстокість та лють, якою закінчилася наша трагедія. Ці люди не гірше інших одріжняють добро від зла; одного вони лише не знають: вони не знають,

на що здібна вчена людина. Але ті, хто перейшов через темні тіни життя, хто упав до первісного стану людства, — ті глянуть на справу ширше й пожаліють мене.

Отже, поки серед темряви руїн будинку точилася боротьба; поки ми з ним перегукувалися пошепки, видрали один в одного в рук їжу та билися навіть, по-за стінами, в ямі, при совялпному світлі жажливих червневих двів, день за днем ішло невідоме, дивовижне життя марсіян...

Але вертаюсь до перших вражінь, які я пережив тоді. Довго я не наважувався підійти до щільни в стіні; коли ж підійшов, то побачив, що до тих марсіян на допомогу прийшло ще троє марсіян на своїх бойових машинах. Воїни привесли якісь нові апарати й приладдя й розтошували їх навколо циліндру. Другу машину-робітника було вже складено й вона обслуговувала ті нові приладдя, принесені трьома бойовими машинами. Це був великий складний апарат. Над великим циліндричним приймищем, що нагадувало дійницю для молока, містилося сполучене з першим, приймище, грушовидної форми, яке весь час хиталося. З першого приймища безперервним струмком сипався якийсь білий порошок в поставлений для цього казан. Одна з рук машини-робітника надавала хиткий рух другому приймищу. Двома другими руками, з кінцями на вірець лопат, вона копала глину й кидала її великими шматками до того приймища. Одночасно четвертою рукою вона одчиняла заслонку в першому приймищу й викидала з нього блакитного коліру пере-

горілу цеглу, а пята її рука з твердої криці пересувала по жолобу білцї порошок з чугуна в третє приймище, якого мені не видно було а-за навалених куп згарцц. Від цього приймища звiмався вгору зелений димок. Далі, на моїх очах, машина-робітвнк із ледве чутним дзвоном висунула з себе, як це буває, напр., в телескопі, ще одну руку, що до того часу здавалася якимсь наростком на її тілі. Рука випросталася на всю довжину й кінець її сховався за купами згарцця. Через хвилину знялася вона вгору, держучи довгу штабу блискучого, ще непотемвілого, алюмінію, й обережно поставила її на бік ями до інших таких штаб. Блакитна купа зростала й, нарешті, вирівнялася в боками ями.

Справді, надзвичайно дивний помічався контраст між хуткою, яскравою й складною працею цих усіх машин та тою кволістю й хворобливо-важкими рухами, що виявляли їх господарі. Мені ще довго довелося переконувати себе, поки я повірив, що вони справді не червістні, а останні—живі істоти.

Коли до ями притягли перших людей, в щільну дивився викарій. Я сидів на підлозі, підобгавши під себе ноги, й пильно прислухався. Раптом він одекочив назад: я весь скулився від жаху, думаючи, що нас побачили. Він увесь тремтів і не міг говорити. На хвилину його переяк перейшов і на мене. Вів показував жєстами, що не хоче більше дивитися. Тоді цікавість надала мені сміливості: я підвівся, переступив через нього, зііз на купу цегли й прилип до щільни. Спочатку я

ніж не міг зрозуміти, що його так перелякало. Уже вечоріло, в небі по-декуди блимали зірки, яма освітлювалася блисками зеленого огню, бо там ще перепалювали глину для вироблення алюмінія. Тремтяче подумаво яскраво спалахувало, то майже тухло, і тоді насували чорні тіни. Над ямою пурхали вагони, не звертаючи жадної уваги на огонь. Взагалі, картина була жахлива, зловісна, так що страшно було дивитись. Вирішивши ще дужче вгору, купа зеленувато-синьої глини зовсім затулила від мене марсіян, що востузилися на землі. В одному кутку ями стояла бойова машина, вкорочена в-п'ятеро, бо коліна її треног було складено. На мить мені здалося, що я чую людські голоси крізь грюкіт машин, але я зразу ж одкинув од себе навіть думку про це.

Притулюючись лицем до щілини, я роздивлявся до найменших дрібниць бойову машину. Тут я вперше на власні очі побачив, що на машині під покришкою сидить марсіян. Кожен раз при спалахненню зеленого огню я бачив його лиснючу шкіру й блискучі очі. Раптом я побачив, як з-під покріпки висунулася довга лапка, перегнулася через плече машини назад, в напрямкові до кошака або клітки, що стирчала у неї за спиною. Почувся пронизливий крик. Далі щось темне, щось маленьке, розпачливо борюкаючись, живою загадкою, на тлі вечірнього неба, майнуло високо в повітрі; а коли ця загадкова річ звисилася, то при тремтячому зеленуватому світлі я побачив, що це була людина. Хвилину її гарзд було видно. Це був кремеа-

вий, з червоними щоками, добродій середніх років, гарно, одягнений; три дні тому назад він був, певно, значною особою й прогулювався по світу, щасливий своєю долею. Я бачив витріщені від жаху очі, бачив його блискучі запонки та ланцюжок від годничника. Він заховався за високою купою... Хвилину павувала абсолютна тиша. Потім почувся безгавний пронизливий вереск й довге, з пот-ками задоволення в голосі, характерне скиг-ління марсіян...

Я зскочив, гаразд не памятаючи себе, з купи цегли, затулив уші й кинувся до сіней. Викарій, який сидів досі на підлозі, скулив-шись і обхопивши голову руками, глянув на мене й закричав не своїм голосом, побачив-ши, що я кидаю його, й побіг за мною.

Цєї ночі, поки я сидів, притаївшись, в тем-них сінцях, змагаючись з жахом та неремо-жним бажанням поглянути в щілину, крізь яку ьидко марсіян, я не міг, хоча гаразд відчував потребу щось робити, видумати ніякого пля-ну втечі. Але на другий день я трохи заспо-коївся й міг уже, як слід, обміркувати наше становище. Викарій, як я уже тепер остаточно певнився, зовсім загубив голову. Всі ці стра-хінтя вплинули на нього, одібравши у нього розум. Він загубив усяку здібність передба-чати й взагалі логічно думати; він жив оди-ми лише імпульсами. Інакше кажучи, він звизився до рівня тварини. Але я, так би мо-вити, зубами чеплявся за свій розсудок. Як тільки я глянув правді у лице, то почав розу-міти, що, яке б не було жахливе наше стано-

вище, нема чого губити надію на порятунок. Можливо, ця яма є глибше тимчасовий табор для марсіян: це була найголовніша наша надія. А коли вони й тут залишаться, то, можливо, не будуть завжди ставити сторожу; отже, тоді буде змога втікти... Крім того, я докладно обміркував і другу можливість утікти—через підкоп. Але надія щасливо втікти з підкопу, на очах кількох бойових машин, була вельми мала. Та й копати довелося б мені самому: на викарія не було чого покладатися.

Це було, здається, коли не зраджує мені пам'ять, на третій день. В цей день на моїх очах марсіяне вбили юнака. Це було в-перше і в-останнє, коли я на власні очі бачив, як їдять марсіяне. Після цього видовища я зовсім перестав підходити до щілини. Озброївшись сокарою, я перейшов в сіни, замкнув двері в кухню й почав копати, намагаючись робити це як можна тихше. Я працював кілька годин; але, коли прокопав уже футів два у-глиб, земля раптом з гуркотом обвалилася. Це одняло в мене останню енергію; я боявся копати далі. Я довго пролежав нерухомо на підлозі, без думки в голові, охоплений цілком байдужістю. Після того я зовсім кинув усяку думку про підкоп.

Щоб читач міг зрозуміти, яке вражіння на мене зробили марсіяне, доволі буде сказати, що спочатку у мене була зовсім непохитна певність, що ніякими людськими зусиллями перемогти їх не можна. Отже, я дуже здивувався, коли одної ночі на четвертий чи п'ятий день нашої неволі я почув звуки далекої гарматної стрілянини.

Це було пізно в-ночі. Місяць яскраво світив. Марсіяне забрали апарат для копання землі; і, коли б не бойова машина, що стояла в далекому кутку ями, та не машина-робітник, що працювала в кутку, саме коло нашої щілини, так що її не видно було,—можна було б подумати, що вони зовсім покинули свій табор. Коли не брати на увагу маленького світла, яке давала машина-робітник, та по-декуди латок білого світла від місяця,—яму огортала абсолютна темрява. Скрізь панувала тиша, яку порушувало тихе брязкотіння машини-робітника. Ніч була чудова, видна. Всі зірки сховалися в сяйві місяця: він один панував на небі. Деся далеко гавкала собака. Ці знайомі звуки вернули мені розуміння дійсності, і я став прислухатися. Тепер я почув зовсім виразні вибухи, як від стрілянини з важких гармат. Я нарахував шість вистрелів, а потім, після довгої перерви, ще шість. А потім знов все стихло.

IV.

СМЕРТЬ ВИКАРІЯ.

Це сталося на шостий день. Заглянувши в-останнє в щілину, я вже лагодився дати місце викарію, але, озирнувшись, раптом помітив, що я один. Замість того, щоб чеплятися за мене й намагатись одштовхнути мене від щілини, як це він звичайно робив, він пішов в комору. У мене раптом мигнуло підозріння.

Я в ту жє хвилину тихенько пішов в комору слідком за ним. В темряві я почув, що він піє. Я на-догад простяг руку й схопив за пляшку з вином.

Кілька хвилин ми змагалися. Пляшка впа-ла на підлогу й розбилася. Я випустив його з рук. Ми стояли один проти другого, важко дихаючи й погрожуючи один одному. Скінчи-лося тим, що я став між ним і харчами й опо-вістив свою постанову—завести суворий лад. Я поділив усі харчі на порції так, щоб їх ви-стачило на десять день, і сказав, що йому не дам їсти до завтрішнього дня. Перед вечором він, проте, пробував дістатись до харчів. Я са-ме тоді дрімав, але зразу ж прокинувся. Весь день і всю ніч ми просиділи один проти одно-го: я—ледве не падаючи від утоми, але з не-похитною думкою стояти на своїй постанові, він—плачучи, мов дитина, й скаржучись, що голодний. Минула всього лише доба,—день та ніч;—я це гаразд памятаю; але цей час здався мені, та й тепер ще, коли я згадую про це,—безмежно довгим.

Отже, обопільна наша неприязнь, хутко загострюючись, скінчилася отвертою ворожнечою. Два дні ми тихо боролися, сперпчалися по-шепки, штовхалися, билися. Траплялося, коли я починав його лупцювати по чому пола-ло; пробував і умовляти, й прохати. Навіть один раз пробував його підкупити останньою пляш-кою бургонського вина (я найшов в кухні тру-бу з водопроводу, отже не турбувався, що не буде чого пити). Але ніщо не впливало на нього—ні ласка, ні сила: він був зовсім не-

всудною людиною. Він не міг себе стримати, щоб не накидатися на Іжу, як не міг і не бурмотати про себе. Він навіть не хотів дотримуватися найелементарнійшої обережності, її жити наше, і без того жахливе, ставало пеклом. По-малу я почав розуміти, що його покинув розум, що єдиний мій товариш в цій страшній неволі—божевільний: це було мені пересторогою, це примусило мене взяти, як кажуть, себе в руки й допомогло мені урятуватися від божевільля.

Згадуючи де-що з того, що збереглося в моїй пам'яті з тих часів, треба думати, що й я був часами не далеко від божевільля. Ледве я засинав, як мені снилися найхімерніші сні. Мені здається, як це може не дивно, що лише боягузство цієї людини та її ненормальність урятувало мене від божевільля.

На восьмий день він перестав стримувати свій голос, і що тільки я не робив, я не міг примусити його говорити тихше.

— Справедлива кара твоя, Боже! Справедлива,—вкрикував він без кінця.—Нехай впаде вона на мене й на близьких моїх! Ми тяжко провинилися, ми зламали закони твої.. Навкруги були злиди, горе; бідняків в болото втоптували, і я спокійно дивився на це. Своїми проповідями я ще дужче роздухував подумя людського божевільля,—прости мені, Боже, цю мою провину,—в той час, коли я мусив би підняти проти цього свій голос, хоча б довелось мені і вмерти за це. Я повинен був кликати: „Покайтеся, покайтеся, ви, гнобителі бідних, нещасних! Ви відповісте за це перед Богом!“

Потім він раптом вертався до питання про їжу, в якій я його обмежував: він просив, молив, плакав і, нарешті, починав загрожувати. Коли він починав говорити голосно, я його просив говорити тихше. Він зрозумів, як на мене може вплинути, й починав загрожувати, що він зараз же закричить і наведе на нас марсіян. Спочатку я злякався, але хутко зрозумів, що найменша з мого боку уступка тільки зменшить надію урятуватися. Я сказав, що його погрози не боюся, хоча справді не був певний, що він не виконає її. Не знаю чому, але він в той день цього не зробив. Майже увесь восьмий день він говорив хоча й голосно, але не кричав. Під кінець девятого дня розпочалися прохання, загрози й покайняні промови—цілий потоп нісенітниць, безглузде базікання хворої людини, аж гідко й жалько було слухати. Потім він заснув, але хутко прокинувся й знов узявся за своє. Тепер він почав говорити так голосно, що треба було всіма силами примусити його замовкнути.

— Тихше! Говоріть тихше!—благав я.

— Я чув в темряві, як він став на коліна біля казана на підлозі, де раніш сидів.

Я занадто довго мовчав, — сказав він так голосно, що не можна було не почути на дворі.—Тепер я буду говорити... Горе цьому маловірному місту! Горе! Горе! Горе!.. Горе синам землі, бо голос труби...

— Мовчіть!—прошипів я, схопившись на ноги з переляку, що марсіяне можуть почути.—Ради всього святого, замовніть!..

— Ні!—закричав він на все горло, теж

встаючи й піднімаючи вгору руки.—Я буду говорити! Господь говорить моїми устами...

За три ступні він уже опинився біля дверей кухні.

— Я буду говорити! Я йду! Ми занадто довго гаялися.

Я простяг руку й наляпав на стіні сокиру, якою рубалось м'ясо. Я кинувся за ним. Я озвірів од жаху. Перш ніж він добіг до середини кухні, я був поруч його. Остання крапля людського жалю прокинулася в моїй душі: я повернув сокиру жалом до себе й ударив його обухом. Він, як сніп, повалився на землю, лицем вперед. Я спіткнувся об нього й сам ледве не впав. Я стояв над ним, важко дихаючи, й чекав. Він не ворухився.

Раптом я почув гамір за стіною: з стіни посипалася штукатурка й щось темне затулило грюхкотну щілину. Я підняв голову й побачив нижню частину машини-робітника, яка по-малу посувалася мимо щілини. Одна з її халких рук вигиналася між уламками стіни. Далі з'явилася друга й стала намацувати вхід над поваленим з стелі тримком. Я так і прикіпів на місці й з жахом дивився, що буде далі. І раптом кризь прозору, мов шклянну, платівку, вставлену з боку машини, я побачив обличчя, коли так можна його назвати, й великі темні очі марсіяннина, що зазирали кризь щілину. Потім довга металева рука машини, вигинаючись, мов гадюка, стала по-малу просовуватися кризь пролом.

Я на превелику силу повернувся, пере-
ступив через тіло викарія й зупинився біля

дверей в сінд. Тепер уже рука ярдів на два просунулася в кухню й, хутко вигинаючись характерними рухами, обмацувала стіни й підлогу. Хвилину я стояв, мов зачарований; я не міг одірвати очей від цієї гадини, яка, мов скоками, наближалася до мене; потім захриплим голосом крикнув і що-сили метнувся в сінні.

Я ледве стояв на ногах і весь тремтів. Одхиливши ляду в льох для вугілля, я стояв серед темряви, не одриваючи очей від ледве помітної смужки світла з-під дверей в кухню, й прислухався... Чи бачив мене марсіянн? Що він там робить тепер?

А там щось ворушилося—так тихо, тихо: то стукалося об стіну, то повертаючись брязкотило ледве чутним металевим брязкотом, мов ключі на каблучці. Потім якесь важке тіло,—я добре знав яке,—посунулося по підлозі через кухню до пролому в стіні. Мов якась непереможна сила потягнула мене глянути, що там робиться; я підповз до дверей й зазирнув. На тлі прозорої трьохкутної щілини я побачив марсіянина на його машині; притягнувши до себе тіло викарія, він уважно оглядав його голову. Й зразу ж подумав, що він по знаку від мого удару сокирою неодмінно догадається, що в будинку є ще друга людина.

Я вліз у льох, зачинив за собою двері, зашнуровавшись в куток між купою вугілля й дров і, як можна тихше, почав обгортати себе вугіллям. Що-хвилини я зупинився, щоб послухати, чи не просунулася знов у щілину рука машини-робітника.

Чути знов було глухий металевий брякіт. Я слідкував по цьому брязкоту, як рука, намацуючи дорогу, по-малу посувалася взовж кухні. Ось вона вже близько—в сінях, як мені здавалося. Я подумав: може воно до мене не достане? Може рука у нього не така довга? Я щиро молився. Рука, злегенька дряпаючи, слизнула по дверцятах від льоху. Мені здалося, що минули століття—так напружена була моя увага. Потім я почув, як дверцята обмацує рука. Це він шукав клямку: він найшов двері! Марсіяне розуміють, що таке двері!

Хвилину він морочився над клямкою, а потім дверці одхилилися.

Крізь темряву мені було видно її—цю химерну річ, подібну до хобота слона. Погойдуючись, цей хобот посувався до мене, обмацуючи стіни, дрова, вугілля й стелю,—мов той червяк, коли він їжитья й вимахує своєю слиною головою.

Один раз воно навіть доторкнулося до підосви мого чобота. Я вкусив себе за руку, щоб часом не закричати. Потім стало тихо. Можна було подумати, що воно пішло. Раптом, з голосним стуком, воно схопило щось,—Боже! тільки б не мене!—І, здавалося, пішло з льоху. Але певности такої ще в мене не було. Можливо, марсіяннин взяв шматок угілля роздивитись.

Я скористувався цим, щоб розігнутися трохи, бо в мене отерпли руки й ноги. Щепочучи найпалкіші молитви, я уважно прислухався.

І ось знов, по-малу, обережно, воно по-

повзло просто до мене. Ближче... ближче... Ось воно знов брякотить та дряпає по стінах.

Я вже загубив усяку надію на порятунок, коли раптом двері в льох з голосним стуком зачинилися. Я чув, як воно вишпорило в коморі, як там брякотили блишанки від галет, як брязнула, розбившись, пляшка. Потім знов важкий удар у двері льоху і знов тиша, яка здавалася мені своєю таємницею, без кінця краю довгою.

Чи пішло, чи ні? Нарешті, я переконався, що пішло.

Воно вже не верталось більше, але весь той десятий день я пролежав в льоху, серед майже абсолютного мороку, закопавшись в угілля й не наважуючись вилізти навіть напитися води, хоча гинув від спраги. Лише на одинадцятий день наважився вилізти з свого кутка, та й то не далі сіней.

V.

Т И Ш А.

Перш ніж іти в комору, я замкнув на засув двері з січей в кухню. В коморі було порожньо: ані кришки не залишилося від їжі. Певно, марсіянин напередодні все забрав. Це страшенно мене вразило.

Два наступні дні,—одинадцятий і дванадцятий,—я нічого не їв і не пив. Весь цей час я просидів в темних сінях, охоплений безмежною байдужістю до всього. Губи засмагли,

в горлі пересохло. Сили що-хвилинні все зменшувалися. Думки мої крутилися лише навколо їжі. Мені здавалося, що я оглух, бо грукіт машин за стіною, який я звик чути останні дні, тепер зовсім припинявся. Мене тягнуло заглянути в щілину, але я не був певний, чи вистачить у мене сили доповзти до неї, і, крім того, я боявся стукати.

На дванадцятій день так мені захтілося пити, що я наважився зійти з свого місця й сик так доповз до помпи, яка стояла в сінях біля брудної помийниці. Не зважаючи на те, що мене могли почути марсіяне (помпа страшенно скрипіла), я проте накачав брудної дощової води й випив зразу дві повних шклянки. Це трохи мені надало сили. Надало мені бадьорости ще й те, що на скрипіння помпи не з'явилися в щілині інквизиторські руки марсіяннина.

В ці два дні я багато думав про викарія, про його смерть, але думки плинули якимсь уривчасто, без усякого ладу.

На тринадцятій день я пив воду, дрімав, в голові безладно якимсь товклися думки про їжу і якісь невиразні плями склалися про втечу. Кожен раз, як я починав дрімати, мені мріялися або жахливі привиди, або смерть викарія, або пишні обіди, але в сні, і тоді, коли я не спав, мене не кидало болізне почуття голоду, яке примушувало мене безперестанку пити воду. Світ, що проходив з кухні в сіни, тепер уже був не сірий, а червоний. Мені, з загостреною до хворобливости уявою, здавався він кривавим.

На чотирнадцятий день я увійшов в кухню й вельми здивувався, побачивши, що вся щілина в стіні заросла червоною травою, від чого присмерки, що панували раніш в кухні, перетворилися в темно-червону півтемряву. На п'ятнадцятий день, коли ледве ще почало розвиднятися, мене вельми здивували знайомі мені звуки, й, пильно прислухавшись, я впевнився, що це дряпає й щось обнюхує собака. Я увійшов в кухню й побачив, що в щілину, між червоною травою, висунулася собача морда. Я страшенно здивувався. Почувши людину, собака гавкнула й замовкла.

Мені спало на думку, що коли б пощастило заманити її в кухню, я міг би убити її й заїсти. Та й без цього вбити її треба було, щоб вона не навела на мене марсіян.

Я став тихенько підходити до неї й пошепки кликати: „Собачка, собачка!“. Але вона раптом вихопила морду з щілини й утекла.

Я довго прислухався,—адже я тепер знав, що я не глухий... Так, безперечно: в ямі панувала тиша. Я чув якісь звуки,—мов би тріпотіння крил, потім хрипке каркання,—та й годі.

Довго лежав я біля щілини, ніяк не наважуючись розхилити червопу траву, що затуляла її. Раз чи два я чув мов би кроки собаки, яка вовтузилася десь в піску підо мною. Багато разів до мене долітали пташині звуки, але більш нічого не чути було. Нарешті, підбадьорений цєю тишою, я виглянув на двір.

Крім зграї ворон, які билися над трупами людей, убитих марсіянами, в ямі не було ані душі живої.

Я глянув в один бік, в другий, не ймучи віри своїм очам. Всі машини десь поділися. Коли не разувати високої купи зеленуватого синього грузу в одному кутку, кількох штаб алюмінія—в другому, та ще цієї зграї чорних птахів, що клювали трупи людей,—передо мною була звичайнісінька порожня яма.

Розгорнувши червону траву, я по-малу проліз крізь щілину й став на купу грузу. Тепер я міг бачити далеко навкруги всю місцевість; тільки на північ нічого не видно було через будинок. Ніде не видно було марсіян, навіть ознак ніяких. Просто під ногами в мене була яма; але, пройшовши трохи вбік, можна було легко злізти на купу грузу й таким чином вибратись в руїн. Настав час визволення. Я почав тремтіти.

Кілька хвилин я вагався, потім, весь охоплений рішучістю, з страшенним тремтінням в серці, зліз на вершок купи грузу й землі, під якою я був так довго похований.

Я глянув навкруги, глянув на північ, там теж не видно було ні жадних ознак марсіян.

Коли в-останнє я бачив цю частину Шпана, передо мною була кривуляста уліця з гарненькими білими й червоними будиночками та розлогими деревами.

Тепер я стояв на руйновищу,—на купах цегли та глини, які геть чисто заросли якимись червоними, подібними на кактус, рослинами, заввишки мені до колін. Ця чужа флора заглушила земні рослини: ні жадна з них не могла сперечатися за панування на Землі. Ближчі до мене дерева стояли мертві—почор-

нілі, без лістя, але трохи далі довгі усюк червоних паростків обкручувалися навколо щоживих стовбурів.

Всі сусідні будинки обвалилися, але не жадного з них не було спалено. В деяких будинках були цілі обидва поверхи й стояли з повпобиваними вікнами та покривленими дверима. В кімнатах без дахів пишно розросталася червона трава. Щодо мною була глибока яма, а в ній билися за падло ворони. Між руїнами пурхали ще якісь птахи. Здалеку я побачив кішку, схудлу, мов кістяк, вона обережно, припавши до землі, повзла вздовж стіни. Але ніде не було видно слідів людини.

Після моєї в'язниці день здався мені надзвичайно яскравим, небо—прозоро-блакитним. Тихенький вітерець лагідно хитав стеблом червоної трави, якою заріс майже кожен ступінь вільної землі.

А який день, яке чудове повітря!

VI.

ЗА ДВА ТИЖДНІ.

Не пам'ятаю вже, скільки годин я простояв на хисткому валу, балансуючи на своїх вельми знесиленних ногах і зовсім забувши про те, що треба звідділя тікати. В тій жахливій норі, з якої виліз, нарешті, я ще міг думати—думати про одно лише, про найближче.—про свій порятунок. Я не уявляв, які можуть

статися зміна на Землі, їй не думав побачити те надзвичайне, вразливе, що побачив. Я гадав побачити на місці Шинну купи руїн, а замість того побачив понурій, казковий краєвид іншої планети.

В цю хвилину мене охопило якесь особливе почуття, невідоме людям, але добре знайоме бідолашнім тваринам, яких підбила під свою владу людина. Я почув те саме, що мусив би почувати якійсь трусик, коли б, вертаючись до своєї нори, він несподівано наткнувся на десяток землекопів, які на тому місці копали б яму для підмурку нового будинку. Але це був лише незначний натиск, тільки блідий промінь того, що потім стало таким виразним, свідомим почуттям, що так пригнічувало мене багато днів: це—почуття повалення людини з престолу, свідомість, що я більше не пан, не царь природи, а така ж сама тварина, як і всі створіння на Землі, під пятою марсіян. Я думав: „І вам тепер, як і тваринам, доведеться тікати й ховатись та визирати з свого захисту. Велич і панування людини минули“.

Та коли це все перейшло через мою свідомість,—це почуття минуло, й після багатьох днів посту взяв над усім гору страшенний голод. В-бік від ями, за стіною, оповитою листям червоних рослин, я побачив вічим не зачеплений клаптик городу. Це навело мене на думку—найти щось з їжі: я пішов просто туди, то по коліна, то по саму шия в червоній траві. Я йшов зовсім спокійний, почувавши себе безпечно серед цієї гушавини. Сті-

на була заввишки футів шість; я спробував перелізти але ніяк не міг перекинути через неї ноги. Тоді я пішов вздовж стіни й дійшов до кутка; там лежав великий камінь; я став на нього й таким чином зліз на стіну, з якої потім зстрибнув в город. Я найшов там трохи цибулі, трохи ріпи й багато молодої моркви. Все це я захопив з собою, переліз через другу напів-розвалену стіну й, вибравшись на шлях, обсажений червоно-крівами деревами, пішов в напрямку до К'ю. У мене було лише дві думки: добути харчів і як найхутчій,—наскільки, звичайно, вистачить у мене сили,—вийти на простір з цього проклятого закутку—чужого, казкового світу.

Трохи з-боку шляху, на галявині, я побачив купку грибів і поїв їх геть чисто до одного. Але ці сурогати їжі лише збільшували мій голод. Далі, в тому місці, не розпочиналися дуги, на шляху й по обидва боки його ясніли великі калюжі темно-червоної води, як після повіні. Спочатку мене це вельми здивувало, бо було засушливе літо, але потім я узнав, що це з'ясовувалося буйним тропічним ростом червоної трави. Всюди, де лише зустрічала ця дивовижна рослина воду, вона розросталася надзвичайно хутко й до велетенських розмірів. Її плодючість нема з чим порівняти. Тільки но насіння її попало в воду Веї й Темзи, воно зразу випустило паростки, й велетенські листки його вкрили воду в обох річках, виганяючи її з берегів.

В Путнею, як потім мені довелося переконатися, майже не було видно мосту крізь гу-

щавину червоного листя, а в Річмонді з Темзи вода виступила з берегів і розілллася широким поясом по лугах Гемптона й Твікент-гама. Вода розливалася, а червона трава нагаляла її. Зруйновані будинки дач вдовж усієї долини Темзи зовсім заховався під її червоним листям, так що, йдучи шляхом, краєм цієї гущавини, я не міг уявити гаразд всієї картини руїни, яку зробили марсіяне.

Кінець кінцем, червона трава загинула так хутко, як і розрослася. На неї напала пошесть, яку потім з'ясовували отрутою якихось бактерій. Треба пам'ятати, що всі земні рослини, завдяки натуральному відбору, придбали змогу боротись з бактеріяльними пошестями, коли вони й гинуть, то лише після запеклої боротьби. А червона трава загинула без боротьби: вона згнивала, як труп. Листи на ній раптово блідло, зморщувалася, засихало й ламалося від найменшого дотику, й вода, яка спочатку допомогала їй розростатися, підхоплювала їх останки й відносила в море.

Звичайно, найперше, що я зробив, дійшовши до води, це напився до-схочу й інстинктивно почав жувати листки червоної трави. Але вони були водянисті й мали огидний металевий смак... Каюжа в цьому місці була неглибока, і я спробував перейти її, хоча ноги мої й заплутувалися в червоній траві. Та далі, ближче до річки, робилося глибше, і я вернувся назад до Мортлеку. Я узнавав шлях по руїнах дач навколо міста, по огорожі й по лихтарях, що по декуди збереглися. Отак ідучи, я хутко вийшов з цього болота й, зійшовши на шпиль,

вийшов до Рогемпону, а відтіля до Путнейського вигону.

Зовсім інша картина! Замість дивовижного, чужого краєвиду передо мною розгорнулася картина руїни свого знайомого світу. Подекуди було все знищено, мов прошумів там циклон, і поруч, може, ярдів п'ятдесят-шістьдесят, видно було зовсім нічим не зачеплені місця—сади й дома з завішеними шторами вікнами та запертими дверима, мов би їх власники вийшли на день на два, або ще спочивають. Червоної трави тут було далеко менше, її паростки ще не встигли обплести високих дерев, що росли вздовж шляху. Я обдивився кілька садів, сподіваючись знайти якусь їжу, обшукав навіть пильно два дома, але там, певно, все, що було, забрав хтось до мене, бо замки на дверях було скручено. Решту дня я пролежав в кущах; я так утомився й зне силів, що йти далі не мав сили.

За весь час я не зустрів ні жадної людини й не бачив найменших ознак марсіян. Зустрів лише по дорозі двох голодних собак. Я спробував їх приманити до себе, але перша й друга злякано метнулися вбік і втікли. Біля Рогемпону я наткнувся на два людських кістяка, проходячи лісом, бачив багато обгризених кісток кишок та трусиків і голову вівці. Я пробував де-які з них смоктати, але вони вже не мали ні якої поживи.

Після заходу сонця я пішов далі, в напрямку до Путнею. Тут, як видно з де-яких ознак, марсіяне бралися чомусь і до теплових проміннів. За Рогемптоном на одному горді

я найшов чималенко картоплі й трохи заспокоїв свій голод. З цього городу видно було річку й Путней. Вельми сумний це був краєвид серед присмерку, що хутко насувався на землю: чорні обгорілі дерева, чорні руїни, а ще нижче, під самим підгір'ям—великі калюжі, темно-червоні від червоної трави. А над усім цим—панувала мертва тиша.

Як хутко страшенно все змінилося!.. Мене охопив невимовний жах. Я був переконаний, що всі люди на Землі загинули, що я стою тут один, остання людина, яка лишилася живою... Не доходячи до верховини Путнейського шпиля, я знов наткнувся на клястак; у нього було одірвано руки й кинуте кілька ярдів наперед. Що далі я йшов, то дужче переконувався, що винищення людей, за винятком кількох душ, як я, наприклад, було вже закінчено, принаймні в цій місцевості, якою я проходив. Марсіяне, міркував я, пішли далі шукати собі їжу, залишивши після себе зруйновану країну. Можливо, в цю хвилину вони вже руйнують Берлін або Париж, а може повернули й на північ...

VII.

ЛЮДИНА З ПУТНЕЙСЬКОГО ШПИЛЯ.

Я переночував в готелю, що стоїть на Путнейському шпилі. Вперше від часу моєї втечі до Ледергеду я спав на ліжку. Не буду розповідати, скільки зусиль я витратив, щоб

попасти в цей готель (і найприкріше те, що я марно витрачав сили, бо, як потім виявилось, надвірні двері не було замкнено). Не буду розповідати й про те, як я нишпорив по всіх кімнатах, шукаючи їжі, поки, нарешті, кинувши навіть думку що-небудь знайти, в одній кімнаті, яка була, певно, для наймички, не найшов обгризений щурами шматок хліба та два законсервованих ананаси. Тут уже раніш щільно обшукано усі кутки й усе взято. В буфеті я потім найшов ще бисквіти й кілька штук бутербродів. Бутербродів не можна було їсти, але бисквіти стали в великій пригоді: їх було багато, і я не тільки наївся, але й узяв з собою на дорогу. Я не світив лампи, боїчись, а-ну хтось з марсіян надумає піти в цю частину Лондону шукати їжу. Я довго не лягав. Мене охопив страх і я весь час ходив од одного вікна до другого, визиравючи, чи не видно часом де-небудь цих страхіттів. Слав я мало. Коли я ліг у ліжку, то раптом помітив, що мої думки почали плинути зовсім нормальво, чого не було після останньої суперечки моєї з викарієм. З того часу в душі моїй хутко змінялися настрої й почуття, я приймав їх майже несвідомо, моя душа отупіла. А тепер, — певно тому, що я трохи попоїв, мозок мій прояснився, і я почав як слід думати.

Навколо трьох головних пунктів кружляли мої думки: це—вбивство викарія, питання про теперішнє місце перебування марсіян та доля моєї жінки. Перше не викликало в душі моїй ні жаху, ні муки покаяння. Я дивився на цю справу, як на сумну подію, що назаважди залиши-

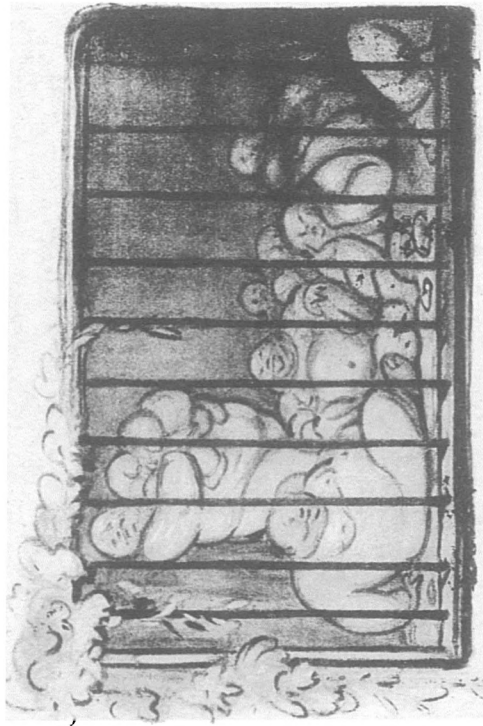
**Підо мною була глибока яма, а в ній билися за
падло ворони (ст. 206).**

**...в щілину, між червоною травою висунулась
собача морда (ст. 20†).**

...я наткнувся на два людських кистяка (ст. 210).

...будуть жити з задоволенням, гладшати
й тупіти (ст. 225).

та важкий спогад,—та й годі. Сумління мене не турбувало. Невблагана доля змусила мене те зробити. Я бачив, як ціла нізка незалежних від мене обставин пхала мене на той вчинок, я мусив до нього дійти. Докорів сумління, ще раз кажу, я не відчував, але в пам'яті настирливо вставла все одна й та ж картина, і ця картина просто не давала мені спокою. Серед тиші ночі, з почуттям близької присутності Бога, що іноді буває серед темряви й тиші, я ставив себе на допит і сам себе судив за цю хвилину гніву. Я пригадав од слова до слова всю нашу розмову з тої хвилини, коли я побачив його схиленого надо мною на лузі під огорожою. Я пригадав, як він показав мені на дим і полум'я, що охоплювало руїни Вейбріджа, не звертаючи уваги на мої благання принести води. Ми не могли стати товаришами: лиха доля поглумилася над нами, звівши нас до купи. Коли б я тільки міг передбачити, я б покинув його в Галіфорді. Але я не передбачив, а злочинець лише той, що передбачає й усе таки зробиць. Я розповідаю це, як воно було, як і все те, що говорю. Свідків не було: я міг би й промовчати. Але я розповів усе, і нехай читач сам зробиць висновок.

А коли я прогнав од себе цю картину розпластаного трупу, передо мною стало питання про марсіян, а друге—про долю моєї жінки. У мене не було ні жадних відомостей про марсіян, щоб можна відповісти на перше питання; я міг гадати, що тільки хотів. На превеликий жаль, і на друге питання я не міг відповісти більше, як і на перше... І раптом мене охопив

невимовний жах. Я думав, що не переживу цієї ночі. Опам'ятавшись, я помітив, що сижу на ліжку, втопивши широко одчинені очі в п'тьму, й молюсь, палко молюсь про те, щоб тепловий промінь пронизав її раптово, без болю. Від тої самої ночі, коли я вернувся з Ле-дергеду, я ні разу не молився. Правда, коли мені загрожувала небезпека, я бурмотав молитви, молитви фетишіста, як бурмоче ідолопоклонник слова заклинання. Але тепер я молився як слід, щиро й розумно, віч-на-віч з п'тьмою й Богом... Химерна ніч! Химерна тому, що, коли розвиднілося, я, який недавно ще розмовляв з Богом, виповз з дому, мов щур з вори, мов якась тварина, тільки¹ більшого росту, мов нижча істота, яку для задоволення своєї примхи пан може пійматий убити. Можливо, що й щурі з палкою вірою моляться... Так, безперечно, коли ця війна нічому нас не навчила, то вона, принаймні, навчила бути милосердними до нижчих тварин, яким дуже тяжко живеться під ярмом людини.

Ранок випав погожий, теплий. Небо, що вже рожевіло на сході, мигтіло дрібними золотистими хмарками. Усюди по шляху від вершка Путнейського шпиля аж до Уімбльдона видно було сліди тої паніки, яка охопила народ після початку руйнування, і в неділю в-ночі до Лондону погнала натовпи втікачів. Я бачив маленький возик з поламаним колесом, власність якогось „Томаса Лоба, продавця аслені з Нью-Мальдена“, як було на ньому написано. Тут же було кинуте бляшану скриню. Трохи далі валявся солом'яний бриль, втоптаний

в болото, що нині уже зашкарубло; а далі по угіррю до Вест-Гілю лежало відро й купа білого шкла, забризьканого кров'ю.

Я ледве переставляв ноги від знесиління; розум працював дуже кволо. У мене була лише одна думка—йти до Ледергеду, хоча був переконаний, що знайти там мою жінку мала надія. Безперечно, вона й обидва наші брати, коли смерть їх не захопила несподівано, втікли відтіля; але мені здавалося, що я там якось дізнаюся, куди тікав народ з Сурею. Я знав, я почував, що мені треба обов'язково знайти мою жінку: серце мое боліло, моя душа летіла до людей, але в мене не було яскравого уявлення, де й коли їх я можу знайти. Тепер лише я гаразд зрозумів свою самотність; від самого того місяця, відкіля я вийшов, на протязі всієї довгої дороги, що спочатку йшла між деревами й кущами, а потім виходила у чисте поле, аж до Уімбльдонського вигону я не зустрів ні душі.

На всьому цьому широченному просторі ніде не було видно червоної трави: усюди ріс яловець та по-декуди на галявинах видно було дрік. Я не без особливого жаху проходив краєм поля, озираючись навкруги. Але ось зійшло сонце, і все навкруги сповнилося світлом і життям. В одному видолинку під деревами, куди збігала вода, метушився цілий табун жаб. Я зупинився, щоб поглянути на них. Скільки радощів життя в цих маленьких істот! Яка рішучість жити, щоб там не було! Тут було чому повчитись... Раптом я відчув, що за мною сліdkують (це якесь несвідоме чуття,

гаразд знайоме всякому); я оглянувся й побачив, що в кущах повзе щось велике. Я зупинився, пильно придивляючись, потім пішов в той бік. Тоді невідома істота схопилася на ноги й перетворилася в людину, з шаблею на боці. Я пішов просто до цієї людини повільним кроком. Вона стояла мовчки й дивилася на мене.

Підійшовши ближче, я помітив, що ця людина, не гірш мене, обляпана болотом. У неї був такий вигляд, мов би її проволокли водосточним ровом: на одязі видно було зелені плями, мов від намулу, з шматками зашкарублої землі, а по-декуди вимащено вугіллям. Чорні пасма волосся звисали на очі; вздовж усеї щоки й підборіддя йшов червоний шрам: смугляве обличчя так змарніло й було таке брудне, що я довго не пізнавав його.

— Стій!—закричала вона, коли я поблизився до неї ярдів на десять.

Я зупинився.

— Відкіля ви йдете?—запитала вона хрипким голосом.

Я якийсь час стояв мовчки, придивляючись до неї, потім відповів:

— Я йду з Мортлека. Я сидів в зруйнованому домі, біля ями, куди впав циліндр з марсіянами. Потім я виліз і втік.

— Тут вам нема чим пожитися,— сказав він.— Це моя земля. Он од того шпиля до річки, в цей бік до Клейгема і в той бік аж до вигона—все це мое. Тут може прохарчуватися лише одна людина. Ви куди йдете?

Я неохоче відповів:

— Та я ще й сам не знаю. Я просидів серед руїн тринадцять чи чотирнадцять днів. Мене засипало уламками дому. Я не знаю, що сталося в ці дні.

Він з недовіррим дивився на мене. Раптом він здригнув і на обличчі з'явився якийсь дивний вираз.

— Я її не думав тут залишатись,—говорив я далі.— Певно я піду до Ледергеда, бо там я залишив свою жінку.

Він підійшов до мене ближче.

— Так це ви—з Вейбріджу! Вас, отже, не вбито в Вейбріджі?

Тепер тільки я його впізнав.

— А ви, здається, той самий гарматчик, що заліз тоді до мене в сад?

— Нам з вами пощастило,—сказав він.—Ми щасливі. Але хто б міг подумати, що це ви!

Він подав мені руку, ми привіталися.

— Я ховався від них в дернажному рові... Та її не всіх вони вбивають,—говорив він.—Ну, а коли вони пішли, я помандрував до Уолтону полями, навпростець.. Ого-го! Адже ще її цятнадцяти днів, здається, не минуло, а у вас уже зовсім посвіло волосся.—Він раптом озирнувся.—Ні, нічого нема, це ворона, я злякався її тіни... Тут, знаєте, занадто видне місце. Ходім, краще он там сядемо під кущами й поговоримо.

— Давно ви бачили марсіян?—спитав я його.—З того часу, як я виліз із ями...

Він сплявив мене:

— Вони пішли до Лондону. Там тепер, певно, їх головний табір. Що-ночі, он в той бік,

біля Гемстеду, все небо мигтить від їх огню. мов би там якесь велике місто... Іноді видно на тлі заграви від їх огнів, як ружуються їх тіни. В-день нічого, проте, не видно. Ну, а з-близьку я їх не бачив...—він порахував на пучках,—ось уже мине пять день. Правда, один раз бачив двох на Гамерсмитському шляху, щось велике вони тягли. А днів три тому, в-ночі...—він трохи помовчав і загадково якось почав говорити далі:—було щось нове: так само було велике освітлення, але щось літало в повітрі. Вони збудували апарат для літання й тепер, я гадаю, вчаться літати.

Я зупинився на четвереньках, бо ми в цей час саме повзли в кущах:—„Літати?!“

— Так, літати,—повторив він.

Я доповз до великого розлогого куща й сів.

— Коли це правда,—загинуло все людство!—сказав я.—Коли вони навчаться літати, вони облітають всю Землю, й тоді...

Він хитнув головою.

— Неодмінно. Але... нам з вами тут, проте, стане легше. А крім того...—Він глянув на мене.—Хіба ви думаете, що людство ще не загинуло? Я давно переконався. Нас подолано. Нас розбито.

Я з жахом дивився на нього. Як це не дивно, але мені на думку не спадав цей факт; і коли він його висловив, я зовсім був переконаний в його правдивості. До цього часу в мене ще була невеличка надія, краще сказати не надія, а звичка так думати.

— Нас подолано,—повторив він. Непохиття певність брєніла в його словах.

— Все загинуло,—говорив він.—А марсіяне втратили лише одного—тільки одного! Вони міцно стали на ноги. Вони перемогли нас, найбільшу силу на Землі. Вони втоптали нас в болото й переступили через нас. Смерть одного марсіянина біля Вейбріджу лише щастливий випадок. А це ж ще лише піонери. Прийдуть ще інші. Ці зелені летючі зірки... За останні п'ять чи шість днів я не бачив ні жадної, але я певний, що вони й зараз де-небудь падають що-ночі. Нічого не вдієш. Ми в їх руках. Ми подолані.

Я не відповідав. Я сидів, втопивши очі в простір і марно намагався придумати якесь заперечення на його слова.

— Та це навіть і не війна,—говорив він далі.

— Яка вже там війна! Що за війна може бути між людьми й комашнею?

Я пригадав ніч на обсерваторії й спостереження Огільві.

— Проте, після десятого вистрілу вони більше не стріляли, принаймні, до того дня, коли впав перший циліндр.

— Як це ви знаєте?—запитав він.

Я пояснив. Він замислився.

— З гарматою щось сталося: може зіпсувалася,—сказав він.—Але що з цього? Вони погодять. А коли б навіть і відьлали, хіба це щось змінить? Чи багато треба, щоб впоратися з комашнею? Комашня метушиться, буде свої міста, живе своїм життям, воює між собою, творить, можливо, революції. Та коли людям заманеться прибрати їх з шляху, їх прибирають,—та й годі. Так буде й з нами. Ми—та ж сама комашня, тільки...

— Ну?

— Тільки придатна на їжу.

Ми сиділи, дивлячись один на одного.

— Що ж, на вашу думку, вони з нами зроблять?—запитав я.

— От про це я думаю весь час,—сказав він,—про це то й я думаю. Від Вейбріджа я пішов на південь і весь час ідучи думав. Я розумів, що буде. Всі навкруги мене кричали. Хвилювалися, впадали в розпач. Я не люблю кричати. Мені не раз зазірала у вічі смерть. Я—солдат, що бував у бувальцях, не для парадів служу, і—чи добре це, чи недобре, але я знаю—смерть є смерть. І коли хочеш урятуватися, не губи розуму, а думай. Я бачив, що всі кинулися тікати на південь, отже я сказав собі: „Для всіх там не вистачить харчів“, і вернувся назад. Я став триматися біля марсіян, як горобець стріхи хазяїна. А там,—він махнув рукою, показуючи в далечінь,—там гинуть з голоду натовпами, штовхаються, душать одне одного...

Він глянув на мене й замовк, засоромившись трохи.

— Звичайно, хто має гроші, той з голоду не загине. Багато людей, певно, виїхало в Францію...—Він замовк: певно він хотів в чомусь себе виправдати передо мною. Він несміливо глянув на мене й сказав:—Тут, в цій місцевості, є чим прогодуватися. По склепах залишилися консерви; єсть горілка, вино, мінеральні води. Нема тільки простої води: водопроводи порожні... Так про що я говорив? Про що я думав?... Ага! Отже: „Вони—істоти ро-

зумні“, сказав я собі, „і ми їм потрібні на їжу. Розпочнуть вони, звичайно, з того, що розтрощать доценту наш державний лад: знищать наші машини, наші кораблі, гармати, наші міста. Все загине. Коли б ми були ро-стом з комахню, нас, певно, не так легко мож-на б було помітити. Але ми дуже великі. Вони не можуть не зачепити таких велетенсь-ких будівель, як наші. Це по-перше. Чи ж неправда?“

Я мовчки згодився.

— Так, так; я правду кажу. Все це я гаразд обміркував... Добре, тепер далі. А далі те, що нас будуть хопати, коли потреба в цьому бу-де. Досить якомусь марсіянинуві пройти кіль-ка миль, і до його послуг будуть цілі отари їстовних тварин: хіба мало нашого брата те-пер тікає по всіх шляхах! Якось я бачив од-ного в Вендсворті,—я говорю про тих, про марсіян:—я бачив, як він ламав будинки й вишпорив серед руїн. Я знаю, чого він шукав... Отже, коли вони пішлють до дідька всі наші гармати та кораблі, зруйнують наші залізниці, коли вони скінчать з усім цим, вони візьмуться до полювання. Вони будуть систематично ви-довлювать нас по-одинці, будуть вибирати з нас кращі примірники й садовити в клітки. Вони неодмінно за це візьмуться, й хутко—ось побачите. Поки що вони не захожувалися біля нас.

— Ще не захожувалися!—вихопилося в мене.

— А, звичайно, ні. Все, що було досі, лише тому й сталося, що в нас не вистачило ро-зуму сидіти тихо. Ми надокучили їм своїми

гарматами й іншими дурницями. Ми загубили розум і побігли натовпами, самі гаразд не знаючи, куди, бо й там, куди ми бігли, було аві скільки не безпечніше, ніж де-інде. Їм поки що не до нас. Вони ще заклопотані своїми справами:—складанням машин, виготовленням матеріялу, якого вони не могли захопити з собою. Їм ще багато праці: треба виготовити все потрібне, щоб як-слід прийняти своїх нових земляків. Може тому й циліндри перестали падати, що вони там, на Марсі, бояться стріляти,—бояться, щоб не поцілити у своїх. І замість того, щоб тікати та виготовлювати динамит,—а ну пощастить зірвати їх всіх,—нам краще погодитися з новим ладом. Ось як дивлюся я на все це. Звичайно, це зовсім не те, про що мріє людина для людськості, але що ж робити, з фактами мусимо рахуватися. Отже я й роблю все на основі цього принципу. Нації, міста, цивілізація, поступ—поринуло в небуття. Цій грі—кінець. Ми подолані.

— Але ж як що так, то для чого жити?

Він лише глянув на мене, зовсім не одповідаючи на моє питання.

— Прощайте тепер театри й концерти. Прощай Королівська Академія Наук! Прощайте веселі гулянки по ресторанах! Нічого цього не буде мільон років. Коли ви звикли до розваг, то ви програли гру. Коли ви маєте салонні звички, коли ви не можете дивитись на тих, що їдять груші просто з ножа, або кидають недокурки на підлогу, то ліпше заховайте свої звички в кишеню: вони тепер ні до чого.

— Ви хочете сказати...?

— Я хочу сказати, що будуть жити такі люде, як я, — для продовження роду людського. І кажу вам, я твердо постановив жити. І коли не помиляюся, то й ви хутко покажете, чого ви варті. Нас не знищать, о, ні! Мало того, я не дамся, щоб мене піймали, а потім приручали або годували на убій. Ух! Ви тільки уявіть, як ці сірі повзучі гадюки...

— Не може бути, щоб ви хотіли...

— Так. Я хочу жити під їх владою, та я все це обміркував, склав плян. Нас перемогли, бо знаннів у нас мало. Нам треба вчитись і тоді будемо мати надію їх перемогти. А поки ми вчимося, треба жити, але живучи на волі. Ось що нам треба робити. Зрозуміли?

Я дивився на нього, глибоко вражений рішучістю цієї людини.

— Боже! Та ви — справжня людина! — вихопилося в мене, й міцно стиснув йому руку.

— Правда, гарно я придумав? — сказав він, сяючи від задоволення.

— Говоріть далі.

— Ну, так от, хто не хоче бути впійманий, мусить всяк час бути на-поготові до боротьби. І я готуюся. Не забувайте, що ніхто з нас не зник жити по-звірячому, а воно до того дійде. Ось чому я й назирав за вами непомітно. Я вагався: вельми вже ви були шпакуваті на вигляд. Бачте, я не знав, що це ви; я не знав, що вам довгенько довелося посидіти під рунінами... А ті, що жили в цих дачах і ті, мійські, — різна дрібнота: конторщики, писарчуки,

—ті нічого не варті. В їх не має сміливости, нема гордих мрій та бажань. А хто цього всього немає, той завжди лякається. Ах, Боже мій! на що здатна така людина? Я їх тисячі бачив, бачив, як бігли на посаду. Що-сили поспішає, а в самого ще шматок у роті: не доїв сніданку, бо боїться опізнитися на потяг (вони, бачте, всі їздять по річному квитку),—боїться, щоб посади не позбавлено. А там, на посаді?—Зігнеться над працею, потіє над нею і навіть не спробує зрозуміти її. Далі знов так само хутко летить до дому, щоб не спізнитись на обід. А після обіду й нося не вистромить з хати. Ще б пак! У-вечері, на глухій улиці... страшно! А вночі спить з жінкою, на якій женився не через те, що без неї жити не міг, а через те, що в неї були сяки-таки грошенята,—все таки маленька допомога до заробітку на шматок хліба, все ж таки не так страшно. Застрахував своє життя, склав невеличкий капіталець про всякий випадок і щасливий... А в неділю?—В неділю знов нові побоювання, страх майбутнього життя. Мов би пекло створепо лише для трусиків!.. Марсіяне для таких добродіїв—то велике придбання! Великі, чисто прибрані клітки, гарна їжа, дбайливе піклування, ні праці, ні турбот... Ось побачите: побігають тиждень-другий по полях з порожнім шлунком, і самі прийдуть, самі з великою охотою віддадуться в руки. Мине якийсь час, і вони цілком будуть задоволені своєю долею. Будуть навіть дивуватися, як це люде жили раніш, поки не прийшли марсіяне й не подбали про них. Уявляю всіх отих урядовців, приказчи-

вів усіх отих вікчемних людей, які тепер працюють, щоб їсти, і йдять, щоб працювати! — промовив він з якоюсь заїзною радістю. — Ось коли буде у них доволі вільного часу на різні сантименти й святобожества!.. Так, багато химерних явищ бачив я за своє життя, і лише тепер, в останні дні, я починаю розуміти їх справжню суть... Десятки тисяч, як на необхідне, погодяться на новий лад: будуть жити з задоволенням, гладшати й тупіти. Де-кого, можливо, буде турбувати неясне почуття, що щось не все гаразд, що треба щось робити. Ну, а відомо, коли люде почувають, що треба щось робити, то слабші розумом вигадують собі якусь релігію, — дуже високу, дуже сувору і яка ні до чого не примушує, — вигадують і заспокоються, поклавшись на волю Богу. Вихід енергії знайдено... Певно, й вам траплялося з цим зустрічатися... Ой, яке ж вони благочестя розведуть у своїх клітках — уявляю! Псалми й гимни весь день будуть лунати. Але це розвага для більш простоватих людей. Розумніші візьмуться до інших розваг, — як це б вам сказати, — до розваг еротичного характеру, чи що...

Він трохи посидів мовчки.

— Можливо, що де-кого марсіяне улащать своїми милостями. У них, можливо, будуть мазунчики, яких вони будуть учити різним витребенькам, хто знає? Коли-небудь якось марсіянину ще, чого доброго, раптом стане шкода хлопчика: ось, мовляв, хлопчик виріс і тепер його доведеться убивати. А де-яких вони, можливо, вивчать ловити нас...

— Ні, цього не буде, не може бути!— скрикнув я.— Ні жадна людська істота..

— Облиште! Нащо брехати?—зупинив він мене —є люди, що з радістю згодяться на це. Невже ви скажете, що таких нема? Дурниці!

Я був подоланий цим доказом.

— Але я бажав би побачити, як вони внораються зі мною! Нехай лише спробують!—І він замовк, замислившись.

Я сидів мовчки, обмірковуючи те, що він сказав. Я не міг заперечити. Ще недавно, до приходу марсіян, нікому й у голову не могло прийти хоч якесь вагання що до моєї розумової переваги над цєю людиною: я—досвідчений, відомий письменник на філософські теми, а він—звичайний солдат! А проте, він уже формулював тези, в яких я лише починав розбиратися.

— Що ж, на вашу думку, треба робити? Який у вас плян?—запитав я його.

Він якийсь час мовчав, певно обмірковуючи справу, потім відповів:

— Ну, гаразд, я вам скажу... Що робити, питаєте ви? Треба вигадати такі умови життя, щоб до певної міри почувати себе безпечно, щоб можна було жити, розплоджуватися, виховувати дітей... Чекайте: зараз я вам докладніше з'ясую, що, на мою думку, треба робити. Я говорю не про приручених людей. З тими буде те, що взагалі буває з свійськими тваринами: через кілька поколінь вони перетворюються у добре одгодовану, велику й убогу на розум расу.

— Від їх сподіватися нема чого. Нам же,

що лишилися на волі, загрожує єдина небезпека—здичавіти. Ви запитаєте, де ми будемо жити? Під землею. І я вже придумав де: в підземних ринвах. Під Льондоном їх прокладено кілька миль. Спочатку, звичайно, буде тяжко звикати жити серед бруду. Але випадє гарненький дощ, і весь бруд вимис. Не забувайте: адже Льондон спорожнів. Головні ринви такі великі, що повітря для всіх вистачить. А крім того ще є льохи, склепи, печери; з них можна прокопати проходи до проточних ринв. А підземні шляхи? А тунелі?... Ну, а що? Ви починаєте розуміти?... Ми згуртуємо ватагу—розумних, метких людей, міцних тілом і душею. Ми будемо приймати до себе на вибір: покидьків нам не треба. Кволих—просто знищимо.

— Так, як ото ви хотіли знищити й мене?

— Але ж я розпочав з вами перш за все розмову. Хіба не так?

— Ну, та гаразд, не будемо з-за цього сваритися... Говоріть далі.

— Ті, що залишаться, мусять коритись дисципліні. Жінок—гарних робітниць і розумних—нам теж треба. Потрібні матері й виховательки. Але тільки не сантиментальні павії, з їх фіглями-мглями й палкими очима. Дурнуватих і кволих нам не треба. Життя знов стане полем боротьби і все непотрібне, шкідливе, що буває лише зайвим тягарем в життю, мусить зникнути. Вони самі мусять бажати вмерти. Це просто злочинство, нарешті, жити й псувати породу. Вони не можуть бути щастливі. Крім того, смерть не така вже й жахлива: тяжко випрати, коли лякаєшся смерти... Отже,

ми будемо гуртуватися в безпечних місцях. Нашим осередком буде Лондон. Ми будемо слідкувати за марсіянами: коли побачимо, що їх близько нема, ну й вивозимо на свіже повітря. Іноді можна буде подихати свіжим повітрям, в крикет пограти... Ось таким чином ми й урятуємо людську породу. Що? Хіба, на вашу думку, цього зробити не можна? Але забезпечити існування людської породи—це ще не все. Це б визначало лише перетворитись у двічі щурів. Найважливіше—це зберегти наші знання та ще більше їх розвинути. Ось за це мусять взятися такі, як ви. У нас є книги, моделі. Треба під землею побудувати схованки, куди ми й перенесемо всі книги. Не романи й віршовану нісенітницю, а наукові книги. Тут уже на перше місце мусять стати ви, вчені люде. Підемо в Британський музей і заберемо всі книги відтіля. Головне—не згубити нічого з того, що ми вже знаємо, та вчитись далі. А за марсіянами треба пильнувати. Де-кому з нас доведеться пролізти до них, щоб слідкувати за ними й давати відомості своїм. Коли все, як слід, улаштовано буде, можливо, й я до них піду, тоб-то дам їм змогу піймати себе. Та найголовніше—це їх не чіпати, не дратувати. Нічого не красти у них. Коли ми станемо їм впоперек шляху, то вони нас знищать. Ми мусямо упевнити їх, що нічого лихого проти них не думаємо робити. Адже марсіяне, я гадаю, розумні істоти: вони не будуть нас чіпати, коли будуть мати усе потрібне. Навіщо-ж душити без потреби нешкідливу для них черву?

Він замовк. Потім поклав на моє плече свою засмаглу руку й став говорити далі.

— І знаєте, кінець кінцем, нам і вчитись доведеться вдовго. Уявіть лише: раптом виходить чотири або п'ять таких бойових машин. Теплові проміння гуляють праворуч і ліворуч... І в них, в цих машинах, ні жадного марсіянина, а люде, люде, що навчилися ними керувати. Може ще й я доживу до цього.— доживу й побачу цих людей. Ви тільки уявіть в руках людських хоч одну таку машину, та ще й до того теплові проміння, які можна кидати, куди побажаєш!.. Уявіть, що все це ви маєте змогу контролювати! Ну що ж з того, що нам довелось на деякий час перетворитись у гномів?.. Уявляю, як витрещать на нас свої чудові очі марсіяне! Я так і бачу їх перед своїми очима. Боже, яка паніка стиниться! Як вони заметуться, який гармидер стиниться, як вони метнуться до своїх машин. Але даремно: не все там гаразд. Поки вони почнуть налагоджувати сяк-так свої машини,—шшш...бум...ба-бах...шшш!—тепловий промінь скеровано на них,—і готово! Людина завоювала своє попереднє становище на Землі.

Сміливість фантазії цього солдата, його бадьорість та упевнений голос цілком захопили мене. Я без вагання повірив у здійсненість його пляну й в майбутнє людськості, як він її уявляв. Можливо, що читач назве мене за це легковірним дурником. Але нехай пам'ятає різницю його й мого становища: він, читач, уважно читає книжку й може все гаразд обмірковувати, а я, боязко озираячись, ховаюся

в кущах і слухаю, весь час охоплений почуттям жаху...

Ми розмовляли майже увесь ранок, а потім виповзали з кущів і, озирнувшись на всі боки,—чи не видно де марсіян,—хутко перебігли до хати на Путнейському шпилі, де він оселився. Він ховався там в льоху для угілля. І тут тільки, коли я побачив його працю цілого тиждня—узенький підземний хід, ярдів десять уздожж, який він гадав прокопати до головної проточної ринви на Путнейському шпилі,—я вперше зрозумів, яка велика різниця між його сміливими мріями та його працьовитістю. Таку нору навіть я прокопав би за одинь день. Але я ще так вірив йому, що вкуші з ним працював до полудня біля цього підкопу. У нас була тачка: ми вивозили землю й завалювали її біля задньої стіни кухні. Між прелею ми попоїли трохи консервової юшки з телячої голови й запили вином; все це ми найшли в коморі. Ця важка праця давала якесь дивне подлегшення від болісної свідомості того, що трапилися якесь надзвичайні зміни в життю людини. Пильно працюючи, я весь час обмірковував з усіх боків його план, і доволі зривав в моїй свідомості сумнів. Але все ж я не переставав копати, задовольнений, що передо мною є мета. Пропрацювавши з годину, я став прикидати в голові, скільки приблизно ярдів треба прокопати, щоб довести підкоп до головної ринви. Виходило, що дуже барато, не кажучи вже про те, що мала була надія, щоб підкоп вийшов як раз до ринви. Та й нащо було ото копати довгий тунель до

головної ринви, коли далеко хутчій можна б докопатися до одної з бокових, що йшла не далеко від хати? Крім того мені здавалося, що дім вибрано невдало, дуже далеко від ринви; отже тому доводиться даремно чимало витратити енергії на працю. Але не встиг я ще як слід обміркувати цю справу, як мій гарматчик раптом перестав копати й зиркнув на мене.

— Ми добре попрацювали,—промовив він і кинув заступ.— Давайте трохи одпочинемо. Час, на мою думку, зробити розвідку. Виліземо на дах.

Я був тієї думки, що треба провадити далі працю, і після де-якого вагання він знов взявся за заступ. Раптом у мене мигнула думка,—я перестав копати, і він зробив те саме.

— Чого ви ходили по полю?—запитав я.— Адже у вас була праця.

— Я ходив подихати свіжим повітрям,—відповів він.—Я вже вертався, коли ми зустрілись. Вночі виходити безпечніше.

— А як же праця?

— Ну, хіба ж можна безуважно працювати,—сказав він.

Тепер я зрозумів, що він за людина. Він постояв, вагаючись трохи й тримаючи заступ в руках, потім сказав:

— Як хочете, але розвідку треба неодмінно зробити, а то раптом вони близько? Тоді вони зможуть почути брязкіт заступів і несподівано захоплять нас.

Мені не хотілося довше сперечатися. Ми вдвох видізли на горіще й відтіля, стоячи на драбині, зазирали в віконце. Марсіян не було

видно. Тоді ми наважилися вилітати на дах, хутво побігли по черепиці й заховалися за парпетом.

Відділя більшу частину Путнею не було видно за кущами, але видно було річку, вкриту червоною травою, й далішню частину Мямбета, заляту водою й теж червону від червоної трави. Інша червона рослина—повзуча—оповила геть чисто всі дерева навколо старого палацу, і між її рявними червоними нагонцями сумно визірало мертві їх сучки й зморщене листя. Поширення цих червоних рослин, тут яскраво це видно було, залежало цілком від води. Навколо нашого будинку не було ні тої ні иншої рослини; альпійський ракитник, калина, дерево життя яскраво зеленіли проти сонця. За Кенсингтоном видно хмару диму, а ще далі розстелився сивий туман, в якому зникали шпильі, що йшли на північ.

Мій гарматчик став розповідати про Льондон; про те, що там робилося в останні дні.

—Одного вечора на минулому тиждні,—говорив він,—якісь дурні намислили подагодити електрику. Реджен-Стріт та Цирк мигтіли огнями; натовпи народу тиснулися там—п'яні гультяї, нафарблені жінки... Танцювали й кричали до самого ранку. Мені розповідала про це одна людина, що там була. Коли ж розвиднілося, вони раптом побачили, що біля Лангема стоїть бойова машина й дивиться на них. Бог її знає, відколи вона там стояла. І ось вона підійшла до натовпу й спокійненько собі вихопила з сотню людей. Всі, певно, були такі п'яні й так перелякалися, що не могли втікти.

Цікава сторінка з цих часів, які ледве чи яка історія докладно змалює!

Далі я за допомогою окремих читавь знов вернувся його до попереднього оповідання. Він вернувся знов до своїх велетенських плянів і вельми захопився ними. Він так красномовно говорив про можливість захопити бойову машину, що я знов на половину повірив йому. Але тепер, коли я вже трохи зрозумів цю людину, мені було ясно, чому він так підкреслює, що треба робити не поспішаючись. А крім того, я помітив, що він уже тепер не говорив, що він сам особисто захопить бойову машину й буде битися на ній.

Порозмовлявши трохи, ми знов злізли в льох. Ні я, ні він не мали бажання провадити далі розпочату працю; отож, коли він натякнув, що слід трохи підсідати, я не суперечив. Він раптом зробився надзвичайно щедрим і захопився угощати мене; а коли ми попоїли, він вийшов і вернувся з пуделком прекрасних сігар. Ми закурили, й тут уже його оптимизм розгулявся у всю широчінь. Навіть зустріч свою зі мною він ладен був тлумачити, як особливо велику подію.

— А знаєте, в льоху є шампанське,—сказав він.

— Можна гаразд працювати й за бургундським вином,—сказав я.

— Е, ні! сьогодні я господарь. Шампанського! Адже перед нами, Господи, яка тяжка праця! Треба тільки трохи відпочити й набратися сили. Глянте, які мозолі я натер на руках.

Отже, попоївши, він почав настоювати че-
рез те, що у нього сьогодні мов-би то
свято, пограти в карти. Він вивчив мене но-
вої гри: ми поділили Лондон проміж себе —
він взяв північну частину, я—південну,—ї
грати на мійські приходи. Це може здатися
читачеві смислним і нерозумним, але ми все ж
грати—це правда, і що вайдивовижніше—
я щиро захопився цією грою, та й іншими
в які ми грали потім.

Дивно якось збудовано людський розум.
Тоді, коли людськості загрожувало цілковите
знищення або гансбна неволя, коли для себе
особисто ми не могли сподіватися нічого ин-
шого, крім смерти де огиди жахливої—в цей
час ми спокійно сиділи й з захопленням слід-
кували, в які комбінації укладаються на столі
шматочки кольорового картону! Ми з приєм-
ністю грали в „джокер“; потім він вивчив мене
грати в „покер“, а потім сіли грати в шах-
мати, й я три рази його обиграв. Ми обоє так
захопилися, що, коли посутеніло, наважилися
навіть засвітити лампу.

Після безмежного числа партій різних
ігор ми повечеряли, й мій гарматчик допив
рештки шампанського. Весь час ми курили
сігари. Тепер він не здавався мені таким енер-
гійним реформатором, визвольником людсь-
кості, яким він мені здавався ранком. Як і ра-
ніш настрої у нього був оптимістичний, але
оптимізм його одгонив уже філософським спо-
кoем. Я пам'ятаю, що він говорив застольні
промови, дуже одноманітні й не дуже до-
ладні, й що раз у раз за мое здоров'я. Я

ваяв сигару й вийшов на дах глянути на дивний зеленуватий світ над Гайсетськими шпилями, про який він мені говорив.

Спочатку я машинально дивився в бік Нью-Дона, вздовж Темзи. Північні шпилі огортала темрява; біля Кенсінгтонту блискотіли червоним світом огні, ніколи спалахувало полум'я червоно-жовтими язиками й знов поринало в темряву. Але раптом, глянувши ближче, я помітив якийсь дивний, мов потік струмка, світ,—правдивіше—бліде пурпурно-фіолетове сяйво, що тремтіло від подиху вітру. В першу хвилину я не міг зрозуміти, відкиля йде цей фосфоричний світ, але потім догадався, що від червоної трави. І з цєю думкою, яка вернула мене до жахливої дійсності, в свідомості моїй виплило розуміння справжніх взаємовідносин річей і подій, те важке почуття від того, що трапилося. Мої очі звелися від Землі до Марсу, що блискотів червоною зіркою, а потім я довго й пильно дивився крізь темряву в напрямкові до Гемстеда й Гайгету.

Я дуже довго простояв на даху, дивуючись хиמרному перетворенню, що трапилося зі мною. Хвилиною за хвилиною я згадав всі мої переживання за цей день, від тої хвилини минулої ночі, коли я так палко молився, аж до останньої пашої безглуздої гри в карти. Всі найкращі мої почуття повстали проти того. Помятаю, що я з огидою кинув сигару, як ганебний символ, божевіллям здалося мені те, та й ще в надзвичайно перебільшеному розмірі. Мені здавалося, що я зрадив свою жінку, своїх кривих, все людство. Я щиро каювся. І в

ту ж хвилину. я поставив зразу ж вивути цього химерного, розбещеного мрійника, що безладно плете дурниці про лісові матерії. Хай він шиячить і об'їдається, а мені треба йти в Лондон. Там, мені здавалося, у мене буде більша змога довідатися, що думають робити марсіяне, і що роблять мої брати—люде. Я був ще на даху, коли на небо вплив перший місяць.

VIII.

МЕРТВИЙ ЛЬОНДОН.

Покінувши гарматчика, я зійшов з шпиля, перейшов через міст і через Гай-Стріт пішов в напрямкові до Лямбета. Червона трава саме в той час надзвичайно {розрослася в тих місцях, так що навіть через лист ледве можна було продертися крізь неї; але листи на ній побідли від хвороби, яка хутко поширювалася й потім її знищила.

На ріжку переулка, що йде на станцію. я наткнувся на лежачу людину, чорну, мов сажотрус, від чорного попелу—опадку з чорного диму. Вона була жива, але п'яна, як чіп. Я не нічого не міг довідатися від неї. Вона тільки лаялася останніми словами й намагалася ударити мене. Мені здається, що я не одійшов би від неї, коли б не її озвіріле, божевільне обличчя.

Чорний попіл вкрив грубим шаром весь шлях з обох боків мосту, а біля Фульгему й ще було більше. На улицах панувала надзви-

чайва тиша. В одній пекарні я пайшов будку—тверду, мов камінь, кресу й двіду, але все ж її можна було їсти. Далі, біля Вальгем-Грину, на улицах чорного попелу вже не було. Я пройшов тут мимо багатьох будинків, які були охоплені подумям; гототання пожежі трохи порушувало мертву тишу й розганяло мій важкий настрій. Ближче до Брамтону знов запанувала могильна тиша.

Тут знов уже все було вкрито чорним поцелом, і на улицах лежали трупи. Я нарахував їх на протязі Фульгем-Роду щось біля дюжини. Все це були трупи людей, що вмерли чимало днів тому назад; отже прохбдячи біля них, я мусив хутчій іти. Всі вони були вкриті чорним попелом, що трохи робило приемнішим їх вигляд. Двоє чи трое з них були поцсовані собаками.

Там, де не було чорного попелу, місто мало зовсім такий вигляд, як у неділю Сіті: крамниці зачинені, двері в домах замкнені й завішені шторами; всюди—тиша й безлюддя. По-декуди, певно, пильно подпрацювали грабіжники, переважно по балалейних крамнидях та льохах з вином. В одному місці я бачив розбите вікно в ювелірній крамниці, але злодієві, певно, хтось помішав, бо на пішході валялося кілька золотих ланцюжків та годинників. Я, звичайно, не нахилився, щоб їх забрати. Трохи далі на порозі одного дому сиділа, якомсь дивно похилившись, жінка, подібна на купу ганчірок. Праву руку, що звисала через коліно, було порізано, й кров забруднила її подияялу темну спідницю. На пі-

поході біля неї стояла калюшка шампанського, що вилялося з разбитої пляшки; жінка, здавалося, спала, але справді була мертва.

Що далі я посувався до осередку Льондова, то тиша ставала ще глибшою. Але це була не тиша смерті, а хутчій напружене чекання її. Що-хвилини руйнацька рука, яка доторкнулася північно-західних околиць столиці й знищила Ілінг, Кільбурн, могла доторкнутися й цих будинків, обернувши їх у спопеліду руїну. Це буде покинуте й віддане на загибель місто.

На улицах Південного Кенсінгтона не було ні чорного попелу, ні трупів. Тут я вперше почув дивний крик. Звук, спочатку не дуже голосні, якось непомітно пройшли в мою свідомість. Це був не то плач, не то виття,— чергування двох тужливих нот: „Уд-ля! Уд-ля! Уд-ля!“ Поки я йшов улицями, що йшли з півдня на північ, квітіння ставало голоснішим; але коли я звернув у-бік, доми й інші будинки заглушили його. Я знов почув його зовсім впрямно, коли вийшов на Екзібішен-Род. Я зупинився й став дивитися в напрямкові Кенсінгтонських садів, зовсім не розуміючи, що воно за дивне квітіння. Здавалося, мов оця велетенська громада спорожнїлих домів здобула раптом голос, щоб висловити весь свій жах, всю свою самотність.

— Уд-ля! Уд-ля! Уд-ля!— чулися якись надлюдські, тужливі звуки й широкими хвилями розливалися яскраво освітленими улицями між високими будинками міста. Зовсім спавтєличений, я звернув на північ до заліаних

воріт Гайд Парку. Я було вже зовсім наважився спробувати дійти до Природничо-Історичного музею й вилізти на одну з його башт, відкілья можна було бачити весь парк; але потім подумав, що далеко безпечніше залишатися на землі, де легче захватитись, і пішов далі по Екзібішен-Род. Велетенські палаці по обох боках дороги були порожні, й стук моїх кроків голосно лунав серед мертвої тиші. Не далеко від парку я побачив перевернутий омнібус і геть-чисто обгризений тудуб коняки. Я постояв трохи перед цєю картиною, потім повернув до мосту. Квіління ставало все голоснішим, але з-за будинків, які оточили північну частину парку, нічого не було видно, крім хмари диму, що знімалися десь далеко на північному заході.

— „Ул-ля! Ул-ля! Ул-ля!“ — плакав невідомий голос. Звуки, як мені здавалося, вилітали з Реджент-Парку або відкільясь поблизу його. Всю мою душу шматував цей сумний крик: я ні на хвилину не міг забути про його. Мій бадьорий настрій відразу зник. Я раптом відчув, що в мене болять ноги, що я смертельно втомився, що мені знов хочеться їсти й пити.

Сонце звернуло за полудень. Чого я никаю один в цьому місті мерців? Чому я один живий, коли весь Лондон лежить в домовині, вкритий чорним заповалом? Я почув себе страшенно самотнім. Пригадувалися колишні забуті друзі, яких я не згадував багато років. Зринали в пам'яті різні отрути, що лежали в аптеках, й вина, які можна було добути в льохах. Пригадалися й ті дві сердешні, п'яні

до непритамности, істоти—єдині, на скільки було мені відомо, що були зо мною в цьому мертвому місті...

Через Мармурову Арку я вийшов на Око-Форд-Стріт. Тут знов були трупи й чорний попіл. З нижніх поверхів деяких домів чути було огидливий жахливий сморід. Після довгої мандрівки на великій спеці мене мучила страшенна спрага. На превелику силу мені пощастило увійти до ресторації, де я найшов собі їсти й пити. Навівшись, я ще дужче відчув свою втому. Я пройшов в кімниту за буфетом; там я побачив чорну канапу, набиту кіньським волоссям; ліг і заснув.

Коли прокинувся, докучливе квиління— „Уд-ля! Уд-ля! Уд-ля“—безугавно дзвеніло в моїх ушах. На дворі сутеніло. Захопивши з буфета бисквітів та шматок сиру (там було й м'ясо, але в ньому кишіли червяки), я знов пішов тиватись. Пройшовши кілька мовчазних аристократичних скверів, з яких я знав назву лише одного—Портмен-Сквера, я вийшов на Бекер-Стріт і таким чином дійшов, нарешті, до Реджен-Парку. І в той мент, коли я дійшов до кінця Бекер-Стріту, я побачив здалеку поверх дерев, на тлі заходу сонця, блискучу покрішку велетенської машини, від якої і йшло те пронизливе квиління. Навдивовижу—я зовсім не злякався. Я пішов просто до велетня, мов би так і повинно було бути. Я пильно вдивлявся в нього: він не ворушився. Він стояв на одному місці й вив. а чого він вив.—я не міг зрозуміти.

Я став міркувати, що мені далі робити.

Це безугавне, докучливе „Ул-ля! Ул-ля“ сплутувало мої думки. Можливо, я був вельми стомлений, щоб бояться. Все ж цікавість, нетерпляче бажання дізнатися про причину цього одноманітного виття багато дужче мене мучило, ніж страх. Я звернув до Парк-Роду, щоб, обійшовши парк, вийти під захистом будинків, до Сент-Джонського лісу і вже відтіля гаразд роздивитися на цього марсіянина, що стоїть нерухомо на одному місці й не відомо чого вие. Ярдів за двісті до Бекер-Стріту я почув гавкання й виття собак. На зустріч мені біг великий дог з шматком гнилого червоного м'яса в зубах, а за ним гнався табун голодних надвірних собак. Передня собака звернула в-бік, щоб не зустрітись зо мною, мов би боялася, що я можу відняти у неї м'ясо. Коли гавкання собак стихло десь на безлюдній дорозі, в повітрі, як і раніш, разлягалася нетерпляче виття—„Ул-ля! Ул-ля!“

На пів-дорозі до станції Сент-Джонс-Вуд я наткнувся на поламану машину-робітника. Спочатку я наткнувся на руїни дому, які засивали всю улицю, і, тільки відержись на ці руїни, я з здивуванням побачив Самсона-автомата. Безпорадно ^{вона} підобгавши свої поламані залізні руки, він лежав серед руїн, що сам же й зробив. Передня частина машини розлетілася на шматки.. Певно вона з усієї сили наскочила на дім і поховала себе під його руїнами. І тут мені спало на думку: чи не тому часом це трапилось, що машина, пущена в рух, раптом опинилася без керовничого? Я не мав змоги пробратись через руїни, щоб в-близьку

глянути на неї, а навкруги так уже посуте- ніло, що з цього місця не видно було ні крови, що заливала сидіння, ні обгризеного й зали- шеного собаками хребта марсіяннина.

Вельми враженій всім, що я бачив, я звер- нув до Примрозького шпилья. З-далеку, крізь гілля дерев, я раптом побачив другого мар- сіяннина. Він стояв в парку, недалёко від зо- ологичного саду, так само нерухомо, як і пер- ший. Але цей мовчав. За руїнами дому, де лежала поламана машина-робітник, усюди рос- ла червона трава. Вся канава Реджент-Стріт уявляла дряговіну темно-червоної рослин- ности.

Раптом в ту хвилину, коли я переходив міст, таємниче квітіння припинилося. Звук вмовкли раптом, мов одрубані, й тиша, мов грюкіт грому, несподівано запанувала нав- круги.

Будинки огорнули мене своїми сірими об- рисами, які поволі розпливалися серед темря- ви. Спереду чорніли дерева парку. Навкруги, серед руїн, в сутінках ночі звивалася червона трава, мов би намагаючись перерости мене й вкрити з головою. На мене насувалася ніч— мати Жаху й Тавмниць. Моки чути було той голос,—ця порожнеча й самотність не були такі жахливі. Лондон здавався все-ж живим, і мене підбадьорювала свідомість присутності життя біля мене. І раптом, ця несподівана зміна... мов щось трапилось,—щось, мені не- відоме... І потім тиша, така тиша, що до неї, здавалося, можна було доторкнутися. Жахли- ва, мертва тиша—й більше нічого...

Льондон дивився на мене, мов привид, з того світу. Вікна його білих домів дивилися, мов очі черепа. Уява моя малювала на божевому кроці тисячі ворогів, які тихенько її непомітно підкралися до мене. Жах охопив мене—жах від моєї сміливості. Я побачив, що спереду мене весь шлях був чорний, мов ползлято було його дьогтем, а впоперек його лежить, химерно зігнувшись, якась фігура. Я повернув назад до Сент-Джонського лісу її хутко кинувся тікати від цієї жахливої тиші. Я побіг до Кільбурна, де на Гароу-Роді, далеко за північ, просидів під піддашсям на фурманському дворіщі, ховаючись від ночі її мертвої тиші. Але по-вроді сміливість знов вернулася до мене: ще було далеко до ранку, ще зорі на небі блискотіли, коли я вже знов ішов до Реджент-Парку. Я заблудив серед лабіринту улиць і, вийшовши на якийсь довгий проспект, на кінці його—несподівано побачив при світлі ранішньої зорі Примрозький шпиль. На вершку шпиля, знімаючись вгору до зірок в небі, що вже блідли при ранішньому світлі, стояв третій марсіянин, так само нерухомий і мовчазний, як і інші.

Мене охопила шалена рішучість. Не було вже змоги жити, нічого не знаючи, що сталося—краще вже вмерти! І не треба буде навіть самому себе убивати. Я пішов з божевільною безначетістю просто до велетня. Я підходив ближче й ближче. І ось, при світлі ранішньої зорі, я побачив, що над покрішкою велетня кружляє велика зграя якихось чорних птахів. Що це? Невже? Серце затьохкало в моїх грудях, і я що-сили кинувся бігти вперед.

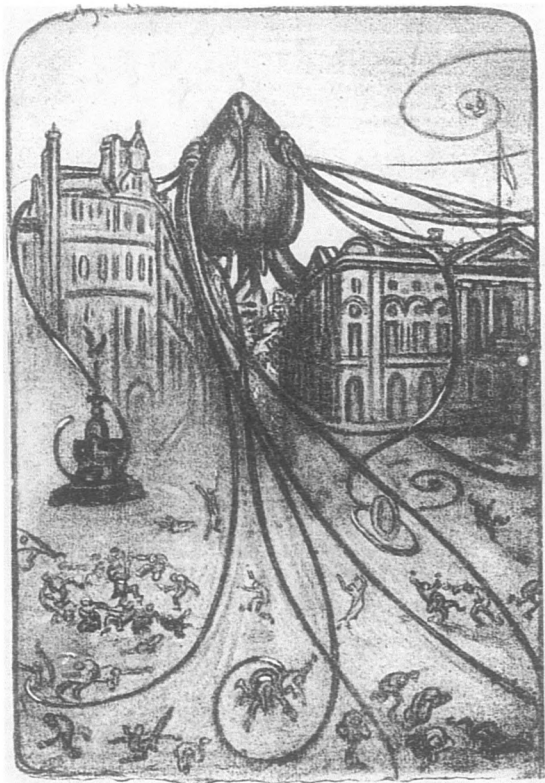
Сонце ще не сходило, коли, продершись крізь гущавчу червоної трави, що вкривала всю Сент-Едмундську Терасу (для цього мені довелося по самі груди в воді перейти річку, що бігла від водограїв в Альберт-Роді), я вийшов на сухе місце й підійшов до шпиля.

На вершку шпиля видно було великі кучугури землі, що утворювали мов би величезний табір (це був останній, найбільший табір марсіян), і з-за цих кучугур знімалося до неба тонке пасмо диму. На самому вершку, на тлі сходу сонця, проймайнув сілуєт собаки й зник. Думка, що мигнула в моїй голові, ставала реальною, правдоподібною. Я не відчував страху. У мене дух захопило від хвилювання, від дикої, урочистої радості, коли я поспішав на гору до страховища, що стояло там нерухомо. З-під покрішки машини звисало якесь м'яке темно-червоне шмаття, а голодні птахи рвали його своїми пазурями.

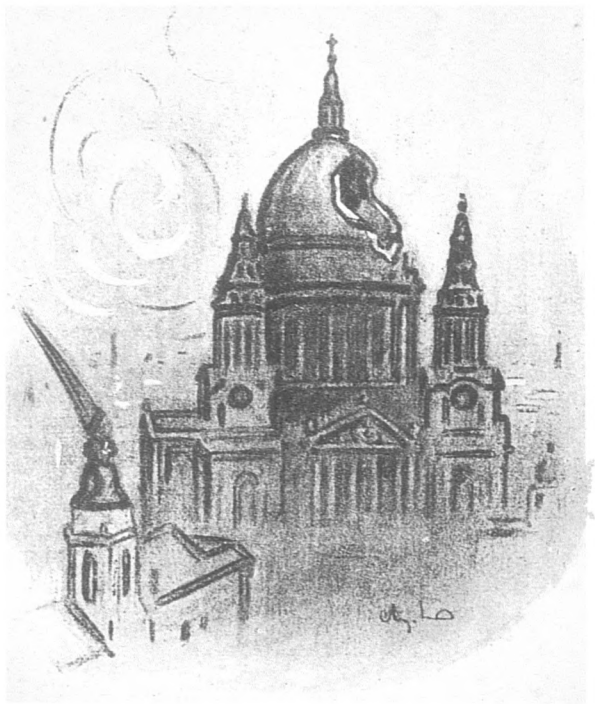
Ще хвилину, і я стояв уже на вершку земляної кучугури. Весь табір було видно, мов на долоні. Він охоплював величезну площу. Всюди стояли явись химерні піддашся з купами матеріялу, й без усякого ладу розкидане було велетенські машини. І серед усього цього—одні на повалених бойових машинах, інші на машинах-робітниках, що стояли тепер нерухомо, а більшість—просто збившись до купи на землі,—без жадних звуків, нерухомо, лежали марсіяне—мертві! Вони згинули, як згинула й червона дрова потім, знищені хворобою, до боротьби з якою не пристосований був їх організм; знищені нісля того, як усі

**Уява моя малювала на кожному кроці тисячі
ворогів (ст. 243).**

...й спокійненько собі вихопила з сотню
людей (ст. 232).

Баня св. Павла темною масою вимальовувалася проти сонця, роззявивши чорну пащу розколюзатичи... (ст. 248).

**...обличчя тих людей були жовті, волосся покошлане,
очі хворобливо блискатіли... (ст. 252).**

змагання людського розуму виявилися ні до чого,—нікчемними створіннями, яких Бог, по Своїй премудрості, оселив на землі.

Все кінчилося так, як я та її пніші могли б передбачити, коли б жах і божевільна паніка не відібрали у нас розуму. Зародки хвороби брали з людськості даннину від початку світу, брали даннину ще й з наших, до людських, попередників ще від початку життя на землі. Але, завдяки природному підбору, в напому тілі розвинулися відпорні сили: ні жадна бактерія не перемагає нас без боротьби, а багато з них,—напр., бактерії, що викликають гноїння в мертвих тілах,—зовсім не впливають на наш живий організм. Але на Марсі нема бактерій; отже, коли марсіяне прийшли на землю й стали їсти на землі, наші мікроскопічні сільники взялися за працю й перемогли. Вже тоді, коли я слідкував за марсіянами з-під руїн дому, вони були засуджені на смерть; вони вже тоді, пересуваючись з місця на місце, гнили. Вони мусяли обов'язково загинути. Коштом багатьох мільйонів смертей людина купила собі першпство на Землі; це право—жити на Землі належить людині, і ніхто для неї не страшний; воно залишилося б за людиною, хоча б навіть марсіяне були в десять разів могутніші. Не марно люде жили й умирали стільки віків.

Тепер наші подолані вороги лежали передо мною—всіх їх було тут біля п'ятдесяти,—лежали в викопаній ними ж глибокій ямі, захоплені смертю, що мусяла здаватись їм, як і взагалі всяка смерть, жахливою й незрозумілою.

Та й мені вона тоді здавалася незрозумілою. Все, що я тоді міг зрозуміти, все, що я бачив—це те, що огидливі істоти, які не давно ще були живі й небезпечні для людей,—тепер мертві. Хвилину я навіть думав, що це повторилася загибель Сеннахериба, що Бог поклав Свій гнів на милість і послав Ангела Смерти вбити їх вночі.

Я стояв, дивився в яму, й серце моє раділо. Раніше сонце яскраво освітило все навкруги. В ямі ще панували сутінки. Могутні будови, такі велетенські й дивовижні своєю велччю й складністю, такі чужі на Землі своїми жахливими, вигнутими слауетами, тмяними примарами тягнулися з п'ятьма до світла. Чути було, як десь на дві ями змагалися й огризалися з-за трупів собаки. В найдалшому від мене кутку ями лежала велетенська, нездатна ні до чого, машина для літання, на якій марсіяне пробували літати в нашій, більш стиснутій атмосфері, поки хвороба й смерть не прийняли їх спроб. Смерть захопила їх як раз саме в відповідний момент. Я почув крякання над головою, глянув угору й побачив бойову машину, якій уже не доведеться більше брати участь в бою, й побачив червоне шматти розірваного мяса, з якого капала кров на землю.

Я озирнувся назад на узгірря й глянув в той бік, де, оточені тепер чорними зграями птахів, стояло два інших марсіяннина,—тих, яких я бачив учора вночі як раз саме в ту хвилину, коли їх захопила смерть. Один з них умер, весь час кличучи на допомогу своїх то-

варипів. Можливо, що він умер останнім, і голос його лунав довго и зовсім даремно, доки не стало енергії в машини. Як весело блискотіли в соняшних проміннях ці, тепер нещкідливі, трьохногі башти з блискучого металю!..

Навколо ями, скільки око сягало, розметнулася мати усіх міст, що якимсь дивом урятувалася від остаточної руїни. Хто бачив Льюндон тільки обгорнутим чорним запиналом диму, той не може и уявити всеї краси лабіринту його мовчазних будинків, осяяних соняшними проміннями.

На сході, над чорними руїнами Альбертової Тераси и над розколеним шпилем церкви, яскраво світило сонце на безхмарному небі. По-декуди його проміння падали на ребро білого карниза якого-небудь з цієї маси домів і, одбиваючись, здавалися ще яскравішими. Сонце вилискувалося на круглястому будинкові складу вин біля станції Чок-Фарм и заливало, надаючи якусь особливу принадність, залізничні двори, засновані довгими рядами рейок, недавно ще чорних, а нині червоних од іржі після двохтижневої перерви руху потягів.

На півночі видно було Кильбурн і Гемстед, що рябів мережевом своїх будинків. На захід велике місто зникало в тумані. На південь, за марсіянами, хитався своїми зеленими хвилями Реджент-Парк; яскраво вимальовувалися на сонці в далині Лангем, башта Альберт-Гола, Імператорський Інститут та величні палаци Бромптон-Рода, а за ними туманними силуетами піднімалися вгору руїни Вест-

міністра. Ще далі сніли Сурейські шпилі й виблискували сріблом бапти Кришталевого палацу. Баян Св. Павла темною масою вимальовувалася проти сонця, розаявивши чорну пащу розколюватини, яку я бачив тепер у-перше.

Я стояв і дивився на цей широкий простір домів, фвбрик, церков, порожніх і залишених; я думав про ті сподівання й змагання, про ту велетенську працю, що було витрачено на збудування цієї людської фортеці, і про ту раптову жорстоку загибель, що чекала її... Коли я зрозумів, що люде знов зможуть жити в цих будинках, що мое кохане місто знов живе й знов стане могутнім,—мене охопило таке хвилювання, що я трохи не заплакав...

Скінчилися страждання. Від сьогоднішнього дня піде одужіння. Всі, хто лишилися живі, хто тиняється по країні без керівника, без закону, без їжі, як овечки без пастуха, ті, що втікли за море,—почнуть вертатись. На спорожнілих улицах по-волі знов затремтить пульс життя. Могутніми хвилями розіллється життя по всіх одих спорожнілих садках. Страшна була руїна, але смерть зупинила руку руйнача: ця рука була вже мертва. Хутко серед цих жахливих руїн, на почорнілих руїнах будинків, які так сумно дивляться на освітлені сонцем зелені узгірря шпилів, застукотять молотки, задзвенять сокири й заступи нових будівничих, і шпилі будуть акомпонувати їм радісною луною... При цій думці я підняв руки до неба й подякував за його милосердя до нас. „Мине рік,—думав я,—мине може не більше року“...

І тут раптом з надзвичайною силою огорнули мене сумні думки—про себе, про жінку, про минуле своє життя, таке багате надіями й щастям,—про життя, що минуло—без вороття.

ІХ.

СЕРЕД РУІН.

Я наблизився тепер до найбільш дивного моменту в моєму оповіданні, а проте, може й не так уж й дивного, коли гаразд замислитись над ним. Я пам'ятаю—колоритно, яскраво й послідовно,—все, що я робив в той день. Я пам'ятаю, як я стояв на Примрозькому шпилі, славив Бога й плакав. Але це—й усе, що я пам'ятаю.

Я не пам'ятаю, що було в останні після того три дні. Згодом я довідався, що не я лише один перший довідався про загибель марсіян. Кілько таких самих сердег, як і я, нікаючи по околицях Льондону, довідалися про те раніш на один день. Один з них (перший) зараз же пішов в Сен-Мартин-Гран і в той саме час, коли я сидів на фурманському дворі від піддашшям, якимсь прирозумів послати телеграму до Парижу. Хутко радісна звістка облетіла весь світ. Тисячі міст, охоплені жахом перед небезпекою, засяяли огнями ілюмінацій. В той час, коли я стояв на шпилі над ямою, в Дубліні, Единбуузі, Манчестері, Бирмінгемі вже знали про все. В найближчих до Льондону містах лаштувалися численні потяги до столиці; і люде, як потім мені розповідали,

кидали працю й, плачучи від радощів, кричали слава, стискали один одному руку. вітаючи одно одного. Дзвони церковні, що два тиждні мовчали, раптом загомоніли, подаючи всім радісну звістку. По всіх шляхах полетіли на самокатах вістовці, розпатлані, змарнілі, оповіщаючи всіх про несподіване визволення, розбуджуючи своїм радісним криком надію в серцях збожеволілих од жаху людей. Скінчилося поневір'яння, жах і голод! Через протоку, через Ірландське море, через Атлантицький океан,—відусіль везли до нас пашню, хліб і мясо. Здається, фльота всього світу поспішала до Лондону в ті дні. Але цього всього я не пам'ятаю. Я не знаю, що зо мною було в ці три дні. Мене підхопила, мов неживу річ, течія: розум кинув мене. Опритомнів я в хаті добросердних людей, які найшли мене на третій день десь біля Сент-Джонського лісу. Вони розповідали мені потім, що я тинявся, мов п'яний, плакав і виспівував якусь нісенітницю, з якої можна було тільки зрозуміти: „Остання людина на Землі—Слава! Остання людина на Землі!“ Не зважаючи на свої особисті турботи, ці люде,—назвати яких, на жаль, не можу тут, хоча мені було б приємно висловити їм подяку,—надзвичайно піклувалися про мене, дали мені притулок і врятували мене від себе самого.

Певно вже довідалися де-що про мої пригоди за ці три дні, коли я лежав, зовсім нічого непам'ятаючи, й в гарячці цюсь бурмотав. З великою обережністю вони сказали мені, що вони дізналися про долю Ледергеда.

Через два дні після того, як я опинився серед руїн розваленого дому, один з марсіян знищив Ледергед, всі люде загинули. Марсіянин знищив його, так собі, без жадної причини, мов для того, щоб показати свою силу, як іноді хлопчик руйнує мурашник.

Я був тепер самотній; у мене не лишилося ні родини, ні кривних, і ці люде оточили мене любов'ю й щирим піклуванням. Я відчував надзвичайно гостро свою самотність, охоплений важкою тугою, й вони поділяли цю мою тугу. Я прожив у них ще чотири дні після одужіння. Мене весь час тягло непереможне бажання—поглянути ще раз на те, що лишилося з мого минулого життя, яке здавалося таким яскравим, радісним. Це було просто розпачливе бажання урочисто поховати своє минуле. Вони всіма силами намагалися розвіяти мої думки й намовляли відмовитись від того бажання. Але минуло чотири дні, й я не мав сили боротися з своїм бажанням. Пообіцявши вернутися, я з сльозами на очах,—щпро признаюся в цьому,—попрощався з ними й знов помандрував улицями, які не дуже давно були порожні, темні й здавалися такими чужими. Тепер усюди було чимало людей, які верталися до своїх хат. По-де куди навіть були одчинені крамниці, й з фонтанів уже бігла вода.

Пам'ятаю, яким глузливо яскравим мені здавався день, коли я вирушив у свою сумну подорож до маленької своєї хатини в Вокінзі, який жвавий рух на улицах, яке бадьоре життя шуміло навруги!.. На улицах було

стільки людей, що просто не вірилося, що багато людей загинуло. Але хутко я помітив, що обличчя тих людей були жовті, волосся покошлане, очі хворобливо блискотіли, одягнені були в брудне лахміття. На всіх обличчях було написано або надзвичайно ненормальне зворушення, або похмура рішучість. Коли б не цей вираз на обличчях, то можна б було подумати, що Лондон весь залюднений волоцюгами, босяками. Біля церков усім видавали хліб, присланий нам французьким урядом. У тих небагатьох коней, що мені зустрічалися, ребра так і світилися. На всіх перехрестях стояли констеблі з білими відзнаками, бліді, змарнілі. Я, проте, ніде не помітив, щоб марсіяне лишили після себе який слід, поки не дійшов до Велінгтон-Стріту: тут я побачив, що стовпи Ватерлооського мосту геть чисто обсновані червоною травою.

В кутку біля мосту, мені кинувся в вічі один із звичайних контрастів тієї химерної доби: над гущавиною червоної трави білів причеплений до налиці аркуш друкованого паперу. Це було оповіщення про першу газету Daily Mail, що почала виходити після довгої перерви. Я купив газету за почорнілий шілінг, який випадково залишився у мене в кишені. Більша частина газети була порожня, але зате єдиний її упорядчик дозволив собі маленьку розвагу, вмістивши жартовливу схему оповісток на останній сторінці. Передова стаття розповідала про особисті почуття її настрій автора. Відділ „вістей“ ще не організувався. Я не довідався нічого нового, крім того

що огляд механізмів марсіян за останній тиждень дав дивовижні наслідки. Автор статті, між іншим, категорично запевнив, — хоча я йому тоді не повірив. — що „секрет літання в повітрі“ найдено.

В Ватерлоо я побачив уже налагоджений рух потягів, які розвозили публіку, що верталася до дому. Перший тиск пасажирів уже минав. В вагоні, куди я сів, було мало людей, а через те, що я не мав бажання розмовляти, то сів в окреме купе. Я сів біля вікна, склав навхрест руки й так сидів верухомо, байдуже дивлячись на яскраво освітлені сонцем картини руїн, що проходили перед моїми очима. За головною перехрестною станцією потяг перейшов на тимчасову колію. По обох боках залізниці чорніли руїни будинків. Майже до самої Клепгемської перехрестної станції Лондон мав брудний вигляд од чорного диму, не зважаючи на те, що два дні йшов ясенний дощ. За Клепгемом залізниця була зруйнована. Тисячі конторщиків і приказчиків, які залишилися без посад, працювали поруч з грабарями. Після невеличкої зупинки потяг знов повіз нас по настеленій наспіх колії.

На всьому шляху за Лондоном країна мала сумний, зруйнований, надзвичайний вигляд. Найдуже постраждав Уімблдон. Уолтон, завдяки своїм непошкодженим сосновим лісам, здавалося, найменше був зруйнований з усіх містечок, повз які ми проїзжали. Річки Уандль та Моль і всі річечки заросли червоною травою, яка нагадувала здалеку щатковану червону капусту. Сурейські соснові

ліся, певно, були дуже сухі для червоного паразита, бо там їх не видно було. За Уімбльд-ном,—од залізниці було видно,—біля якихсь городів усе поле було побуртовано шостим циліндром. Навкруги його лежали купи землі, тиснувся народ, і працювали сапери. Над ямою маяв англійський прапор і весело лопотів од вітру. Городи геть чисто заросли червоною травою й уявляли широку площу всіх гатунків червоного кольору, починаючи від темно-кармазинового до шарлатового, який різав очі. З великою приємністю, одриваючись, від цієї подекуди криваво-червоної, подекуди мертво-сірої випаленої землі на передньому пляні,—відпочивали очі на лагідному сянво-зеленому кольорі далеких шпилів на сході.

Усюди від Лондону й до станції Вокінг лагодили залізницю, через те я зліз в Бей-фліті й помандрував пішки до Мейбері. Я минув те місце, де ми з гарматчпком зустріли гусар, минув і те, де я ендів під час грози й де я в-перше побачив марсіянина. Тут, з цікавості, я звернув з шляху, щоб глянути, чи не побачу часом одноконної коляски, в якій я їхав тоді. Я найшов коляску з поламанним колесом і кістки коняки, зовсім обгризені, білі й розкидані на всі боки. Я постояв на тому місці досить довго, дивлячись на ці останки.

Потім я пішов через сосновий ліс, продаючись крізь червону траву, яка иноді досягала по саму шию. Господарь готелю Spotted Dog (плямистої собаки), певно, дочекався похорон: принаймні його трупу не було видно там, де він раніш лежав. Я минув коледж

й підходив до своєї хати. Якась людина стояла біля одчинених дверей котеджа, й назвала мене по іменн. коли я проходив.

Я глянув на свій дім з якоюсь надією в серці. Але ця надія хутко згасла. Замок було зламано. Двері помалу одчинилися, мов би на зустріч мені. Далі знов зачинилися. В одчиненому вікні мого кабінету—в тому самому, біля якого ми з гарматчиком чекали, поки розвидниться,—занавіски хиталися од вітру. Вікно не зачинялося з того самого дня. Поламані кущі були такі ж самі, які я й лишив тижнів чотирі назад. Трохи похитуючись, я увійшов у передпокії. Дім був порожній—я це добре почував. Килим на сходах був зібганий і полиняв в тому місці, де я сидів, прихилившись до стіни, мокрий од дощу, який захопив мене тієї ночі, під час катастрофи. На східцях видно було наші—мої й гарматчика—брудні ступні. Вони йшли до самого кабінету. Там я найшов на старому місці під селенітовим прес-пап'є на письмечному столі списаний аркуш паперу—мою працю, яку я залишив на столі в той день, коли одтулився перший циліндр. Я постояв над нею, переглянувши хутко останню сторінку, машинально слідкуючи за своєю аргументацією: це буда стаття про розвиток моральних ідей з розвитком цивілізації; останнє речення розпочиналося про рокуванням: „Років через двісті,—писав я,—ми можемо сподіватися...“—на цьому й урвалася моя думка. Я пригадав, як не міг зосередити свою увагу на праці того ранку (і місяця не минуло з того часу), як я кинув пи-

сати й побіг купувати Daily Chronicle. Я згадав, що, підійшовши до хвіртки в сад, я зустрів газетчика й уважно почав слухати його жиморне оповідання про „людей з Марса“.

Я зійшов униз до ідальні. Там, за столом, лежав хліб і зовсім уже гнила баранина й лежала перевернута пляшка з пива—все так, як ми залишили. Хата моя спорожня. Я зрозумів безпідставність моїх надій, які я так довго гонувив... Але раптом сталося щось дивне.

— Даремно!—сказав чийсь голос,—в хаті нікого нема. Ніхто не заходив сюди останні десять днів. Далі залишатися,—це тільки даремно мучити себе. Крім нас, ніхто не врятувався.

Я був надзвичайно вражений. Певно це я голосно висловив свою думку?... Я озирнувся. Французьке вікно, до якого я стояв спиною, було одчинене. Я метнувся до нього й визирнув у сад.

Там, вражені й перелякані не менше мене, стояли мій кузен і моя жінка—бліда, з випляканими очима. Вона тихо скрикнула.

-- Я прийшла,—промовила вона:—я знала... знала...

Вона захопилася за груди й захиталася. Я ступив наперед і захопив її в обійми.

X.

ЕПІЛОГ.

Мені лишається тільки пожаліти, що я, кінчаючи своє оповідання, не можу допомогти розв'язанню багатьох питань, які так

і лишилися не розв'язані. Де-які місця моєї книги безперечно викличуть чимало критичних уваг. Моя спеціальність— спекулятивна філософія. Всі мої знання— порівнявчої фізіології обмежуються двома-трьома прочитаними книжками; але гіпотеза Карвера про причину смерті марсіян, на мою думку, цілком правдива й може вважатися зовсім доказаною. На неї я й спираюся весь час в моєму оповіданні.

Все ж відомо, що ні в жадному з усіх труб марсіян не знайдено ніяких інших бактерій, крім відомих уже на Землі. Те, що марсіяне не ховали своїх мерців, а так само й ті безоглядні масові вбивства, які вони робили, не вважаючи ні на що, свідчать, крім того, про те, що вони не мали зовсім поняття про процеси гниття. Але проте, хоч яким правдоподібним здається таке пояснення, рахували його остаточно доведеним зовсім не можна.

Ми не знаємо й про хемічний склад чорного диму, яким марсіяне користувалися з таким жахливим ефектом, незрозумілим лишився для нас і генератор теплового проміння. Після страшних катастроф в лабораторіях Ілінга й Південного Кенсінгтона вчені хеміки не наважуються далі вести своїх дослідів в цьому напрямку. Спектральний аналіз чорного порошку вказує на присутність в ньому нового, невідомого нам елемента; отже, можливо, що цей елемент вкупі з аргоном дає сподуку, яка раптово й смертельно впливає на якусь складову частину крові. Але це все лише припущення, зовсім недовені досвідом, і ледве чи

воми можуть цікавити читача, для якого написано цю книгу. Буру піну, що плинула за течією на річці Темзі, в свій час не було досліджено, а тепер її більше немає.

Про наслідки анатомичного досліду марсіян, посільки, звичайно, дали змогу це зробити собаці, які, шукаючи собі їжу, не лишили цілим ні жадного трупу,—я вже говорив. Проте, всі, певно, бачили прекрасний, майже непоцований препарат марсіянна в спирті, що стоїть в Історично-Природничому музеї; бачили також усі й ті численні малюнки, зроблені з цього препарату. Що ж стосується до будови тіла марсіян і фізіологічних функцій їх організму, то це уявляє собою науковий інтерес.

Найбільш цікаве й серйозне питання в світовому масштабі—це питання про можливість нозого нападу марсіян. Що-року, коли Марс доходить до своєї опозиції, можна чекати з боку марсіян,—принаймні, я в цьому непохитно переконаний, — нової спроби нападу. На всякий випадок всеж треба бути завжди на-поготові. На мою думку, можна знайти місце гармати, з якої вони стріляють на Землю, й пильно потім стежити за цією частиною планети, щоб наступний їх напад не захопив нас несподівано.

Перший же їх циліндр можна знищити нашими гарматами або динамітом, поки він встигне досить охолонути. Отже можна не дати їм вийти з циліндра, або ж перестріяти їх усіх з гармат, як тільки одчиниться циліндр. Я гадаю, що невдала перша спроба му-

сить одбити у них усяке бажання повторювати її. Можливо, що вони так і дивляться на це.

Лесінг, на мою думку, подає досить правдиву гадку, що марсіянам недавно пощастило оселитись на Венері. Сім місяців тому Венера й Марс стояли на одній лінії з сонцем, тобто для глядача з Венери Марс був в становищу опозиції до неї. Хутко після цього на освітленій частині найближчої до сонця планети з'явилася характерна блискуча смуга, й майже одночасно на фотографічному знімковій диска Марса з'явився такий самий ледве помітний, темний хвилястий одбиток. Досить глянути на обидва одбитки, щоб переконатися, що вони надзвичайно схожі один на один.

Та чи загрожує нам небезпека з боку Марса, чи ні, але наш погляд на майбутність людства мусить змінитися після останніх подій. Тепер ми знаємо, що не можемо вважати свою планету міцною фортецею й зовсім безпечним притулком для людини, де вона могла б упорядковувати своє життя, як їй хочеться. Ми ніколи наперед не можемо вгадати, яке лихо чи яке добро спаде на нас з безповітряних світових просторів. Можливо, що з широкого, світового погляду, напад на нас з Марса для нас, людей, не мине без наслідків. Цей напад розбив нашу безтурботну віру в майбутнє, яка й є справжнім джерелом знесилення, розкладу; він дав людству надзвичайно багато корисного: він значно посував людство в освідомленні справжньої суті загального добра,

в освідомленні ідеї об'єднання людства. Можливо, марсіяне крізь безмежний простір стежили за своїми посланцями на Землю, взяли на увагу свій досвід і найшли безпечніше місце для своєї еміграції на планеті Венера. Що б там не трапилося, але ще багато років будуть пильно стежити за Марсом, і летючі зірки, — ці огнені стріли, що послає нам небо, — будуть безперечно наганяти на людей жах...

Навіть збагнути не можна, на скільки поширився розумовий обрій людини після наступу марсіян. До того, поки не впав перший пиліндр, у нас панував погляд, що життя існує лише на нашій малесенькій планеті, а в усьому безмежному світовому просторі його нема. Тепер ми вже не такі короткозорі. Коли марсіяне могли перелетіти на Венеру, то не може бути заперечення й тому, що це можливе й для людей, і коли, в міру охолодження сонця, Земля стане непридатною для людського життя (а це трапиться безперечно кінець кінцем), — можливо, що нитка життя, розпочавшись тут, перекинеться на нашу планету-сусідку й оснує її навколо. Чи переможемо ми?..

Невиразні й дивні мрії снуються в моїй голові: життя з цієї горошини в соняшній системі по-волі розпливається по всьому мертвому безмежному зоряному світу. Але це тільки далека мрія. Можливо ще й те, що щастливий кінець недавно пережитої катастрофи, що закінчилася смертю марсіян, — це лише перерва на деякий час, і їм, а не нам, належить майбутнє.

Мушу признатися, що непереможний жах і небезпека цієї доби залишили в душі моїй вельми помітний слід. Я ще й досі не можу позбутися почуття непевності нашого існування. Інколи я сижу в своєму кабінеті й пишу,—сиджу серед звичного мені оточення, біля лампи, письмального стола,—й раптом мені здається, що по всій, такій мені знайомій, долині під моїм вікном звиваються огненні язички пожежі; мене охоплює хворобливе почуття, що в домі нікого нема, крім мене, що він назавжди спорожнів. Або йду Байфлітським шляхом і бачу—їдуть екіпажі,—ось проїхав різник на своєму возику, ось покотив робітник на самокаті, ось діти йдуть до школи;—і раптом все це вкривається туманом, робиться нереальним, і я знов іду вкупі з гарматчиком у спеку спорожнілим мертвим шляхом. Вночі мені сняться спорожнілі безлюдні вулиці, чорні від чорного попелу, й покалічені трупи, мов заиналом оповиті цим попелом. Вони встають передо мною такі жахливі, покалічені, обгризені собаками, й насуваються на мене. Вони щось бурмочуть, лютують, далі образи їх розпливаються, робляться надзвичайно огидливими, нарешті, перетворюються у якісь химерні потвори, і я прокидаюся серед темряви, зрошений холодним потом од жаху.

Йду в Лондон, дивлюся на метушливий натовп на Фліт-Стріті й Стренді, й мені здається, що всі ці люди,—то тіни минулого, що прийшли з того світу поглянути на вулиці, які я бачив—порожні, мовчазні, й снують вони тепер понурими примарами по мертвому мі-

сті—ці гальванізовані тіла, ' підробка під життя.. І якось дивно мені було стояти на Примрозькому шпилі (я ходив туди вчора перед тим, як братись за написання останнього розділу),—стояти, дивитися на величню картину міста, загорнутого низим запиалом туману й диму;—дивитися, як по узгіррю між грядками квітів снують люде; дивитися на роззяв, що зібралися навколо марсіянських машин, які й досі ще стоять на тому ж місці; чути веселий гамір дітей,—і згадувати той час, коли я бачив це місто й цей увесь простір такими яскравими, холодними й мовчазними при світлі сходу сонця останнього, великого дня.

Але найдивнішим мені здавалося тримати в своїх руках руки жінки й думати, що я вважав її, а вона мене, мертвими...

З М І С Т.

Г. Уелс . . . *С. Зеленецький*. I—XI

КНИГА I.

Прихід марсіян.

I.	На передодні війни	7
II.	Летюча зоря	16
III.	На Горсельському вигоні	22
IV.	Циліндр відкручується	26
V.	Проміння	30
VI.	Теплові проміння на Комгемській дорозі	36
VII.	Як я дістався до дому	40
XVIII.	Ніч на субуту	45
IX.	Війна починається	49
X.	Гроза	58
XI.	Біля вікна	67
XII.	Що я бачив під час руйнування Вейбріджа й Шепертона	75
XIII.	Зустріч з викарієм	91
XIV.	В Лондоні	99
XV.	Що сталося в Сорейо	115
XVI.	Вихід з Лондону	128
XVII.	„Дитина Грому“	147

КНИГА П.

Земля під владою марсіян.

I. Під пятою	168
II. Що ми бачили з-під руїн дому . . .	174
III. Дні увянення	187
IV. Смерть викарія	195
V. Тиша	202
VI. За два тижні	206
VII. Людина з Путнейського шциля . . .	211
VIII. Мертвий Лондон	236
IX. Серед руїн	240
X. Епілог	250

